

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

**“ประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็ง”
ในบริบทของกลุ่มชายขอบ:
กรณีศึกษากลุ่มชาวเลในประเทศไทย**

ดร. นฤมล อรุโณทัย

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

มิถุนายน 2549

คำนำ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชาวเลนั้นมีอยู่น้อยทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และความเป็นไปของสังคมในปัจจุบัน ในขณะที่การศึกษาวิจัยและข้อมูลพื้นฐานมีอยู่น้อยคนนั้น กระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบันทำให้ชาวเลทุกกลุ่มกำลังเผชิญกับความท้าทายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการที่ไม่ได้รับสิทธิในด้านต่างๆ และแม้กระทั่งการถูกละเมิดสิทธิ ถูกดูถูกดูแคลน การกลายเป็นชายขอบ

ผู้เขียนมีความสนใจเรื่องชาวเลตั้งแต่เมื่อศึกษาต่อชั้นปริญญาโทด้านมานุษยวิทยา โดยได้ทำวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับชาติพันธุ์และสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชาวเล และในการศึกษาระดับปริญญาโทได้มีบัณฑิตก็ได้ลงปฏิบัติการวิจัยภาคสนาม โดยใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและอยู่อาศัยในชุมชน การวิจัยครั้งนั้นพบว่าในสังคมมอแกนมีสิ่งที่จะต้องเรียนรู้และหาคำตอบอีกมากมาย เพราะมอแกนเป็นสังคมที่มีระบบคิดและแนวปฏิบัติต่างจากสังคมใหญ่ค่อนข้างมาก ผู้เขียนได้พบเจอเหตุการณ์ที่ทำให้ต้องครุ่นคิดหาทำอธิบาย ซึ่งต้องเป็นชุดคำอธิบายที่มีพื้นฐานมาจากความเข้าใจในสังคมนั้นหรือต้องใช้มุมมองแบบคนใน (emic) ด้วย วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของข้าพเจ้าได้พยายามหาคำตอบในเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์สัมพันธ์ภายในชุมชน เนื่องด้วยความค้างคาใจที่มีต่อพฤติกรรมต่างๆ เช่น มอแกนมีคำทักทายที่คล้ายกับของไทยเราว่า “กินข้าวหรือยัง” “กินข้าวกับอะไร” แต่แทนที่จะได้รับคำตอบแบบไทยว่า “กินกับ.....” หรือ “กินข้าวด้วยกันไหม?” คำตอบที่มักจะได้ยินคือ “ไม่มีกับข้าว” งานวิจัยระดับปริญญาเอกของผู้เขียนจึงได้สืบค้นและให้คำอธิบายเกี่ยวกับระบบคิดและแนวปฏิบัติที่เกี่ยวกับการแบ่งปันกันในชุมชน

ต่อมาเมื่อผู้เขียนได้รับทุนสนับสนุนงานปฏิบัติการพัฒนาในกลุ่มมอแกนโดยองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก ก็พบว่ามิใช่โจทย์ใหม่ๆ ให้ขบคิดอีกมาก ที่สำคัญที่สุดคือชุมชนไม่มีการรวมกลุ่มที่จะต่อยอดงานพัฒนาได้ สังคมของมอแกนนั้นดูเหมือนจะมีความยืดหยุ่นสูงจนกระทั่งขาดความเป็นปึกแผ่น ขาดการดำเนินงานร่วมกันในระดับชุมชน สังคมประกอบไปด้วยปัจเจกบุคคลและเครือญาติหลวมๆ ที่ดำรงชีพแบบต่างคนต่างอยู่ ผู้เขียนจึงได้ตั้งโจทย์วิจัยเกี่ยวกับประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็งในบริบทของชาวเล เพื่อที่จะหาคำตอบว่ามอแกนและชาวเล กลุ่มอื่นๆ นั้นมีระบบหรือกลไกใดในสังคมที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มหรือไม่ และการเสริมสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็งนั้นควรจะเป็นไปในทิศทางใด มีขั้นตอนอย่างไร

เหตุการณ์สึนามิเมื่อปี พ.ศ. 2547 นั้นนับว่าเป็นห้วงเวลาสำคัญสำหรับชาวเลหลายๆ กลุ่ม สาธารณชนเริ่มรู้จักกับกลุ่มชาติพันธุ์ชายขอบนี้มากขึ้น มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำงานพัฒนาในชุมชนมากขึ้น นักวิชาการก็ให้ความสนใจศึกษาเรื่องชาวเลมากขึ้นด้วย การถูกละเมิดสิทธิในด้านต่างๆ นั้นกลายเป็นประเด็นสำคัญในการฟื้นฟูชุมชนหลังสึนามิ กระบวนการรื้อฟื้นอัตลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรมเริ่มเกิดขึ้นเพื่อที่จะนำมาเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิของตนเองได้ ช่วงเวลานี้จึงนับว่าเป็นเวลาที่น่าศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

ผู้เขียนขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่ให้ทุนวิจัยหลังปริญญาเอกเพื่อที่จะศึกษา และตอบโจทย์เกี่ยวกับชุมชนชาวเล และขอขอบคุณ ศ.ดร. อมรา พงศาพิชญ์ ที่รับเป็น mentor ส่วนในงาน วิทยภาคนานี้ ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลและบุคคลจำนวนมากที่ได้อำนวยความสะดวกในการทำวิจัย ครั้งนี้ และขอขอบคุณคุณพลาเดช ป้อมเพชรที่เอื้อเฟื้อภาพประกอบบางภาพ ความหวังที่สำคัญสำหรับงาน ชิ้นนี้ก็คือข้อค้นพบที่สามารถจะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อรุกรายเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนชาวเลต่อไปในอนาคต

นฤมล อรุโณทัย

มิถุนายน 2549

สารบัญ

บทคัดย่อ.....	7
บทนำ.....	8
บทที่ 1 ชาวเลในเมืองไทย.....	11
ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชาวเลสามกลุ่มในเมืองไทย.....	11
ส่วนที่คล้ายคลึงกันของชาวเลสามกลุ่ม.....	13
วิถีชีวิตที่เร่ร่อน โยกย้ายบ่อยครั้ง.....	13
ชุมชนและการทำมาหากิน.....	15
ภาษาและวัฒนธรรมโดยรวม.....	18
การกลายเป็นชายขอบ.....	19
ส่วนที่แตกต่างกันของชาวเลทั้งสามกลุ่ม.....	21
รูปแบบของเรือคั้งเคิม.....	21
ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมหลัก.....	22
ภาษาเฉพาะกลุ่มและวัฒนธรรมเชิงวัตถุ.....	23
การตั้งหลักปักฐานและการประกอบอาชีพ.....	25
บทที่ 2 มอแกน.....	30
แบบแผนการดำรงชีพทางทะเลของมอแกน.....	30
เรือ: สิ่งจำเป็นในชีวิต.....	34
แบบแผนการทำมาหากินในป่า/บนบก.....	35
การค้าขายแลกเปลี่ยน.....	36
ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลาและเกาะสินไห จังหวัดระนอง.....	39
การตั้งถิ่นฐาน.....	39
การทำมาหากิน.....	40
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	41
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	42
การเปลี่ยนแปลงหลังสันามิ.....	43
ชุมชนมอแกนที่เกาะพยาม จังหวัดระนอง.....	44
การตั้งถิ่นฐาน.....	44
การทำมาหากิน.....	45

คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	45
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	46
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	46
ชุมชนมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา.....	47
การตั้งถิ่นฐาน.....	47
การทำมาหากิน.....	48
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	49
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	50
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	52
ชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต.....	53
การตั้งถิ่นฐาน.....	53
การทำมาหากิน.....	53
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	53
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	54
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	55
บทที่ 3 มอแกน.....	57
ประวัติความเป็นมาของมอแกน.....	58
ความสัมพันธ์ระหว่างมอแกนกับคนในท้องถิ่นภาคใต้.....	64
แบบแผนการดำรงชีพของมอแกน.....	66
ความเป็นชุมชนและการรวมกลุ่ม.....	68
วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม.....	68
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	69
บทที่ 4 อูรักลาโว้ย.....	73
ประวัติความเป็นมาของอูรักลาโว้ย.....	73
แบบแผนการดำรงชีพของอูรักลาโว้ย.....	75
ชุมชนอูรักลาโว้ยที่บ้านสะพานและเกาะสิเหร่ จังหวัดภูเก็ต.....	79
การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน.....	79
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	80
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	81
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	82
ชุมชนอูรักลาโว้ยที่หาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต.....	83

การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน.....	83
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	83
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	84
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	84
ชุมชนอุรังกลาไวย์ที่เกาะพีพี จังหวัดกระบี่.....	85
การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน.....	85
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	85
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	85
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	86
ชุมชนอุรังกลาไวย์ที่เกาะจำและเกาะลันตา จังหวัดกระบี่.....	86
การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน.....	86
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	86
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	87
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	87
ชุมชนอุรังกลาไวย์ที่เกาะบุโหลน หมู่เกาะอาดัง-ราวีและเกาะหลีเป๊ะ.....	87
การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน.....	87
คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน.....	89
วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน.....	89
การเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ.....	90
บทที่ 5 ชุมชนเข้มแข็งในบริบทของชาวเล.....	91
ความเป็นชุมชนในบริบทของชาวเล.....	91
วิถีเร่ร่อนแบบชนเผ่าดั้งเดิมกับความเป็น “ชุมชน”.....	91
หน่วยย่อยของความสัมพันธ์.....	96
ความสัมพันธ์ในครอบครัว.....	96
ความสัมพันธ์ในชุมชน.....	97
ความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมจักรวาลวิทยา.....	99
ความสัมพันธ์ข้ามชุมชน.....	100
สิ่งที่บั่นทอนความสัมพันธ์และความเป็นชุมชน.....	101
การหลีกหนีจากสภาพความเป็นชายขอบ.....	101
วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาภายนอก.....	102

การขาดความมั่นคงในด้านต่างๆ	102
ความ “ต่างคนต่างอยู่” ที่เข้ามากับกระแสเศรษฐกิจสมัยใหม่.....	104
ความเสื่อมคลายของ “สังขัตติยธรรม” ภายในชุมชน.....	104

บทที่ 6 ประชาสังคมและการมีส่วนร่วมของชาวเล

กรอบคิดเรื่องรัฐชาติและการผลักดันชุมชนเช่นชาวเลให้เป็นชายขอบ.....	105
การเคลื่อนย้ายออกจากสถานภาพชายขอบหลังเหตุการณ์สึนามิ.....	107
การสร้าง “ชุมชนเข้มแข็ง” นอกบริบทของกลุ่มชนชาวเล.....	108
กระบวนการทำงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน.....	111
กระบวนการทำงานเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่ายประชาสังคม.....	113
บรรณานุกรม.....	115

“ประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็ง” ในบริบทของกลุ่มชายขอบ: กรณีศึกษากลุ่มชาวเลในประเทศไทย

“Civil Society and Community Strength” in the Context of Marginalized Group :

The Case of Sea Nomads in Thailand

ในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีนโยบายกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่นและมีการสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมมากขึ้นในด้านการปกครอง การจัดการศึกษา การจัดการทรัพยากร ฯลฯ ของท้องถิ่นเอง แต่เรื่องของ “ประชาสังคม” และ “ชุมชนเข้มแข็ง” ยังเป็นสิ่งที่ไกลตัวสำหรับกลุ่มชนชายขอบเช่นชุมชนชาวเล งานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าชาวเล 3 กลุ่มในประเทศไทย คือมอแกน มอเกลน และอุรักลาโว้ย เป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าแปลกแยกจากสังคมใหญ่ ด้านหลังการศึกษาต่ำ งบประมาณความเชื่อดั้งเดิม มอแกนเป็นชาวเลกลุ่มที่ยังดำรงวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทะเลมากที่สุดและยังคงอิสรภาพของการเดินทางทางทะเล ทำให้ไม่มีการจับจองครอบครองแผ่นดินใดๆ และทำให้ชุมชนมีความยืดหยุ่นสูง ยังไม่สามารถรวมตัวกันเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้ ส่วนมอเกลนและอุรักลาโว้ย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอย่างถาวรในหลายจังหวัดในภาคใต้ฝั่งตะวันตกกลับรับเอาชื่อ “ไทยใหม่” มาใช้แทนชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากได้รับสัญชาติ มีนามสกุลเล็กๆ เข้าสู่ระบบการศึกษาภาคบังคับ และผู้ใหญ่มีปฏิสัมพันธ์รวมทั้งมีการแต่งงานกับคนไทยในท้องถิ่น จึงรู้สึกภาคภูมิใจในชื่อใหม่มากกว่าชื่อที่แสดงอัตลักษณ์เดิม แม้ว่ามอแกนและอุรักลาโว้ยในชุมชนเดียวกันจะมีความสนิทสนมกันเป็นอย่างดี แต่ก็ยังเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในแง่ของความกลมเกลียวภายในกลุ่ม หากเกิดปัญหาขึ้นมักจะไม่สามารถจะรวมตัวเพื่อเจรจาดำเนินการกับรัฐหรือกลุ่มคนภายนอกได้ ดังนั้น การกระตุ้นให้ชุมชนชายขอบเช่นนี้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนและกระบวนการประชาธิปไตย ต้องเริ่มจากการสร้างเสริมอัตลักษณ์ ความภาคภูมิใจในกลุ่ม และการสร้างความตระหนักเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรม

Nowadays, decentralization policy and the promotion of local participation in local governance, educational management, resources management, etc. have increased the roles of civil society and empowered local communities in Thailand. However, “civil society” and “community strength” are still alien concepts for marginalized groups such as *Chao Lay* or sea nomads of southwestern provinces. This research has indicated that the three groups of *Chao Lay* in Thailand, namely the Moken, the Moklen, and the Urak Lawoi have generally been alienated from the larger society and considered to be backward, uneducated, and encased in their traditional beliefs. The Moken are the group which have remained relatively traditional in terms of their way of life and maritime travel. Therefore, they do not claim or hold occupation or ownership of any land. Their community is highly fluid. The Moklen and the Urak Lawoi are those who have settled on land into large communities in several southwestern provinces. They willfully accepted the name “Thai Mai” (New Thai) in place of their ethnic names after being naturalized into Thai citizen, given last names, and encouraged to receive formal education in local schools. The communities interact closely with local Thai communities, and intermarriage is not uncommon. Although the relationship among the Moklen or the Urak Lawoi in the same village is closely-knitted, the community is strong only in the sense of intra-group cohesion. If problems or conflict arise with the state or with outer groups, the Moklen and the Urak Lawoi generally cannot unite and solidified in order to negotiate or assert their wills. Therefore, capacity building for these groups must start with the enhancement of ethnic pride and the awareness about cultural rights.

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

หลังจากที่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุดที่เรียกกันว่า “ฉบับประชาชน” กระแสของการกระจายอำนาจรัฐลงสู่ท้องถิ่น และการสร้างสรรค์ “ประชาสังคม” เพิ่มมากขึ้น มีการส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมมากขึ้นในด้านการปกครอง การจัดการศึกษา และการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นในแง่ของการวิจัยและพัฒนา มีการให้ความสำคัญแก่การศึกษาและนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในธุรกิจชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และเป็นการสร้างเสริมศักยภาพของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งความเข้มแข็งของชุมชน

อย่างไรก็ดี เรื่องของ “ประชาสังคม” และ “ชุมชนเข้มแข็ง” อาจเป็นเรื่องที่เหลวไหลและไกลตัวสำหรับกลุ่มชนชายขอบเช่นชาวเล ซึ่งเป็นชนเผ่าพื้นเมืองที่เดินทางทำมาหากินตามชายฝั่งทะเลและเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามันมาเป็นเวลาอย่างน้อย 300 ปี อิสรภาพของการเดินทางเร่ร่อนทางทะเลทำให้ไม่มีการจับจองครอบครองแผ่นดินใดๆ จวบจนกระทั่งมีวิวัฒนาการของสังคมและการปกครองที่ใช้กระบวนทัศน์ของ “รัฐชาติ” ชาวเลมอแกนจึงกลายเป็นคนเร่ร่อนจรจัด ไร้สัญชาติ ไร้สิทธิครอบครองแผ่นดินใดๆ สังคมมอแกนอาจจะเรียกได้ว่า “โลกที่ 4” เป็นโลกชายขอบที่ถูกมองว่าด้อยพัฒนา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการสืบค้นระบบหรือกลไกของ “ประชาสังคม” และ “ชุมชนเข้มแข็ง” ในบริบทของสังคมมอแกนเอง และในบริบทของสังคมชาวเลกลุ่มอื่นๆ คือกลุ่มมอแกนและกลุ่มอุรักลาไย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในหลายจังหวัดในภาคใต้ฝั่งตะวันตก ทั้งสองกลุ่มได้ชื่อว่า “ไทยใหม่” เนื่องจากได้รับสัญชาติ ได้รับนามสกุล เด็กๆ เข้าสู่ระบบการศึกษาภาคบังคับ และมีปฏิสัมพันธ์รวมทั้งมีการแต่งงานกับคนไทยจนกระทั่งค่อยๆ กลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย เหลือไว้เพียงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางอย่าง เช่น ภาษา และพิธีกรรม อย่างไรก็ดี ชุมชนชาวไทยใหม่หลายชุมชนยังมีปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินที่อยู่อาศัย ส่วนพื้นที่ทำกิน ก็ซ้อนทับกับกลุ่มประมงพื้นบ้านของไทย จะมีต่างกันบ้างตรงที่ไทยใหม่หรือชาวเลส่วนใหญ่ใช้เครื่องมือดั้งเดิมกว่า เช่น ฉมวกแทงปลาหรือปิ่นยิงปลา คราดหอยแครง หรือใช้มือเปล่าในการงมหอยและกุ้งมังกร

การทำความเข้าใจเรื่องประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็งจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวเลกลุ่มต่างๆ จะเอื้อให้เกิดแนวทางที่เหมาะสมในการกระตุ้นให้ชุมชนชายขอบเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนและกระบวนการประชาธิปไตย เนื่องจากการทำความเข้าใจชุมชนเหล่านี้โดยผ่านมุมมองของคนในชุมชนเอง และเป็นการค้นหาแนวทางเพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยอาศัยปัจจัยหรือทุนทางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “ประชาสังคม” และ “ชุมชนเข้มแข็ง” ในบริบทของกลุ่มคนชายขอบคือกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวเล 3 กลุ่ม

2. เพื่อหาแนวทางเหมาะสมในการกระตุ้นให้ชุมชนชายขอบเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนและกระบวนการประชาธิปไตย และเพื่อให้สังคมใหญ่มีกระจกสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดและแนวปฏิบัติต่างๆ (การให้และการได้สัญชาติ สิทธิในการถือครองที่ดินและที่ทำกิน การศึกษา บริการสาธารณสุข) ฯลฯ ล้วนจำกัดอยู่ในวงกรอบของกระบวนการทัศน์ของความเป็นรัฐชาติ
3. เพื่อส่งเสริมให้มีข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลมากขึ้น เกิดการตื่นตัวในการศึกษามานุษยวิทยาเชิงชาติพันธุ์และวัฒนธรรมมากขึ้น เปิดพื้นที่และมุมมองใหม่ๆ ในการค้นคว้าวิจัยต่อไป

วิธีการวิจัย

ในงานวิจัยเรื่อง “ประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็ง” ในบริบทของกลุ่มชายขอบ: กรณีศึกษากลุ่มชาวเลในประเทศไทย ผู้เขียนได้สำรวจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนชาวเลทั้งหมดในประเทศไทยใน 6 จังหวัดทางฝั่งทะเลอันดามัน คือระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ ตรัง และสตูล งานวิจัยจึงเน้นหนักที่การเก็บข้อมูลภาคสนาม และใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ขั้นตอนของการวิจัยมีดังนี้

1. การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชุมชน การมีส่วนร่วม ประชาสังคม ความเข้มแข็งของชุมชน อัตลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรม
2. การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับชาวเลทั้งสามกลุ่ม โดยเฉพาะในช่วงหลังสิ้นามิที่มีข่าวและรายงานต่างๆ เผยแพร่ทางสื่อมวลชนค่อนข้างมาก
3. การสำรวจภาคสนามและการเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชนชาวเลใน 6 จังหวัด การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกตและมีส่วนร่วมในบางชุมชนเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมและความเป็นไปต่างๆ ในชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมและความเข้มแข็งของชุมชน

ปัญหาและอุปสรรคในการเก็บข้อมูล

1. ข้อจำกัดของการเก็บข้อมูลคือการเดินทางไปยังชุมชนบนเกาะที่ห่างไกลจากฝั่ง โดยเฉพาะในช่วงเดือนมกราคมถึงตุลาคม) บางชุมชนเข้าถึงได้ยากในช่วงเวลาดังกล่าวเนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในบริเวณอุทยานแห่งชาติ และอุทยานฯ ปิดเนื่องจากอากาศแปรปรวน ดังนั้น การเดินทางโดยเรือจึงไม่สม่ำเสมอ ในส่วนของชุมชนริมฝั่งทะเลหรือเกาะใกล้ชายฝั่งนั้น สามารถจะเดินทางไปเก็บข้อมูลในฤดูฝนได้ แต่ก็มีอุปสรรคในการเดินทางอยู่บ้าง ข้อดีของการเก็บข้อมูลในช่วงนี้คือหากมีฝนและพายุ ชาวเลส่วนใหญ่จะอยู่ในชุมชนทำให้เก็บ ข้อมูลได้ง่าย อย่างไรก็ตามการวิจัยจะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับช่วงฤดูที่เหมาะสมด้วย
2. การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น จำนวนประชากร หรือสถิติต่างๆ ที่แยกกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเล” เป็นไปได้ยากโดยเฉพาะในชุมชนที่อยู่ปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในท้องถิ่น เพราะข้อมูลทะเบียนราษฎร์ ข้อมูลสำมะโนและเคหะของสำนักงานสถิติแห่งชาติและข้อมูลจากหน่วยงานราชการอื่นๆ ไม่มีการจำแนกชาติพันธุ์และภาษาพูดของชาวเล การเก็บข้อมูลนั้นอาจจะแยกแยะเบื้องต้นได้โดยดูจากนาม

สกุล เนื่องจากกลุ่มชาวเลจะมีนามสกุลที่ค่อนข้างเฉพาะเป็นเอกลักษณ์ แต่ในระยะหลัง มีการแต่งงานข้ามกลุ่มและมีการเปลี่ยนนามสกุล ทำให้การแยกแยะเป็นไปได้ยาก

3. งานวิจัยนี้วางแผนจะใช้วิธีเชิงปริมาณโดยการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม แต่ก็พบว่าหัวข้อและประเด็นหลักๆ ไม่สามารถจะเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามได้ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับแนวคิดที่ค่อนข้างเป็นนามธรรม การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการจะได้ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดและสามารถจะนำมาวิเคราะห์ให้เห็นสภาพความเป็นชุมชนมากกว่า ส่วนการเก็บข้อมูลแบบสอบถามนั้นเหมาะจะกับประเด็นเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงที่เป็นรูปธรรม หรือเกี่ยวกับความคิดเห็นที่ง่ายๆ ตรงไปตรงมา

บทที่ 1 ชาวเลในเมืองไทย

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชาวเลตามกลุ่มในเมืองไทย

“ชาวเล” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามเกาะและบริเวณริมฝั่งทะเลในประเทศไทย ในสมัยก่อนนั้นมี “ชาวเล” (sea people, sea nomads) หรือชนเผ่าผู้เร่ร่อนทางทะเลซึ่งเดินทางไปมาและทำมาหากินแถบชายฝั่งและตามเกาะต่างๆ ในทะเลอันกว้างใหญ่แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น กลุ่มบาจา (Bajau) ซึ่งมีประชากรจำนวนหลายหมื่นคน อยู่แถบเกาะสุลาเวสี ตอนเหนือของมาลูปู กาลิมันตัน และเกาะในทะเลชุนดาตะวันออกเฉียง ในประเทศอินโดนีเซีย และแถบหมู่เกาะซูลู ทางทิศตะวันตกของเกาะมินดาเนา ในประเทศฟิลิปปินส์ กลุ่มชาติพันธุ์นี้เคยคุ้นเคยและคลุกคลีอยู่กับทะเล จนแทบจะเรียกได้ว่าเกิดและตายในทะเล ในสมัยก่อน คนกลุ่มนี้ไม่ได้ใช้เรือเป็นพาหนะอย่างเดียวนะ แต่ใช้เป็นบ้านที่อยู่อาศัยด้วย การที่คนกลุ่มนี้เดินทางแะเวียนไปตามชายฝั่งทะเลและเกาะต่างๆ ทำให้คนภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวยุโรปที่เดินทางมาภูมิภาคนี้ในยุคอาณานิคมเรียกขานว่า ยิปซีทะเล (sea gypsies) เนื่องจากวิถีชีวิตอพยพโยกย้ายไปเรื่อยๆ อยู่ไม่ติดที่ คล้ายกับชาวยิปซีที่เดินทางด้วยเกวียนในยุโรปสมัยก่อน ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มี “ยิปซีทะเล” อยู่หลายกลุ่ม แม้จะดำรงชีวิตเร่ร่อนเหมือนกัน แต่ละกลุ่มมีรายละเอียดของวัฒนธรรมและภาษาที่แตกต่างกัน

คำว่า “ชาวเล” อาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดหรือทำให้เกิดความสับสน เนื่องจากเป็นคำซึ่งสื่อความหมายที่แตกต่างกัน 2 ความหมายคือ

- 1) ผู้ที่อาศัยอยู่ชายฝั่งทะเลและมีการทำมาหากินที่พึ่งพาทะเล ความหมายนี้ไม่ได้ระบุถึงภาษาและชาติพันธุ์ แต่เน้นที่ความผูกพันกับระบบนิเวศทางทะเลและการทำมาหากินที่ยึดอาชีพประมงเป็นหลัก
- 2) กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย ความหมายนี้เน้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ที่มีภาษาและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่แตกต่างไปจากคนไทยในท้องถิ่น

“ชาวเล” ในความหมายที่สองนี้กินความถึงกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยๆ หลายกลุ่ม คำนี้จึงเป็นคำเหมารวม (umbrella term) ที่มีความหมายครอบคลุม คล้ายกับคำว่า “ชาวเขา” ซึ่งเป็นคำรวมหมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง โดยมิได้ระบุหรือเจาะจงว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยกลุ่มใด คำครอบคลุมเหล่านี้มีความจำเป็นและมีประโยชน์ในกรณีที่ต้องการกล่าวโดยรวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยๆ ที่มีคุณลักษณะหลายประการใกล้เคียงกัน แต่ในเวลาเดียวกัน คำที่ครอบคลุมเช่นนี้ทำให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์คลุมเครือลงไป หากใช้คำครอบคลุมเหล่านี้โดยปราศจากความระมัดระวังอาจจะทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจผิด คิดว่า “ชาวเขา” ทุกกลุ่มหรือ “ชาวเล” ทุกกลุ่มมีลักษณะสังคมวัฒนธรรมที่เหมือนกัน และปรากฏการณ์ทางสังคมที่ค้นพบในกลุ่มหนึ่งสามารถเป็นตัวแทนหรืออธิบายในกลุ่มอื่นๆ ได้ด้วย คำรวมทำให้เกิดการมองข้ามความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมหรือมองแบบเหมารวม

ชาวเลในประเทศไทยพูดภาษาตระกูลออสโตรนีเซียน ซึ่งน่าจะบ่งชี้ถึงประวัติความเป็นมาคร่าวๆ ของชนเผ่านี้ว่ามาจากด้านใต้ของแหลมมลายูหรือมีการเดินทางอพยพโยกย้ายภายในบริเวณที่กว้างใหญ่แถบชายฝั่งทะเล อย่างไรก็ตาม ประวัติที่ละเอียดที่ชัดเจนของชาวเลนั้นยังต้องมีการค้นคว้าวิจัยต่อ ซึ่งควรจะเป็นงานเชิงสหสาขาวิชา เพราะคำถามว่า “ชาวเลมาจากไหน” นั้นหาคำตอบได้ยากพอๆ กับคำถามว่า “คนไท(ย)มาจากไหน” และต้องอาศัยการศึกษาและมุมมองจากนักมานุษยวิทยา นักภาษาศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี รวมทั้งนักวิทยาศาสตร์ (ตรวจสอบดีเอ็นเอ) เพื่อที่จะได้ภาพชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับความเป็นมาของชนเผ่านี้ รวมทั้งความสัมพันธ์กับ “ชาวเล” กลุ่มอื่นๆ ในประเทศแถบภูมิภาคนี้ด้วย

นักวิชาการได้แบ่งชาวเลในประเทศไทยเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้ดังนี้ (อาภรณ์ 2546)

1. กลุ่มมอแกน ซึ่งแยกออกได้เป็นสองกลุ่มย่อยคือ
 - ก. มอแกนเกาะ (มอแกนปูเลา หรือมอแกนปอลาว)
 - ข. มอแกนบก (มอแกนตามับ หรือมอแกน)
2. กลุ่มอูรักลาไวก

สำหรับผู้เขียนแล้ว เห็นว่าควรแบ่งชาวเลออกเป็นสามกลุ่ม คือ

1. กลุ่มมอแกน
2. กลุ่มมอแกน
3. กลุ่มอูรักลาไวก

การแบ่งแยกกลุ่มมอแกนออกจากกลุ่มมอแกนนั้นเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าแม้มอแกนเกาะและมอแกนบกจะมีภาษาและวิถีที่คล้ายคลึงกันหลายประการ แต่ประวัติศาสตร์ของทั้งสองกลุ่มก็ได้แยกจากกันค่อนข้างชัดเจน และวิถีร่อนทางทะเลสำหรับมอแกนหรือมอแกนบกนั้นได้สิ้นสุดลงตรงจุด “แยก” นั้น มีข้อสันนิษฐานว่า “ต้นกำเนิดของมอแกนนั้นเกี่ยวข้องกับระบบทาส ชาวมอแกนถูกนำไปเป็นทาสแรงงานในการสร้างวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่นครศรีธรรมราช” (โอลิเวียร์และคณะ 2548:103) เมื่อมอแกนขึ้นมาเป็นประชากรที่อยู่อาศัยบนบก ก็ได้ติดต่อสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่นจนมีการรับเอาอิทธิพลด้านวัฒนธรรมหลายอย่าง เช่น การรำนโนราห์ (จากคนไทย) การมีพิธีกรรมสวมหน้ากาก (จากชาวมลายู) และพิธีกรรมเกี่ยวกับไฟ (จากชาวจีน) (โอลิเวียร์และคณะ 2548:109) ดังนั้น แม้ว่ามอแกนจะยังคงมีตำนานและพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกับของมอแกนอยู่บ้าง แต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนไปจนกระทั่งความแตกต่างนั้นเด่นชัดกว่าความคล้ายคลึง

หากเปรียบเทียบกันระหว่างสามกลุ่มแล้ว ชาวมอแกนเป็นชาวเลกลุ่มที่รักษาวิถีชีวิตดั้งเดิมไว้มากที่สุด ชาวมอแกนอาศัยอยู่ที่เกาะเหลา เกาะพยามและเกาะสินไห ในจังหวัดระนอง หมู่เกาะสุรินทร์ ในจังหวัดพังงา และหาดราไวย์ในจังหวัดภูเก็ต ส่วนหมู่เกาะมะริดในประเทศพม่า ยังมีมอแกนจำนวนกว่า 2,000 คน กระจายอยู่ตามเกาะต่างๆ ชาวมอแกน เป็นกลุ่มที่อพยพขึ้นมามีหลักฐานอยู่บนบกเป็นเวลากว่า

100 ปีมาแล้ว ตั้งหมู่บ้านกระจายอยู่ในหลายๆ ตำบล ประมาณกันว่ามีหมู่บ้านมอแกนถึง 15 แห่งในจังหวัด พังงา ส่วนชาวอุรักลาไวย์ ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนใหญ่อยู่ที่บ้านสะปำ เกาะสิเหร่ และหาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต ที่เกาะจำ เกาะลันตา และเกาะพีพีในจังหวัดกระบี่ ที่เกาะบุโหลน เกาะหลีเป๊ะ และเกาะอาดังในจังหวัดสตูล

มอแกนและอุรักลาไวย์ที่ขึ้นมาอยู่อาศัยบนฝั่งนั้น ได้ละทิ้งวิถีชีวิตเร่ร่อนทางทะเลโดยตั้งบ้านเรือน และหลักแหล่ง ที่ถาวรขึ้น มีการศึกษาในระบบโรงเรียน มีทะเบียนบ้านและได้รับสัญชาติไทย จึงหันมาใช้ชื่อ กลุ่มชาติพันธุ์ว่า “ไทยใหม่” เพราะทำให้เกิดความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้คนส่วนใหญ่ ของประเทศ และเป็นการปฏิเสธชื่อ “ชาวเล” ซึ่งเป็นคำที่มีนัยยะเชิงลบ (โปรดดูรายละเอียดใน นฤมล 2546: 108-110)

ส่วนที่คล้ายคลึงกันของชาวเลสามกลุ่ม

ชาวเลทั้งสามกลุ่มเคยมีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกันคือเป็นคนกลุ่มที่เดินทางอพยพโยกย้ายไปมาในบริเวณ ชายฝั่งและเกาะในทะเลอันดามัน นอกจากนั้นลักษณะชุมชนและการทำมาหากิน ลักษณะของภาษาและ วัฒนธรรมโดยรวม และการกลายเป็นชายขอบในสังคมใหญ่ก็เป็นสิ่งที่ทั้งสามกลุ่มมีหรือเคยประสบมา คล้ายๆ กัน

วิถีชีวิตที่เร่ร่อน โยกย้ายบ่อยครั้ง

ชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นเคยเดินทางเร่ร่อนและโยกย้ายบ่อยครั้ง ในฤดูแล้ง เมื่ออากาศดีและทะเลเรียบ เป็นส่วนใหญ่ ชาวเลก็ออกเดินทางไปทำมาหากินบริเวณเกาะและชายฝั่งทะเล แทงปลา หาลูก งมหอย งม ปลิงทะเล และเก็บรังนกมาค้าขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าคนกลาง ส่วนในฤดูฝน เมื่อคลื่นลมทำให้การเดินทางเรือ ขากลำบาก ชาวเลก็ขึ้นมาสร้างเพิงพักชั่วคราวบนชายฝั่งในอ่าวที่เป็นที่กำบังคลื่นลม วิถีชีวิตที่พึ่งพา ทรัพยากรทางทะเลนี้ทำให้ชาวเลเป็นนักค้าหน้าที่เชี่ยวชาญและทนทาน และชำนาญในการใช้เรือเดินทางไปตาม ที่ต่างๆ ในระยะไกลๆ (ในสมัยก่อนใช้ใบเรือรับแรงลม และใช้แรงคนแจว) ส่วนในฤดูฝนเมื่อการออกทะเล ขากลำบากขึ้น ชาวเลก็หันมาเน้นที่ทรัพยากรในป่า เช่น พืชผัก หน่อไม้ และหัวมันชนิดต่างๆ การทำมา หากินของชาวเลเน้นที่การยังชีพแบบ “หาเช้ากินค่ำ” ไปวันๆ แต่การค้าขายแลกเปลี่ยนก็เป็นส่วนสำคัญของ ชีวิต เนื่องจากข้าวสาร เสื้อผ้า และเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่างได้จากการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าคนกลาง

วิถีชีวิตเร่ร่อนทางทะเลเป็นสภาพการปรับตัวที่เหมาะสมอย่างยิ่งกับสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ใน ช่วงเวลาหนึ่ง ในช่วง 300 ปีที่ผ่านมา น่านน้ำในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเป็นแหล่งอาศัยและที่ทำมาหา กินของชาวเลหลายกลุ่มดังที่กล่าวแล้วข้างต้น การเดินทางเร่ร่อนและการอพยพโยกย้ายบ่อยครั้งถือเป็น “ทาง เลือก” ที่เหมาะสมเนื่องจากปัจจัยดังต่อไปนี้ (นฤมล 2546:118-121)

- 1) การทำมาหากินทางทะเลและการค้าขายแลกเปลี่ยน ชาวเลเป็นกลุ่มที่ล่าสัตว์และเก็บอาหาร (hunter-gatherers) ไม่เพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภค ไม่มีการสะสมอาหาร ดังนั้น การ เคลื่อนที่โยกย้ายจึงทำให้เข้าถึงแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์และหลากหลาย ในขณะที่เดียวกันก็ไม่

ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรอันเนื่องมาจากการใช้สอยที่ ต่อเนื่องและซ้ำอยู่ในบริเวณที่จำกัด อย่างไรก็ตาม มีทรัพยากรบางอย่างที่เป็นที่ต้องการของตลาดท้องถิ่นและภูมิภาค และมีพ่อค้าคนกลางที่คอยรับซื้อ ชาวเลจึงเดินทางเพื่อหาและเก็บสัตว์ทะเลตามความต้องการของตลาดด้วย บางครั้งชาวเลก็เดินทางเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าในเมือง

- 2) อิทธิพลของลมมรสุมและลมประจำถิ่น ลมมรสุมและลมประจำถิ่นมีอิทธิพลต่อกระแสลม น้ำ และคลื่นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงของลมฟ้าอากาศทำให้ชาวเลต้องอพยพโยกย้ายเพื่อตั้งเพิงพักและจอดเรือบริเวณหาดหรืออ่าวที่เป็นที่หลบคลื่นลมได้ดี ในสมัยที่ชาวเลยังใช้เรือติดใบ การเดินเรือจึงถูกจำกัดโดยทิศทางของลมด้วย
- 3) โจรสลัดที่เดินทางปล้นสะดมในน่านน้ำต่างๆ ทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอกสารของนักเดินเรือที่ผ่านมาบริเวณน่านน้ำแถบนี้เมื่อประมาณ 200-300 ปีที่แล้ว บันทึกไว้ว่ามีโจรสลัดคอยปล้นสะดมหมู่บ้านชายฝั่งทะเลและเรือที่ผ่านไปมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งน่านน้ำระหว่างเมืองมะริดและภูเก็ต ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้จะมีชายฝั่งที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานและมีอ่าวจอดเรือหลบคลื่นลม แต่กลับมีผู้คนอาศัยอยู่ริมทะเลน้อยมาก โจรสลัดเหล่านั้นนอกจากจะปล้นเอาของมีค่าแล้วยังจับผู้คนไปขายเป็นทาสอีกด้วย (Hamilton 1930:37 พิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. 1737) มอแกนและชาวเลกลุ่มอื่นๆ ถัดมาเป็นเป้าของโจรสลัดเหล่านี้ด้วย จึงต้องอาศัยการอพยพโยกย้ายบ่อยๆ เพื่อหลบหนีภัยโจร สำหรับมอแกนนั้น นอกจากจะถูกจับไปขายเป็นทาสแล้วยังถูกปล้นเอาของที่ทำมาเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนด้วย เช่น ปลิงตากแห้ง รังนก เปลือกหอยที่มีราคา เสื้อเตยหนาม (Sopher 1977:72) เป็นไปได้ว่า “ชิปซีทะเล” หลายกลุ่มกลายเป็นโจรสลัดเสียเองหรือร่วมกับโจรสลัดในการปล้นสะดมด้วย แต่สำหรับมอแกนและอูรักลาไวก มีผู้ให้ความเห็นว่าบางคนคงจะถูกจับและบังคับให้กลายเป็นโจรสลัดมากกว่าที่จะเป็นโดยสมัครใจ เพราะโดยปกติแล้ว ชาวเลกลุ่มดังกล่าวมีนิสัยอ่อนโยน ขี้อาย เกรงกลัวอำนาจต่างๆ (Hogan 1972)
- 4) โรคภัยไข้เจ็บ โดยเฉพาะโรคระบาดหรือโรคติดต่อร้ายแรง ชาวเลมักจะย้ายที่พักเมื่อเกิดโรคระบาด เช่น อหิวาตกโรค หรือฝีดาษ ซึ่งก็คล้ายคลึงกับชาวบ้านไทยหลายๆ แห่งในสมัยก่อนที่จะหาที่พักและอาหารไว้ให้ผู้ป่วย และย้ายบ้านเรือนออกไปอยู่ไกลๆ จนกว่าโรคระบาดจะหมดลงจึงกลับมาอยู่ที่เดิม ชาวเลยังมีความเชื่อว่าหากมีผู้เจ็บไข้ไม่สบายกันหลายคน แสดงว่าสถานที่นั้นไม่เหมาะที่จะเป็นที่พักพิงอีกต่อไป เนื่องจากมีวิญญาณ หรือเคราะห์ร้ายคอยรังควาน ดังนั้น จึงต้องมีการอพยพโยกย้ายไปอยู่ที่ใหม่
- 5) การเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องเพื่อนฝูง ชาวเลทั้งมอแกนและอูรักลาไวกมีการเดินทางเพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องเพื่อนฝูงอยู่บ่อยครั้ง นอกจากนี้ ยังเดินทางไปตามเกาะต่างๆ ที่มีชุมชนชาวเลเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยน หาสุกรรอง เยี่ยมหลุมศพบรรพบุรุษ และร่วมพิธีกรรมประจำปี
- 6) การทะเลาะและความขัดแย้ง ชาวเลที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันจะรู้จักและใกล้ชิดกันมาก ในขณะเดียวกัน ความใกล้ชิดนี้ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งและกระทบกระทั่งกันได้ง่าย ชาวเลส่วนมากเป็นคน

รักสงบ ไม่ชอบการเผชิญหน้า เมื่อเกิดความขัดแย้งหรือการทะเลาะเบาะแว้ง ทางออกคือการที่คู่กรณีย้ายออกจากกลุ่มไป การอพยพออกจึงเป็นกลไกหนึ่งที่ทำให้ชุมชนชาวเลอยู่รอดได้ และเมื่อความบาดหมางใจนั้นผ่อนคลายลงก็อาจจะมีการโยกย้ายเข้าร่วมในชุมชนเดิมอีกครั้ง ดังนั้นชุมชนชาวเลมีความเป็นพลวัตสูงเพราะมีการอพยพโยกย้ายเข้าออกอยู่เสมอ (Hinshiranan 1996:98-101)

สรุปได้ว่า วิถีชีวิตเร่ร่อนทางทะเลเป็น “ทางเลือก” ที่เหมาะสมทางหนึ่ง ในสมัยก่อน ชาวเลทั้งสามกลุ่มเดินทางอพยพโยกย้ายไปยังที่ต่างๆ บ่อยครั้ง ได้พบปะ ได้ปฏิสัมพันธ์ และแลกเปลี่ยนกับทั้งกลุ่มชาวเลด้วยกันและกับพ่อค้าคนกลางหรือกับคนในท้องถิ่น ชาวเลทุกกลุ่มมักจะหวาดกลัวคนแปลกหน้า เนื่องจากเคยมีประสบการณ์ที่เลวร้ายเกี่ยวกับโจรสลัด การถูกปล้น ถูกจับไปขายเป็นทาส ฯลฯ แต่ก็มีพ่อค้าคนกลางและคนในท้องถิ่นเข้ามาพยายามติดต่อค้าขายกับชาวเล เพราะชาวเลเป็นชนกลุ่มเดียวในช่วงนั้นที่สามารถจะเก็บหาของทะเลที่มีราคาต่างๆ ได้ เช่น หอยมุก หอยมีค่าชนิดต่างๆ ปลิงทะเลตากแห้ง รังนก ฯลฯ

สิ่งที่เป็นเครื่องบ่งชี้เกี่ยวกับความเป็นนักเดินทางของชาวเลและปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นๆ คือความสามารถในการพูดและ/หรือฟังภาษาต่างๆ หลายภาษา การดำรงชีวิตแบบไม่ลงหลักปักฐานทำให้ชาวเลเดินทางไกลไปตามชายฝั่งทะเลและเกาะต่าง ๆ ได้พบปะสื่อสารกับผู้คนกลุ่มต่างๆ จากการเก็บข้อมูลจากมอแกนที่อาศัยที่หมู่เกาะสุรินทร์ (184 คน) พบว่ามอแกนสูงอายุน่าจะพูดได้หลากหลายภาษา ไม่ว่าจะเป็นภาษาพม่า (ร้อยละ 10 ของชาวมอแกนบนเกาะสุรินทร์สามารถเข้าใจและพูดภาษาพม่าได้) ภาษามลายู (ร้อยละ 8) และภาษาอูรักลาโว้ย (ร้อยละ 3) ในปัจจุบัน การเดินทางเร่ร่อนลดน้อยลง พื้นที่ของมอแกนหดแคบลงมอแกนรุ่นหลังๆ จึงมีความสามารถด้านภาษาที่จำกัดลงด้วย ชาวมอแกนบนเกาะสุรินทร์ทั้งหมดใช้ภาษามอแกนเป็นภาษาแม่ และร้อยละ 64 สามารถจะพูดและฟังภาษาไทยได้ ส่วนการเก็บข้อมูลจากชาวอูรักลาโว้ยที่เกาะหลีเป๊ะ นั้นพบว่าร้อยละ 45 พูดภาษาอูรักลาโว้ยอย่างเดียว มีบางส่วนที่สามารถพูดภาษาไทย และ/หรือภาษามลายู และ/หรือภาษาอังกฤษได้ (นฤมลและคณะกำลังอยู่ระหว่างการจัดพิมพ์)

ในปัจจุบันนี้ วิถีเร่ร่อนที่โยกย้ายบ่อยครั้งได้เปลี่ยนไปแล้ว ในกลุ่มมอแกน เริ่มมีการตั้งหลักปักฐานมากขึ้น แม้ว่าจะมีมอแกนบางส่วนที่ยังเดินทางระหว่างเกาะอยู่ ในกลุ่มมอแกน การขึ้นมาอยู่บนฝั่งเป็นเวลานานทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับวิถีเร่ร่อนทางทะเลเลือนรางลงทุกที และในกลุ่มอูรักลาโว้ย ก็มีการตั้งชุมชนถาวร ซึ่งผู้คนส่วนใหญ่ยังออกทะเลเพื่อทำประมง บางครั้งออกทะเลเป็นระยะเวลาหลายวัน หรือเป็นสัปดาห์ แต่ก็ไม่ใช่วิถีเร่ร่อนเหมือนเดิมอีกต่อไป

ชุมชนและการทำมาหากิน

แต่เดิมนั้น ชุมชนชาวเลมักจะมีขนาดเล็กไม่ใหญ่นัก เนื่องจากชาวเลเป็นกลุ่มคนที่อยู่กระเจาเป็นกลุ่มเล็กๆ เหมือนกลุ่มเครือญาติ ส่วนการเลือกที่ตั้งและลักษณะชุมชนในอดีตของชาวเลก็มีความคล้ายคลึงกัน แม้ว่าจะมีการอพยพโยกย้ายบ่อยครั้ง แต่ชาวเลก็มีสถานที่ที่เป็นชายหาดในอ่าวกำบังลมไว้เป็นที่ตั้งชุมชนในช่วง

ฤดูฝนที่คลื่นลมแรง การเลือกสถานที่เพื่อพักพิงในช่วงฤดูฝนนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้และประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาในการเลือกที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย การเลือกที่ตั้งชุมชนในช่วงฤดูฝนที่ชาวเลสร้างกระท่อมหรือเพิงพักมักจะอยู่ในบริเวณที่มีลักษณะดังนี้

- 1) เป็นชายหาดในอ่าวที่สามารถจะหลบคลื่นลมได้ อ่าวเหล่านี้มักจะอยู่ด้านตะวันออกของเกาะ หรืออยู่ด้านตรงกันข้ามกับฝั่งที่รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านและชุมชนมอแกนและอูรักลาไวย์มักจะอยู่ทางด้านตะวันออก นอกจากนี้ชุมชนที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกยังเป็นฝั่งที่สามารถจะสังเกตเห็นเรือที่แล่นไปมาจากฝั่งได้สะดวก ส่วนชุมชนมอแกนนั้นมักจะตั้งอยู่บริเวณที่เป็นคลองในป่าโกงกาง ซึ่งสามารถจะหลบจากคลื่นลมและเป็นที่จอดเรือได้ดีเช่นกัน
- 2) เป็นบริเวณที่มีแหล่งน้ำจืด ซึ่งอาจจะเป็นธารน้ำจากป่า น้ำซับ น้ำซึม น้ำผุดหรือน้ำบ่อบริเวณไม่ไกลจากชายหาดหรือบริเวณที่ตั้งชุมชนนัก และไม่จำเป็นต้องเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ น้ำจืดเป็นสิ่งสำคัญกับทุกชุมชน แต่หาชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างไม่ถาวรเช่นชุมชนชาวเลนั้นไม่จำเป็นต้องมีการต่อท่อหรือมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ หรือต้องอาศัยแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่จะดันระบบประปาหรือจะรองรับผู้คนได้เป็นจำนวนมาก ชาวเลมักจะใช้ภาชนะปล้องไม้ไผ่มาตักน้ำไว้พอใช้สำหรับวันต่อวัน แต่หากต้องลงเรือออกทะเลไปนานวัน ก็อาจจะเก็บน้ำไว้หลายปล้องไม้ไผ่ แต่อย่างไรก็ดี ชาวเลมีความชำนาญเกี่ยวกับพื้นที่ชายฝั่งและเกาะต่างๆ และรู้จักแหล่งน้ำต่างๆ เป็นอย่างดี จึงไม่ต้องจัดเตรียมน้ำไว้เป็นปริมาณมาก
- 3) เป็นบริเวณที่ชายหาดมีความลาดชันพอเหมาะหรือเป็นบริเวณคลองในป่าโกงกางที่สามารถจะจอดเรือได้สะดวก และแล่นเรือเข้า-ออกได้ง่าย ส่วนใหญ่แล้วมอแกนจะไม่เลือกอยู่บริเวณที่ชายหาดราบเกินไปเพราะในเวลาน้ำลง เรือจะเข้าออกลำบาก หรือเรือจะ “ติดแห้ง” และชาวเลไม่เลือกอาศัยอยู่บริเวณที่เป็นโขดหิน กองหิน หรือหน้าผาแม้ว่าจะโล่งและโปร่งตา ทิศนวิสัยดี แต่ก็ยากแก่การจอดเรือและการยกของขึ้นลง

การเลือกที่ตั้งเช่นนี้มีผลต่อความปลอดภัยในกรณีภัยธรรมชาติต่างๆ ด้วย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับลมและคลื่น อาทิเช่น หลังจากภัยสึนามิที่ผ่านมา ได้พบว่าชุมชนชาวเลส่วนใหญ่แล้วนั้นไม่มีความเสียหายบอบช้ำมากนัก และมีผู้ที่เสียชีวิตค่อนข้างน้อย เพราะแหล่งที่ตั้งชุมชนไม่ได้เป็นสถานที่ที่เปิดโล่งรับคลื่นลมโดยตรง แต่เป็นบริเวณที่เป็นแหล่งกำบังลม หรือเป็นบริเวณที่มีพื้นที่ต่อเนื่องหรือมีพื้นที่สูง สามารถจะหลบหลีกจากคลื่นยักษ์ได้ ปัจจัยการเลือกที่ตั้งชุมชนดังกล่าวสามารถจะเป็นสิ่งบ่งชี้หรือพิสูจน์ว่าชุมชนนั้นเป็นชุมชนดั้งเดิมของชาวเลได้ด้วย แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากชาวเลส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิที่ดิน จึงอาจจะถูกไล่ที่หรือถูกบังคับ/เกลี้ยกล่อมให้ขายที่และย้ายไปอยู่ในที่แห่งใหม่ได้

คาบเกี่ยวกันระหว่างประเด็นเรื่อง “การเร่ร่อนทางทะเล” และ “การตั้งชุมชน” นั้น มีเรื่องที่มีการเข้าใจผิดกันอยู่สามประการ คือ “ชาวเลเดินทางเร่ร่อนไปเรื่อยๆ ในท้องทะเล” “ชาวเลเร่ร่อนไปอย่างไร้จุดหมาย” และ “วิถีเร่ร่อนทำให้ชาวเลไม่มีความผูกพันกับพื้นที่” ความเข้าใจทั้งสามประการนั้นเป็นมุมมองที่

ค่อนข้างจะ “โรแมนติก” และเห็นชาวเลเป็นชนเผ่าที่อิสระเสรีเต็มที่ ทำอะไรตามอำเภอใจ ไม่ยึดติดกับสิ่งใด ในบทที่ 5 ที่เกี่ยวกับ “ชุมชนเข้มแข็ง” จะได้มีการวิเคราะห์ประเด็นนี้อย่างละเอียด ส่วนในบทนี้เป็นการให้ ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชาวเล ซึ่งหากมีความเข้าใจผิดดังกล่าว ก็ควรจะมีการทำความเข้าใจกับ “การเร่ร่อน ทางทะเล” และ “การตั้งชุมชน” เสียใหม่ เพราะความเข้าใจที่ถูกต้องจะทำให้สามารถจะวิเคราะห์สำนึกเกี่ยวกับความเป็นชุมชนของกลุ่มชาวเลได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

- 1) “ชาวเลเดินทางเร่ร่อนไปเรื่อยๆ ในท้องทะเล?” --- วิถีชาวละนั้นไม่ใช่การ “เร่ร่อน” ไปตลอดเวลา แต่การเดินทาง อพยพโยกย้ายและบริเวณที่ทำมาหากินถูกกำหนดโดยลมมรสุม กล่าวคือชาวเลมีวิถีที่ เดินทางเร่ร่อนไปในช่วงฤดูแล้ง กับวิถีที่รวมกลุ่มเป็นชุมชนอยู่ในอ่าวกำบังคลื่นลม นอกจากนั้น ชาวเลยังมีบริเวณที่ทำมาหากินอยู่หลายแห่ง หรืออาจกล่าวได้ว่ามี “ระบบนิเวศย่อยๆ” ที่หลากหลาย ในการทำมาหากินทั้งในทะเล ชายฝั่ง และในป่า ดังนั้น ดังนั้น คำว่า “ครึ่งบก-ครึ่งเล” (amphibious) จึงเป็นคำที่เหมาะสมที่จะใช้กับวิถีนี้
- 2) “ชาวเลเร่ร่อนไปอย่างไร้จุดหมาย?” --- อันที่จริงแล้ว ชาวเลในประเทศไทยและ “ซีปซีทะเล” กลุ่ม อื่นๆ ไม่ได้เดินทางเร่ร่อนโดยไร้จุดหมาย เพียงแต่มี “ทางเลือก” ของจุดหมายที่หลากหลาย มีอิสระ ในการเดินทางและโยกย้ายเปลี่ยนกลุ่มค่อนข้างมาก
- 3) “วิถีเร่ร่อนทำให้ชาวเลไม่มีความผูกพันกับพื้นที่?” --- ชาวเลทุกกลุ่ม แม้แต่มอแกนซึ่งเดินทางเร่ ร่อนมากที่สุดในสามกลุ่ม มี “จุดเกาะเกี่ยว” เป็นเกาะที่เป็นสถานที่เกิด หรือสถานที่ที่ใช้ชีวิตอยู่มาก กว่าที่อื่น อาจจะมีเรียกได้ว่าเป็น “เกาะแม่” ส่วนเกาะที่เป็นที่แวะเวียน เก็บหาอาหารหรือตั้งเพิงพักชั่วคราว ชั่วคราวเรียกได้ว่าเป็น “เกาะสาขา”¹

ส่วนที่คล้ายคลึงกันอีกประการหนึ่งของชาวเลทั้งสามกลุ่มคือการทำมาหากินเกี่ยวกับทะเล ในอดีต นั้น ไม่ใช่ประมงแต่เป็นการเก็บหาด้วย “มือเปล่า-เท้าเปล่า” หรือใช้เครื่องมือที่เรียบง่ายในการจับปลาและ สัตว์ทะเล เครื่องมือเหล่านี้ไม่ซับซ้อน เมื่อชำรุดหรือสูญหายก็ทำขึ้นใหม่ได้ไม่ยากนัก เช่น ฉมวก เหล็ก เหลี่ยมขวามีปลายเป็นตะขอ สิ่งที่เก็บหานั้นไม่ได้มีเพียงปลาอย่างเดียว แต่มีหอยชนิดต่างๆ ปู เม่นทะเล กุ้ง ปลิงทะเล เพรียงทราย ฯลฯ ดังนั้น ชาวเลเป็นกลุ่มคนที่เก็บหา เป็นนักล่าหรือพราน (hunter-gatherers) มากกว่าเป็นชาวประมง (fishers) เพราะวิถีแบบชนเผ่าที่เรียบง่ายนั้นไม่ต้องอาศัยเครื่องมือประมงที่ซับซ้อน และปริมาณที่หาได้ในแต่ละวันก็เพียงพอต่อการบริโภค การมีเครื่องมือประมงที่มากขึ้นก็ต้องมีการลงทุน ลงแรงมากขึ้น ต้องมีการบำรุงรักษามากขึ้น เช่น การซ่อมแซม ทำความสะอาด และยังต้องมีสถานที่ในการ เก็บรักษาหรือวางพักเครื่องมือไว้ซึ่งไม่เหมาะสมอย่างยิ่งกับวิถีเร่ร่อนที่เดินทางบ่อยครั้ง (Hinshiranan 1996:29-33)

¹ นักมานุษยวิทยา Jacques Ivanoff เรียกเกาะเหล่านี้ว่า “mother island” และ “satellite island” (1986:11, 13)

การเก็บหาด้วย “มือเปล่า-เท้าเปล่า” หมายถึงว่าพรานหรือนักเก็บหาเหล่านั้นต้องมีความรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์ นิเวศ วงจรชีวิตของสัตว์ทะเลต่างๆ รวมทั้งลักษณะของถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทะเลเป็นอย่างดี เช่น หอยชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหอยมุกโข่ง หอยนมสาว หอยหน้ายักษ์ หอยดินช้าง ฯลฯ ซึ่งเป็นสัตว์ทะเลที่เก็บหาเพื่อนำไปขายโดยการค้ำน้ำหนักด้วยมือเปล่า ชาวเลต้องรู้จักและจดจำถิ่นที่อยู่หรือบริเวณที่อยู่อาศัยประจำ (habitat) ของหอยเหล่านี้ตามโพรงหินและซอกหลืบต่างๆ โดยใช้หมายในธรรมชาติ เปรียบได้กับการที่ได้กั้งเรือและนายท้ายเรือวนลากทำหมายบริเวณที่มีปลาชุกชุมตามกองหินใต้น้ำใน “ดาวเทียม” หรือในระบบ GPS (Global Positioning System) อาทิเช่น มอแกนจะจดจำบริเวณที่เป็น “ฉ้อ้น ก่อก่อด” ที่เชื่อว่าเป็น “บ้าน” ของหอยมุกโข่ง และบริเวณนั้นจะพบหอยมุกโข่งอยู่เสมอ แต่ละคนจะรักษาความรู้เกี่ยวกับ “ฉ้อ้น ก่อก่อด” ไว้เป็นความลับ อาจจะบอกต่อเฉพาะคนในครอบครัวหรือคนที่สนิทกันจริงๆ เท่านั้น (พลาเดช ณ ป้อมเพชร 2546:112)

วิถีดั้งเดิมในการเก็บหาและล่าสัตว์ทะเลนั้นค่อยๆ เปลี่ยนไปมากขึ้นเมื่อชาวเลถูกดึงเข้ามาสู่ระบบตลาดและเมื่อปลาและสัตว์ทะเลลดจำนวนลง ทำให้ต้องเลือกวิถีประมงที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้นคือมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการประมง เรือ เครื่องยนต์ รูปแบบการทำมาหากินจึงเปลี่ยนจากการเก็บหาด้วยมือและเครื่องมือที่เรียบง่ายเป็นเครื่องมือประมง ต้องมีที่เก็บ ต้องซ่อมแซม และต้องมีการลงทุน และต้องมีการพึ่งพาคนจากภายนอกมากขึ้น บ้างก็ต้องหันมาทำมาหากินด้วยการรับจ้าง การทำสวน การทำงานในโรงงาน หรือตามรีสอร์ต อย่างไรก็ตาม หากเทียบกับกลุ่มคนที่ดำรงชีวิตตามชายฝั่งทะเลแล้ว ก็ยังถือว่าชาวเลดำรงชีพด้วยการเก็บหา มากกว่ากลุ่มอื่นๆ ในท้องถิ่น และมีการทำมาหากินที่พึ่งพาระบบนิเวศที่เป็นที่อยู่ของสัตว์ทะเลอื่นๆ นอกเหนือจากปลา เช่น แนวปะการัง กองหินใต้น้ำ ไรต์หินริมฝั่งทะเล

ภาษาและวัฒนธรรมโดยรวม

ลักษณะของภาษาและวัฒนธรรมโดยรวมของชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นคล้ายคลึงกัน กล่าวคือทั้งสามกลุ่มพูดภาษาตระกูลออสโตรนีเซียนเหมือนกัน ซึ่งเป็นภาษาตระกูลเดียวกับภาษามลายู ในประเทศไทยนั้น นอกจากคนไทย (มลายู) มุสลิมทางจังหวัดชายแดนของไทยแล้ว มีแต่ชาวเลสามกลุ่มนี้เท่านั้นที่พูดภาษาตระกูลออสโตรนีเซียน ส่วนภาษาไทยนั้นเป็นภาษาตระกูลไท-กะได และภาษาอื่นๆ เช่น ภาษาส่วย ของมลายูนั้นเป็นภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก

วัฒนธรรมโดยรวมของชาวเลทั้งสามกลุ่มมีความคล้ายคลึงกันคือได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมหลายสาย โดยมีสายหลักคือวัฒนธรรมมลายู (เช่น การร้องรอนเง็งและการรำมาของอูรักลาไ่ว้ เพลงรำมะนา “ตันหยง ตันหยง” ของชาวมอแกน และ “กำดอยบาตัก” หรือวิญญาณเจ้าที่ชาวมลายูของมอแกน ฯลฯ) นอกจากนั้นยังมีการซาบซึ้งเอาวัฒนธรรมจากผู้คนโดยรอบเข้ามาด้วย โดยมอแกนจะรับเอาวัฒนธรรม คำนานของไทยเข้ามามากที่สุด เพราะฉะนั้นมาตั้งหลักแหล่งอยู่บนแผ่นดินมานานที่สุดและมีปฏิสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นเข้มข้นที่สุดในบรรดาชาวเลทั้งสามกลุ่ม

ความเชื่อหลักๆ ของชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นมีความคล้ายคลึงกันคือเคารพในวิญญาณบรรพบุรุษและวิญญาณต่างๆ ในธรรมชาติ โดยเฉพาะในทะเล ในป่า และบนเขา และมีการจัดพิธีประจำปีของชุมชนเพื่อเซ่นไหว้หรือฉลองวิญญาณเหล่านี้และเพื่อขจัดทุกข์โศกโรคภัยออกจากชุมชน ในช่วงพิธีนั้นจะมีการสร้างหรือการตกแต่งศาลวิญญาณซึ่งเป็นยกพื้นหรือเป็นศาลา และศาลานี้เป็นที่วางเครื่องเซ่นไหว้สักการะวิญญาณต่างๆ พิธีของชาวเลทั้งสามกลุ่มจะจัดไล่เลี่ยกันคือในวันเพ็ญประมาณเดือน 4-5-6 ทางจันทรคติ และเดือน 11-12 ซึ่งเป็นช่วงต่อระหว่างฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ และเป็นช่วงที่จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของ “ชุมชน” เมื่อครั้งที่ชาวเลยังยึดถือวิถีชีวิตแบบเร่ร่อนหรือกึ่งเร่ร่อนอยู่

วัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่คล้ายคลึงกันในชุมชนชาวเลทั้งสามกลุ่มคือการฝังศพ เมื่อมีผู้เสียชีวิต ชาวเลจะฝังศพเป็นเวลา 1-3 วัน หลังจากนั้นจึงมีพิธีอาบน้ำศพ น้ำศพใส่โลง และนำไปฝังบริเวณป่าช้าไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ป่าช้านี้ตั้งอยู่บริเวณริมทะเล บางชุมชนก็มีป่าช้าอยู่บนเกาะเล็กๆ

การกลายเป็นชายขอบ

ประสบการณ์ที่ชาวเลทั้งสามกลุ่มมีร่วมกันคือการกลายเป็นชายขอบของสังคมใหญ่ ชีวิตที่เดินทางไปมาอยู่เสมอ หรืออพยพโยกย้ายบ่อยๆ นั้นถูกมองว่าเป็นชีวิตที่ขัดกับสังคมกระแสหลักในปัจจุบัน ซึ่งเป็นชีวิตที่มีหลักแหล่ง มีถิ่นฐานบ้านเรือน ง่ายแก่การตรวจนับ ควบคุม ปกครอง และ “พัฒนา” ค่านิยมของสังคมกระแสหลักในปัจจุบันทำให้เกิดการสร้างเกณฑ์ในการกำหนดความถูกต้องเหมาะสมให้แก่สังคมชนพื้นถิ่นที่ยังคงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนเผ่าเร่ร่อน (นฤมล 2546)

แม้ว่าชาวเลทั้งสามกลุ่มจะเป็นผู้อยู่อาศัยแต่ดั้งเดิมในบริเวณชายฝั่งทะเลแถบนี้ แต่กลับไม่เป็นที่ยอมรับ ในอดีตคำว่า “ชาวเล” เป็นคำที่คนปักษ์ใต้ใช้เรียกคนที่ทะเลาะเรื่องนามัยและความสะอาด ไม่เอาใจใส่ การเล่าเรียน หรือคนที่จับจ่ายใช้สอยจนไม่มีเงินเหลือเก็บ การมองเช่นนี้สืบเนื่องมาจากอคติทางชาติพันธุ์ที่มุ่งเน้นที่ข้อเสียหรือลักษณะนิสัยด้านลบ เป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่หูดึง และมองด้านเดียว (stereotype)

คำว่า “ชาวเล” ที่สะสมความหมายเชิงลบนั้นเป็นมายาคติที่เกิดขึ้นมาจากความรู้ความเข้าใจที่ตื้นเขิน และการมองเพียงด้านเดียวโดยละเลยและหลีกเลี่ยงความหมายในเชิงบวก การขาดความพยายามที่จะวิเคราะห์ข้อเสียหรือลักษณะนิสัยด้านลบในฐานะข้อจำกัดภายใต้บริบทของสังคมและวัฒนธรรม เช่น (นฤมล 2546)

- 1) เรื่องสุขนิสัยด้านอนามัยและความสะอาดซึ่งสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดของการอยู่อาศัยบนเรือ หรือใช้เวลาส่วนใหญ่ในเรื่องซึ่งไม่สามารถจะบรรทุกน้ำจืดไปได้ในปริมาณมากๆ จึงไม่มีโอกาสได้รักษาความสะอาดร่างกายรวมทั้งเสื้อผ้าสิ่งของต่างๆ มากนัก
- 2) เรื่องการไม่เอาใจใส่ในการเรียนซึ่งสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดของภาระรับผิดชอบที่ต้องช่วยครอบครัวทำมาหากิน หรือข้อจำกัดของหลักสูตรที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความรู้ความชำนาญดั้งเดิมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย
- 3) เรื่องลักษณะนิสัยการจับจ่ายใช้สอยและการไม่นิยมอดออม ซึ่งสืบเนื่องมาจากวิถีการทำมาหากินแบบวันต่อวัน ในสมัยก่อน ทรัพยากรทางทะเลมีมากมาย ไม่ต้องดิ้นรนหาอาหารกักตุนไว้มากๆ หรือ

ถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้กินได้นานๆ แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเข้าสู่ระบบเงินตราแล้ว แต่การทำมาหากินและการใช้จ่ายเงินจึงยังคงลักษณะเดิมอยู่

ชาวเลจึงรู้สึกอึดอัดและอับอายในความเป็น “ชาวเล” และเมื่อมีความรู้สึกที่ด้อยกว่า ก็ย่อมเกรงกลัวยอมตามผู้ ที่ “เหนือกว่า” และยินยอมถูกเอารัดเอาเปรียบโดยที่ไม่คิดจะต่อต้าน ยิ่งในระยะหลังๆ การพัฒนาพื้นที่ต่างๆ ในจังหวัดภาคใต้ที่ชาวเลอาศัยอยู่ได้เบียดขับผู้คนชายขอบทั้งคนไทยท้องถิ่นและชาวเลทำให้ผืนดินที่เคยอยู่อาศัย เคยทำมาหากิน และเคยเดินทางผ่านไปมานับร้อยๆ ปีตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษได้ถูกจับจองครอบครองไปจนเกือบหมด

แม้แต่นิทานหรือเรื่องเล่าของมอแกนและอูรักลาโว้ยก็มีการพูดถึงชีวิตเร่ร่อนที่สืบมาจากคำสาปแช่งหรือเนื่องจากความเขลา ส่วนนิทานของมอแกนเล่าถึงบรรพบุรุษที่ขนย้ายข้าวของอพยพหนีพี่เขยชาวสยาม เรื่องเล่าเหล่านี้เป็น “คติชน” ที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นชายขอบเนื่องด้วยความแตกต่างทางด้านการอยู่อาศัย การดำรงชีพ วัฒนธรรมและภาษา

มอแกนมีนิทานที่สะท้อนให้เห็นความน้อยเนื้อต่ำใจของการเป็นชนเผ่าเร่ร่อนที่ถูกมองว่าล้าหลัง ยากจน ทำงานหนักและเสี่ยงอันตราย เล่ากันว่ามีพี่น้องเจ็ดคน มอแกนเป็นพี่ใหญ่ น้อยๆ คือไทย จีน พม่า แขก ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น เนื่องจากเป็นพี่ใหญ่ มอแกนต้องรับผิดชอบหาเลี้ยงน้องๆ โดยการออกทะเลเพื่อค้าปลิง ฆมหายมูก เก็บรังนก ฯลฯ แต่เมื่อน้อยๆ เติบโตใหญ่ได้ดีแล้ว ก็ทิ้งให้พี่ใหญ่ต้องมีชีวิตอยู่อย่างเดิม² ส่วนนิทานเรื่องยาวที่มีความยิ่งใหญ่เทียบได้กับ “มหากาพย์” ของมอแกนคือเรื่องเรื่องซีเปียน ซึ่งเป็นชื่อของราชินีที่สาปแช่งน้องสาวที่เป็นชู้รักกับสามีให้ออกไปมีชีวิตแบบเร่ร่อนในทะเลพร้อมกับบริวาร (Ivanoff 2001)

ในบรรดานิทานปรัมปราของชาวเลอูรักลาโว้ย มีอยู่หลายเรื่องที่ตอกย้ำค่านิยมว่าชีวิตเร่ร่อนเป็นชีวิตที่ยากลำบาก เหมือนถูกสาปแช่ง เล่ากันว่ามีสามีภรรยาอูรักลาโว้ยพายเรือไปหาปลา เห็นพระพุทธรูปเจ้ายืนอยู่ที่หัวแหลมและเรียกให้ไปรับ แต่อูรักลาโว้ยยังหาปลาไม่ได้ จึงไม่ไป พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า “คาเหมือนนกออกลงน้ำลึกเจ็ดศอก หาเข้ากินกำ หาคำกินเข้า” (วิศิษฐ์และคณะ 2526:20-21) นิทานเรื่องนี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากมุมมองภายนอกที่เห็นว่าชีวิตเร่ร่อนหากินเพื่อยังชีพไปวันๆ เป็นชีวิตที่ยากลำบากเหมือนถูกสาป ความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ชาวเลอูรักลาโว้ยรับมาจากสังคมใหญ่ในช่วงหลังๆ นี้เอง นิทานอีกเรื่องหนึ่งน่าจะเป็นเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาคริสต์ เพราะเล่าถึงบรรพบุรุษของอูรักลาโว้ยว่าชื่อ “โด้ระอาดับ” ซึ่งมีพี่น้องหลายคน แต่ละคนมีความขยันหมั่นเพียร ตั้งใจเล่าเรียนหนังสือ ส่วนโด้ระอาดับนั้นไม่สนใจมัวแต่เที่ยวเล่น พอมาถึงรุ่นลูกหลานจึงต้องใช้ชีวิตแบบคนทะเล ต้องทำงานหนักและทำมาหากินอย่างยากลำบาก

² เล่าโดยนายดาแก้ว ท่าเสา มอแกนเกาะสุรินทร์ พ.ศ. 2536

สำหรับมอแกนนั้น เรื่องของ “พ่อดาสามพัน” เคยเป็นเรื่องที่รู้จักกันดีในกลุ่มมอแกนทุกกลุ่ม เพราะถือว่าเป็นบรรพบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ชายที่ชื่อสามพันมีพี่เขยเป็นชาวสยามที่ต้องการได้อำนาจและต้องการให้สามพันนำหนังสือมาให้ เมื่อเดินทางเสี่ยงอันตรายต่างๆ และนำหนังสือมาแล้ว พี่เขยก็ได้เป็นเจ้าเมือง แต่สามพันไม่ได้รับสิ่งใดตอบแทน และยังเป็นผู้ที่เจ้าเมืองไม่ชอบหน้าอีกด้วย จึงตัดสินใจขนข้าวของขึ้นเรือเดินทางไปดินแดนอื่น บรรหารและผู้ติดตามสามพันนั้นมีเพียงเรือลำเล็กๆ ตามไม้ทั้น ก็เลยตกหล่นอยู่บริเวณเกาะต่างๆ และกลายเป็นชาวมอแกนในที่สุด (โอลิเวอร์และคณะ 2549:65-66)

เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นมีเนื้อหาหลักที่คล้ายคลึงกันคือวิถีเร่ร่อนทางทะเลเป็นชีวิตที่ “ไม่ปกติธรรมดา” ดังนั้นจึงมีคำอธิบายหรือสาเหตุถึงสะท้อนออกมาในรูปของนิทาน วิถีชีวิตที่แตกต่างจากสังคมใหญ่หรือคนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นทำให้เกิดการกีดกันและแบ่งแยกที่เด่นชัดขึ้น คำว่า “ชาวเล” จึงมีคำที่มีความหมายเชิงลบในหลายพื้นที่ ดังนั้น คำว่า “ไทยใหม่” จึงเป็นคำที่ได้รับการยอมรับและกลายเป็นชื่อยอดนิยมไปอย่างรวดเร็วการได้เป็น “ไทยใหม่” เป็นอัตลักษณ์ที่ชาวเลได้โอบรับเพื่อที่จะลืมความน้อยเนื้อต่ำใจต่างๆ ที่ได้ถูกตอกย้ำและเผชิญมาหลายชั่วคน

ส่วนที่แตกต่างกันของชาวเลทั้งสามกลุ่ม

รูปแบบของเรือดั้งเดิม

ในปัจจุบันนี้ชาวเลทุกกลุ่มหันมาใช้เรือหัวโทงแบบที่ผู้คนท้องถิ่นแถบฝั่งทะเลในภาคใต้ใช้กันทั่วไป แต่ในสมัยก่อนนั้น ชาวเลทั้งสามกลุ่มมีเรือแบบดั้งเดิมของตนเองที่สามารถจะตัดไม้มาต่อประกอบเองได้ ผู้คนส่วนใหญ่ยังเข้าใจว่าชาวเลทุกกลุ่มนั้นใช้ “เรืองม” แบบที่มีลักษณะเว้าที่ด้านหัวและท้ายเรือ จากการเก็บข้อมูลพบว่าชาวเลแต่ละกลุ่มก็มีรูปแบบเรือแตกต่างกันไป และยังไม่พบหลักฐานว่าชาวมอแกนและชาวอุรักลาไยเคยใช้เรืองมมาในอดีต

เรือแบบดั้งเดิมของชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นเป็นเรือขุดเสริมกราบเหมือนกัน แต่ลักษณะและรายละเอียดมีความแตกต่างกัน *ก่าบางกอมัน* หรือเรืองมของมอแกนเป็นเรือขุดจากท่อนไม้ขนาดใหญ่ มีหัวเรือและท้ายเรือเว้าเป็นเอกลักษณ์ งมเรือนี้มีประโยชน์สำหรับการปีนขึ้นลงเรือเพราะกราบเรือมอแกนในสมัยก่อนนั้นทำด้วยไม้ระกำที่เสียบต่อกันด้วยไม้แหลม ดังนั้น การโหนหรือการปีนด้านข้าง อาจจะทำให้กราบไม้ระกำเสียหายได้ นักมานุษยวิทยาได้ตีความว่างมเรือมีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ด้วย (Ivanoff 1999:129) เรือก่าบางในสมัยก่อนนั้นใช้ใบเรือที่ทำจากใบเตยหนามเย็บต่อกันเป็นผืนใหญ่ และใช้แจวขนาดใหญ่ แต่ต่อมารูปแบบเรือก่าบางก็เปลี่ยนไปคือมีการใช้ไม้กระดานแผ่นเข้ามาแทนที่ไม้ระกำ เพราะมีความทนทานกว่ามาก ไม้ระกำนั้นมีอายุใช้งานประมาณ 6 เดือนเท่านั้นก็ต้องเปลี่ยนใหม่ ส่วนไม้กระดานนั้นใช้ติดต่อกันได้หลายปี ระยะเวลาที่ชาวมอแกนหันมาใช้เครื่องเรือแทนใบเรือและแจว เนื่องจากมอแกนมีการเดินทางอพยพโยกย้ายไปมาและใช้ชีวิตส่วนใหญ่ อยู่ในเรือ เรือมอแกนจึงมีขนาดใหญ่กว่าเรือของกลุ่มอื่นๆ

มอแกนยังเป็นกลุ่มที่ยังมีความรู้และประสบการณ์ในการสร้างเรือกำบัง แต่ความรู้นี้ก็จำกัดอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น ปัจจุบันในประเทศไทยยังมีเรือกำบังกม้นให้เห็นที่หมู่เกาะสุรินทร์ เพราะมีการส่งเสริมให้มอแกนสร้างเรือแบบดั้งเดิมนี้เพื่อถ่ายทอดความรู้ให้กับมอแกนรุ่นหลัง แต่ในประเทศพม่ายังมีมอแกนอีกหลายกลุ่มที่ใช้เรือกำบังอยู่ถึงปัจจุบัน

ส่วน *กำบังมด* ที่เป็นเรือดั้งเดิมของมอแกนเป็นเรือขุดเสริมกราบไม้ระกำแต่หัวเรือและท้ายเรือไม่มีรูปหัวหรือง่าม “ไม่มีสิ่งใดที่บ่งบอกความเป็นชาวมอแกนบนเรือของชาวมอแกนเลย เพราะชาวมอแกนให้ความสำคัญกับการใช้งานมากกว่าอุดมคติ” (โอลิเวียร์และคณะ 2549:61) ในระยะหลังมีการนำไม้กระดานมาต่อเป็นกราบเรือ และต่อมาก็หันมาทำกระดูกงูเรือแทนการทำมาดด้วยท่อนไม้ กำบังมดมีขนาดเล็กกว่ากำบังกม้นของมอแกน เพราะมอแกนส่วนใหญ่ตั้งหลักปักฐานมานานกว่ามอแกน และไม่ได้อาศัยอยู่ในเรือแบบมอแกน จึงออกหากินในบริเวณใกล้ๆ ชายฝั่งหรือตามคลองในป่าโกงกางเท่านั้น ไม่ต้องสร้างเรือขนาดใหญ่เพื่อออกเรือเดินทางเลียบชายฝั่งไปไกลเหมือนมอแกนหรืออูรักลาไวย์ ในสมัยก่อนใช้แจวและต่อมามีการติดเครื่องเรือ ในปัจจุบันไม่มีการสร้างกำบังมดอีกต่อไปแล้ว และความรู้เกี่ยวกับการสร้างกำบังมดก็ค่อยๆ สูญหายไป

อูรักลาไวย์ใช้เรือดั้งเดิมที่เรียกว่า *ปราฮู* เป็นเรือขุดจากท่อนไม้และเสริมกราบไม้กระดาน ในสมัยก่อนใช้ใบเรือที่ทำจากใบเตยหนาม หรือทำจากผ้าฝืนใหญ่ๆ และใช้แจว แต่เดิมนั้น เรือคงจะมีความหมายและมีความสำคัญกับชีวิตของอูรักลาไวย์มาก แต่หลังจากที่ปรับเปลี่ยนวิถีมาเป็นกึ่งเร่ร่อน เรือจึงมีเพื่อตอบสนองความต้องการด้านพาหนะและเครื่องมือทำมาหากินเท่านั้น “เรือไม่ได้เป็นเครื่องหมายแสดงวัฒนธรรมอีกต่อไป แต่เป็นเพียงเครื่องมือการผลิตอย่างหนึ่งเท่านั้น” (โอลิเวียร์และคณะ 2549:61) ในสมัยนี้อูรักลาไวย์ทั้งหมดหันมาใช้เรือหัวโทง และไม่มีการสร้างปราฮูอีกแล้ว แต่ยังมีอูรักลาไวย์สูงอายุหลายคนที่ยังสร้างเรือปราฮูจำลองได้ ส่วนเรือ “เปอลัจัก” หรือ “ปลาจัก” ที่เป็นเรือไม้ทองเหลืองที่ต่อขึ้นใช้ในพิธีลอยเรื่อนั้นไม่ได้ใช้รูปแบบเรือดั้งเดิม แต่เป็นเรือที่ออกแบบในระยะหลัง เพื่อใช้ในการลอยเคราะห์ร้ายและความเจ็บไข้ไม่สบายออกไปจากชุมชน

ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมหลัก

นอกจากรูปแบบของเรือดั้งเดิมที่มีความแตกต่างกันแล้ว ชาวเลทั้งสามกลุ่มยังมีตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมหลักๆ ที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกันด้วย รายละเอียดของตำนานเกี่ยวกับบรรพบุรุษของทั้งสามกลุ่มนั้นต่างกันดังที่กล่าวแล้วข้างต้น มอแกนถือว่าบรรพบุรุษของตนคือ “แกน” ซึ่งเป็นน้องสาวของราชินี “ซีเปียน” ที่ถูกสาปให้เดินทางเร่ร่อนไปในทะเลเพราะการไปเป็นชู้กับ “กาม่าน” หรือสามีพี่สาว มอแกนถือว่าบรรพบุรุษของตนคือ “พ่อตาสามพัน” ที่อพยพโยกย้ายจากภูมิลำเนาเดิมลงเรือเดินทางไปยังดินแดนอื่น และไม่ได้รับรู้ถึงตำนาน “กาม่าน-ซีเปียน” (โอลิเวียร์และคณะ 2549:61-62) ส่วนอูรักลาไวย์นั้นเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนมาจากดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ชื่อว่า “มูนุงฉีรีย” ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นว่าเป็นชื่อภูเขาในรัฐเคะห์ (อากรณ 2532:13)

นอกจากนี้ พิธีกรรมที่สำคัญๆ ของทั้งสามกลุ่มก็มีความแตกต่างกัน ส่วนที่มีร่วมกันคือมีศาลหรือ “หลาทวด” ที่เป็นจุดที่ประกอบพิธีกรรม แต่สัญลักษณ์และจุดเน้นของพิธีกรรมต่างกันอย่างสิ้นเชิง มอแกน เน้นที่การฉลองวิญญาณบรรพบุรุษที่มีสัญลักษณ์เป็นเสาไม้แกะสลักที่เรียกว่า *หล่อโง* และเรียกพิธีฉลองนี้ว่า “เห่นเ็น หล่อโง” (เล่นหล่อโง) พิธีจัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนห้าทางจันทรคติ มอแกนจากที่ต่างๆ จะมาร่วม พิธีที่มีการเซ่นไหว้ เข้าทรง และตัดไม้จากป่ามาสร้างเสาหล่อโงใหม่ ส่วนพิธีกรรมหลักของมอเกลนคือ พิธีบนดาบยา เป็นพิธีที่เซ่นไหว้บรรพบุรุษและวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน แต่จุดเน้นคือพิธี “*เฒ่าทวด*” และ “บนดาบยา” จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนสี่ทางจันทรคติ โดยจัดให้มีเครื่องเซ่นไหว้ที่ศาลบรรพบุรุษหรือหลาทวด บางแห่งจะมีเสาไม้ที่มีรูปแกะสลักนกเป็นสัญลักษณ์ พิธีของมอเกลนที่ต่างๆ นั้นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ มอเกลนจะไม่มีการฉลองหล่อโงเช่นมอแกน และไม่มีการลอยเรือเช่นอุรักลาไวย์ ยกเว้นที่ชุมชนท่าฉัตรไชย ซึ่งมีการลอย “ตุลุมบารา” คล้ายอุรักลาไวย์ แต่รูปแบบเรือแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

ส่วนอุรักลาไวย์นั้นมีพิธีลอยเรือ “*เปอลาจัก*” และการปักไม้กันผี “*ก่ายู๋ พาทาดัก*” จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนหกและเดือนสิบเอ็ดทางจันทรคติ โดยมีการต่อเรือไม้ทองเหลือง ทำพิธีฉลองเรือ ใส่ข้าว กับข้าว หมากพลู ตัดเล็บตัดผม แกะไม้เป็นรูปต่างๆ ไว้ในเรือ เช่น รูปครก มิด ปิ่น นายท้ายเรือ และแกะไม้ระกำแทนสมาชิกในครอบครัวนำไปไว้ในเรือเช่นกัน สิ่งต่างๆ นี้เป็นตัวแทนของความโชคร้ายและเป็นสิ่งที่จะช่วยนำพาเรือลอยเคราะห์นี้ให้เดินทางจากหมู่บ้านไปยังดินแดนในตำนาน คือ “*มูนงมึริย*” ได้

ภาษาเฉพาะกลุ่มและวัฒนธรรมเชิงวัตถุ

ชาวเลทั้งสามกลุ่มใช้ภาษาตระกูลออสโตรนีเซียนเหมือนกัน ซึ่งเป็นภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียนหรือตัวหนังสือ แต่ทว่าภาษาของแต่ละกลุ่มก็มีความแตกต่างกัน ชาวเลมอแกนและมอเกลนสามารถจะสื่อสารกันได้พอรู้เรื่อง เพราะว่ามีรากศัพท์และคำที่คล้ายกันเป็นจำนวนมาก แต่จากมุมมองของเจ้าของหรือผู้ใช้ภาษา เห็นว่า “มะคามมอแกน” (ภาษามอแกนหรือพูดมอแกน) มีความแตกต่างจาก “(มะ)กลาวมอเกลน” (ภาษามอเกลนหรือพูดมอเกลน) ข้อสรุปนี้ได้หลังจากที่ผู้เขียนพยายามที่จะใช้ภาษามอแกนในการสื่อสารกับชาวมอแกน ซึ่งก็ได้รับคำตอบหลายครั้งว่า “อ้อ ภาษาชาวเกาะ ไม่เหมือนกับภาษาของเราละ ภาษาชาวเกาะจะพูดออกสำเนียงยี้ๆ” นอกจากนั้นยังมีคำที่แตกต่างกัน โดยภาษามอเกลนจะมีคำภาษาไทยปนอยู่ค่อนข้างมาก หรือเป็นคำภาษาไทยที่แปลงเข้ามาเป็นภาษามอเกลน นักภาษาศาสตร์ให้ความเห็นว่าภาษามอเกลนใกล้เคียงกับภาษามอแกนแต่มีการยืมเสียงวรรณยุกต์สามเสียงมาจากภาษาถิ่นใต้ซึ่งมีวรรณยุกต์เจ็ดเสียง (โถลิเวียร์และคณะ 2549:61 อ้างถึง คริสโตเฟอร์ คอร์ท นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกัน)

ส่วนภาษาอูรักลาไวย์นั้น มีความคล้ายกับภาษามลายูมาก ทำให้ชาวอูรักลาไวย์สามารถสื่อสารกับชาวมลายูและอินโดนีเซียได้ แต่มอแกน-มอเกลน กับอูรักลาไวย์ไม่สามารถสื่อสารเข้าใจกันได้เพราะความแตกต่างของภาษา นักภาษาศาสตร์ระบุว่าจากการใช้คำศัพท์พื้นฐาน 100 คำของ Moris Swadesh พบว่าคำศัพท์ของภาษาอูรักลาไวย์กับภาษามลายู (Bahasa) นั้นสัมพันธ์ใกล้ชิดกันถึงร้อยละ 90 (อมร 2535:4)

สำหรับด้านวัฒนธรรมนั้น ชาวเลทั้งสามกลุ่มได้รับเอาอิทธิพลวัฒนธรรมมลายูมาก่อนข้างมากและยังประสมประสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านในท้องถิ่น แต่ว่าก็พัฒนาออกไปแตกต่างรูปแบบกัน เช่นในเรื่องของศิลปะการละเล่นที่โดดเด่นนั้น อูรักลาไวย์มีการร้องและร่ารองเงิง ส่วนของชาวมอเกลนมีการร่าโนราห์ และมีเพลงรอนเงิงแบบ “ตันหยง” ใช้คำภาษาไทย ซึ่งแตกต่างจากรองเงิงของอูรักลาไวย์ และของมอแกนมีเครื่องดนตรีที่ทำเองคล้ายซอ และร่ามะนา และมีเพลงร้องโต้ตอบกันระหว่างชายหญิง

มีข้อสันนิษฐานว่าศาสนาอิสลามอาจจะอิทธิพลในประเพณีบางอย่างของชาวอูรักลาไวย์ อาทิเช่น การกล่าวคำว่า “ซาลาไวย์” ในพิธีลอยเรือ ซึ่งคล้ายกับการขอพรพระเจ้าในศาสนาอิสลาม และขั้นตอนของพิธีแต่งงานแบบดั้งเดิม (อมร 2535:2)

นอกจากภาษาและวัฒนธรรมแล้ว นามสกุลของชาวเลทั้งสามกลุ่มก็เป็นเอกลักษณ์และเป็นสิ่งบ่งบอกได้ว่าเจ้าของนามสกุลเป็นชาวเลกลุ่มใด (ยกเว้นกรณีที่เปลี่ยนนามสกุล) และบางครั้งยังบ่งชี้ได้ด้วยว่ามาจากแถบอำเภอหรือจังหวัดใด

นามสกุลของมอแกน --กล้าทะเล

นามสกุลของมอเกลน --หาญทะเล หาญกิจ นาวารักษ์ นาวาลอย นทะเล วารี ตูหรัน สมุทรวาริ

นามสกุลของอูรักลาไวย์ --ประมงกิจ ทะเลลึก ช้างน้ำ ชวน้ำ ดำรงเกษตร

ชื่อที่ชาวเลแต่ละกลุ่มเรียกขานกลุ่มอื่นนั้นก็มีความแตกต่างกัน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชาวเลเองนั้นมีการแบ่งแยกกลุ่มย่อยออกมาค่อนข้างจะชัดเจน ตารางข้างล่างแสดงให้เห็นชื่อหรือ “ตราชาติพันธุ์” ที่เป็นชื่อที่เรียกตนเอง และถูกเรียกโดยกลุ่มอื่น

³ ส่วนภาษามอแกนและมอเกลน สื่อสารข้ามภาษากันได้ เพราะมีความคล้ายคลึงกันมาก มีเพียงบางคำที่ใช้ต่างกัน นักภาษาศาสตร์จัดให้ภาษาทั้งสองอยู่ในกลุ่มภาษาย่อยเดียวกันคือมอเกลน (Moklen) ในขณะที่ภาษาอูรักลาไวย์จัดอยู่ในกลุ่มภาษาย่อยมาลายัน (Malayan) เช่นเดียวกับภาษามลายูดั้งเดิม (Aboriginal Malay) และมลายูท้องถิ่น (Local Malay)

ตาราง เปรียบเทียบชื่อทั่วไปและชื่อเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล

ชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไป (ทุกชื่อเป็นคำรวม หรือชื่อเหมารวมที่ไม่สามารถจะแยกแยะกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยๆ ได้) ภาษาไทย : ชาวเล, ชวน้ำ ภาษาอังกฤษ : Sea Nomads, Sea Gypsies ภาษาพม่า : ชาโลวัน, ชาโลน (Selung, Selon) ภาษามลายู : โอริงลาอูต (Orang Laut)			
อ้างถึง อ้างโดย	มอแกน	มอแกน	อูรักลาไ้ย
มอแกน	มอแกน (Carrapiett 1909, White 1922) บะซิง (Hogan 1972:206) มาซิง (ประพนธ์ 2517:32) สิง ¹ (ประเทือง 2515:4)	มอแกนคามับ (อากรณ 2531:70) ออลางคามับ ไทยใหม่	ออลางหล่อตา (Bernatzik 1958:41)
มอแกน	มอแกนปูเลา (อากรณ 2531:70) ชาวเกะ (Hogan 1927:207) มอแกนเล	มอแกน (Hogan 1972:206) ชาวบก (Hogan 1972:207) ไทยใหม่	ออลางลาไ้ย
อูรักลาไ้ย	มอแกน สิง (วิศิษฐ์ 2527 : 1)	สิงบก มอแกนบก อูรัก ยี่ไร	อูรักลาไ้ย (Hogan 1972:207) (มา)ลาไ้ย ไทยใหม่

แหล่งที่มา ปรับปรุงจาก นฤมล (2546:113)

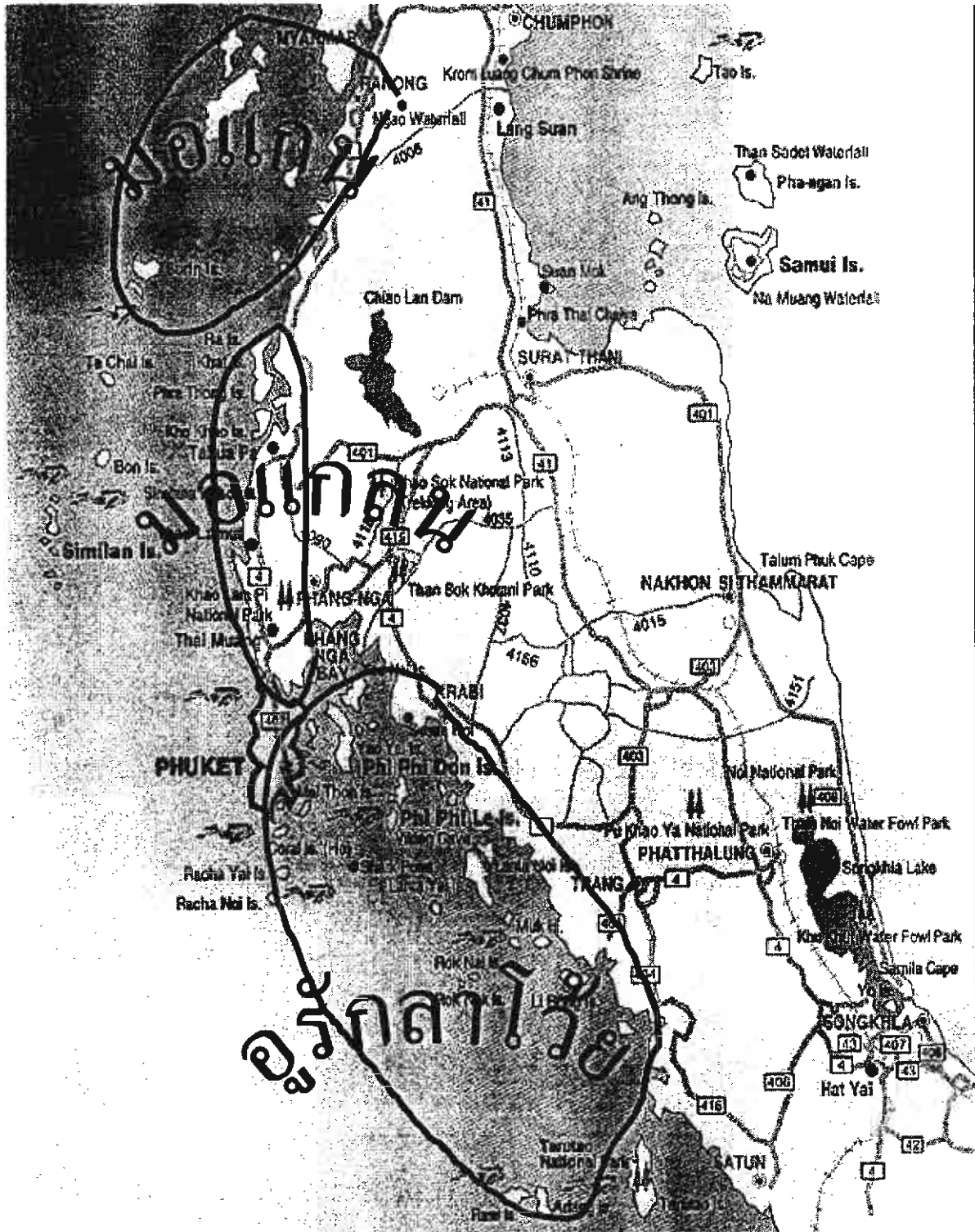
การตั้งหลักปักฐานและการประกอบอาชีพ

ในช่วงต้นได้มีการกล่าวถึงการเลือกที่ตั้งชุมชนของชาวเลสามกลุ่ม ซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน และการทำมาหากินที่เกี่ยวกับทะเลก็คล้ายคลึงกันด้วย แต่ต่อมาเมื่อมีการตั้งหลักปักฐานที่ถาวร ก็พบว่าสามารถจะจำแนกแหล่งที่อยู่อาศัยและการกระจายตัวของชุมชนชาวเลได้ชัดเจน ยกเว้นที่หาดราไ้ยซึ่งมีมอแกนเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกับอูรักลาไ้ย ส่วนในชุมชนอื่นๆ ก็จะมีชาวเลที่แต่งงานข้ามกลุ่มและย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้าง แม้ว่าจะมีการแยกกลุ่มกันค่อนข้างชัดเจน แต่ชาวเลโดยเฉพาะรุ่นอาวุโสก็รู้จักและไปมาหาสู่กันอยู่บ้าง โดยเฉพาะภายในกลุ่มเดียวกัน

¹ ดันฉบับเขียนว่า “สิงห์” แต่ผู้เขียนเห็นว่าไม่ควรมี “ห์” ข้างท้าย เพราะชื่อของกลุ่มไม่น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับภาษาสันสกฤตหรือความหมายของ “สิงห์”

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าปัจจุบันมอแกนอาศัยอยู่ในจังหวัดระนองและพังงา (บางส่วนของหาดราไวย์ในภูเก็ต) ส่วนมอกลอนอยู่ที่จังหวัดพังงาและด้านเหนือของภูเก็ต และอุรักลาไวย์นั้นอยู่ที่จังหวัดภูเก็ต กระบี่ ตรัง และสตูล ดังนั้น การกระจายตัวของชุมชนไสเรียงกันตามที่เราเห็นในแผนที่ด้านล่างนี้

แผนที่ แสดงการกระจายตัวของชุมชนชาวเล

ในแง่ของการทำมาหากินนั้น ในอดีตทั้งสามกลุ่มเป็นพราน-นักเก็บหาในทะเลและในป่าเหมือนกัน แต่มาบัดนี้ การเก็บหาลดลงเพราะพื้นที่ที่สามารถจะทำมาหากินได้โดยอิสระเช่นเมื่อก่อนนั้นจำกัดลงมาก แต่ละกลุ่มจึงต้องเปลี่ยนแนวทางการทำมาหากิน โดยเปลี่ยนจากการดำรงชีวิตแบบยังชีพเป็นหลัก หันมาประกอบอาชีพอื่นๆ ที่หลากหลายมากขึ้น การเก็บหาทางทะเลก็ค่อยๆ แปลงมาเป็นการประมงด้วยเครื่องมือที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น

หากเปรียบเทียบโดยรวมระหว่างทั้งสามกลุ่มแล้ว นับว่ามอแกนยังรักษาวิถีดำรงชีพแบบดั้งเดิมได้มากที่สุด คือยังอาศัยการเก็บหาปลิง หอย และสัตว์ทะเลอื่นๆ ทั้งเพื่อยังชีพและการค้า มีบางส่วนที่รับจ้างนายทุน หรือพ่อค้าในการเก็บหาสัตว์ทะเลเหล่านี้ หรือทำระเบิดปลา มอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์เคยมเกลือกหอยขาย นักท่องเที่ยว แต่ต่อมาทางอุทยานฯ ห้ามการจำหน่ายเปลือกหอย มอแกนจึงหันมารับจ้างแรงงานในอุทยานฯ และทำหัตถกรรมจำหน่ายนักท่องเที่ยว

ส่วนมอแกนนั้น นับว่ามีการประกอบอาชีพที่หลากหลายที่สุด และมีสัดส่วนผู้ที่เก็บหาทางทะเลหรือทำประมงน้อยกว่ากลุ่มอื่นๆ เนื่องจากบางส่วนตั้งหลักแหล่งบริเวณที่ห่างจากทะเล จึงไม่ใช่ชีวิตผูกติดอยู่กับทะเลเหมือนเมื่อก่อน หันมาทำสวน (หากมีที่ดินเอง) รับจ้างทำสวนหรือรับจ้างแรงงานอื่นๆ มีบางส่วนหันมาทำประมง แต่ก็ยังเป็นประมงขนาดเล็กมาก ใช้เครื่องมือไม่ใหญ่โตหรือซับซ้อน เช่น ลอบปลาหมึก อวนกุ้งอวนปลา หอยงูดำ ซึ่งกลุ่มที่ทำประมงนี้ก็ยังคงเก็บหาสัตว์ทะเลอยู่บ้าง เช่น หาหอยดิบ หอยน้ำพริก หอยหลักควาย หอยตาแดง หอยแครง ฯลฯ

อุรักลาไวย์ก็เป็นกลุ่มที่มีการประกอบอาชีพที่หลากหลาย แต่ก็ยังมีผู้ที่ยังเก็บหาของทะเล เช่น หอยชนิดต่างๆ กุ้งมังกร การเก็บหานี้แตกต่างจากของมอแกนเป็นอย่างมาก อาจเรียกได้ว่าเป็นการเก็บหา “เชิงอุตสาหกรรม” คือมีการใช้เครื่องมือและท่าอากาศยานเพื่อที่จะดำน้ำได้ลึกและนาน แต่ก็เสี่ยงอันตรายมากเช่นกัน ผิดกับมอแกนที่ใช้การดำน้ำด้วยเปล่า อุรักลาไวย์ที่ทำการประมงจะใช้เครื่องมือที่มีขนาดใหญ่และซับซ้อนมากขึ้น เช่น อวนชนิดต่างๆ ลอบขนาดใหญ่ (ซึ่งจะเพิ่มขนาดขึ้นทุกที) อาหารทะเลมีราคาดีและมีความต้องการที่สูงในฤดูท่องเที่ยว โดยเฉพาะในเมืองหลักๆ เช่น ภูเก็ต อุรักลาไวย์จึงมีรายได้ดีในช่วงนี้ และเนื่องด้วยธุรกิจ

ท้องเที่ยวเคียบโตมากขึ้น อูร์กลาไวซ์ก็มีโอกาสในการทำงานในธุรกิจท่องเที่ยวด้วย เช่น เป็นแม่บ้าน ยาม ขับ เรือเร็ว ดูแลนักท่องเที่ยวที่ดำน้ำ ฯลฯ

การวิเคราะห์ความแตกต่างและความคล้ายคลึงระหว่างชาวเลทั้งสามกลุ่มข้างต้นนี้เป็นการสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับชาวเล และเป็นการอธิบายว่าทำไมผู้เขียนจึงแยกชาวเลออกเป็นสามกลุ่ม นับเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องแยกแยะให้เห็นภาพของกลุ่มย่อยๆ เหล่านี้เพื่อลบล้างความกำกวมของคำว่า “ชาวเล”

หลังเหตุการณ์สึนามิ แม้ว่าจะมีผู้รู้จัก “ชาวเล” มากขึ้น แต่ก็ยังมีความเข้าใจผิดอยู่บ่อยครั้ง เช่น ใช้คำว่า “มอแกน” แทนชื่อชาวเลทั้งสามกลุ่ม หรืออ้างว่าเรือ “กำบางกอมัน” เป็นเรือแบบดั้งเดิมของชาวเลทั้งหมด

ความแตกต่างและความคล้ายคลึงระหว่างกลุ่มยังมีนัยยะต่อเรื่องของการสร้างชุมชนเข้มแข็งและสร้างเครือข่ายรวมทั้งการพัฒนาประชาสังคมในอนาคต แน่แน่นอนว่าความคล้ายคลึงนั้นสามารถจะนำมาสร้างเป็นอัตลักษณ์ร่วมเพื่อก่อร่างสร้าง “ชุมชนชาวเลทั้งหมด” (pan sea nomads) และกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวทางสังคมสำหรับคนกลุ่มที่ถูกกลืนมาเป็นเวลายาวนานเช่นชาวเล ส่วนความแตกต่างนั้น หากมองในด้านลบก็จะเป็นสิ่งกีดกันความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว และในแง่ของความมั่นคงของกลุ่มและแรงของนักปกครองแล้ว ก็อาจจะเป็นเครื่องบั่นทอนความสามัคคีกลมเกลียวได้ แต่ในด้านบวกนั้น ความแตกต่างทำให้เรามีสิ่งที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จุดที่ต่างทำให้เราสามารถจะเสริมจุดแข็งและทดแทนจุดอ่อนของกันและกันได้ และในยุคหลังสมัยใหม่ (post-modern era) นี้ กลับปรากฏว่าความเด่นชัดของความแตกต่างหลากหลายนั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้อีกต่อไป ดังนั้น ยุคนี้ควรจะเป็นยุคแห่งพหุนิยมทางวัฒนธรรม (cultural pluralism) ซึ่งสมาชิกในสังคมเข้าใจ ยอมรับ และเห็นคุณค่าในความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม

ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างชุมชนและวิธีการดำรงชีพของมอแกน มอเกลน และอุรักลาโว้ย (ในปัจจุบัน)

กลุ่ม	มอแกน	มอเกลน	อุรักลาโว้ย
รูปแบบของเรือกดเค็ม	ทำางกอมัน (เรือขุดมีงว่หัวท้ายและเสริมกราบด้วยไม้ระก้า ใช้เป็นพาหนะและที่อยู่อาศัยและยังคงความหมายเชิงสัญลักษณ์อยู่ด้วย)	กำางมอด (เรือขุดเสริมกราบไม้กระดาน เน้นการใช้งานบริเวณชายฝั่ง ไม่ใช้สำหรับอยู่อาศัย)	ปราฮู (เรือขุดเสริมกราบไม้กระดาน เน้นการใช้งานบริเวณชายฝั่งและเดินทางไปตามเกาะ)
ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมหลัก	เหน่เอ็นหล่อโปง (พิธีฉลองเสาวิญญาณบรรพบุรุษ)	พิธีเผ่าทาวด และบนตายา	พิธีลอยเรือ “เปอลาจัก” และการปักไม้กันวิญญาณร้ายหรือ “กาปู พาสาคัก” รอบหมู่บ้าน
ภาษา วัฒนธรรม และชื่อ	ภาษามอแกน	ภาษามอเกลน	ภาษาลาโว้ย
การตั้งหลักปักฐาน – สถานที่ตั้งชุมชนในปัจจุบัน	ระนอง พังงา อุทิศ อยู่บนเกาะ ห่างจากสังคมใหญ่ สามารถจะรักษาวิถีไว้ โดยเฉพาะภาษา	พังงา (ด้านเหนือของ) อุทิศ อยู่บนฝั่ง ใกล้กับชุมชนอื่นๆ หรืออยู่ในชุมชนอื่น วิถีเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมใหญ่มาก	ภูเก็ต กระบี่ สตูล อยู่บนฝั่ง ใกล้กับชุมชนอื่นๆ แต่มีกลุ่มของตนเอง ชุมชนที่อยู่รวมเป็นกลุ่มใหญ่สามารถจะรักษาวิถีและภาษาไว้ได้
การตั้งหลักปักฐาน – ลักษณะของชุมชน	อยู่รวมกลุ่ม เป็นสังคมมอแกน ไม่มีคนภายนอกมาปะปนมากนัก	กระเจาตัวไปหลายแห่งเป็นชุมชนค่อนข้างเล็ก ไม่อยู่รวมเป็นกลุ่มใหญ่แบบมอแกนหรืออุรักลาโว้ย	ส่วนใหญ่อยู่รวมกลุ่ม เป็นสังคมอุรักลาโว้ย ไม่มีคนภายนอกมาปะปนมากนัก ยกเว้นชุมชนราไว
วิถีการดำรงชีพ (ส่วนใหญ่)	วิถีแบบเก็บหา พืชพันธุ์และเก็บของป่า ไม่ต้องปฏิสัมพันธ์หรือพึ่งพาสังคมนอกมากนัก นอกจากค้าขายแลกเปลี่ยน	ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ซึ่งต้องพึ่งพาสังคมใหญ่และไม่เป็นอิสระแบบวิถีเก็บหา บางส่วนยังทำประมงและมีบางชุมชนที่ทำสวน	มีอาชีพประมงและรับจ้าง บางส่วนยังเก็บหาเป็นพรานทะเลอยู่ มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมนอกโดยเฉพาะเกาะแก่ง

บทที่ 2 มอแกน

มอแกนเป็นชาวเลที่เดินทางไปมาระหว่างเกาะในหมู่เกาะมะริด ซึ่งรวมถึงเกาะเหลา เกาะสินไห เกาะช้าง เกาะพยาม หมู่เกาะสุรินทร์และเกาะอื่นๆ ในทะเลอันดามันได้ในประเทศไทย มอแกนเป็นชาวเลกลุ่มที่ยังดำรงวิถีชีวิตดั้งเดิมอยู่ค่อนข้างมาก แม้ว่าจะเริ่มตั้งหลักแหล่งมากขึ้น แต่ก็ยังมีการเดินทางออกทะเลและไปมาระหว่างเกาะอยู่บ้าง คาดกันว่ามีมอแกนทั้งหมดประมาณ 3,000 คน อาศัยอยู่ตามเกาะใหญ่น้อยในหมู่เกาะมะริด ทั้งในเขตไทยและพม่า

งานเขียนเกี่ยวกับมอแกนที่เป็นภาษาอังกฤษนั้นมีอยู่มากในยุคอนานิคม เมื่อชาวยุโรปเดินทางมาในแถบนี้และพบกับชนเผ่าที่มีชีวิตอันน่าทึ่ง จึงได้บันทึกไว้เป็นเอกสาร (Anderson 1890, Temple 1897, Carrapiett 1909, White 1922, Ainsworth 1930, Bernatzik 1939) ในระยะต่อมา งานเขียนเป็นงานด้านข้อสังเกตทั่วไปและด้านภาษาศาสตร์ (ฉันท 2519, สอรรถ 2524, Court 1971, Hogan 1985, Larish 1999) ต่อมาเป็นงานชาติพันธุ์วรรณนาที่เน้นเรื่องเรือ ดำนาและระบบสัญลักษณ์ และการเปรียบเทียบระหว่างกลุ่ม (Ivanoff 1999, Ivanoff 2002, อารณ 2546) ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและกับกลุ่มต่างๆ (Hinshiranan 1996, นฤมล 2546) ความรู้พื้นบ้าน (อรุณ 2545, พลาเดช 2546, นฤมล 2548) การศึกษา การเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวให้เข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน (สมเกียรติ 2539, นฤมลและคณะ 2549)

แบบแผนการดำรงชีพทางทะเลของมอแกน

มอแกนมีความผูกพัน ใกล้ชิดกับทะเลเป็นอันมาก บางคนเรียกตัวเองว่า “อำนาคอันดามัน” หรือลูกของทะเลอันดามัน มอแกนผูกพันกับทะเล มีความชำนาญในการเดินเรือ ว่ายน้ำ และดำน้ำ มอแกนพึ่งพาทรัพยากรจากป่าด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ที่ใช้ทำเรือ หรือ ก่าบาง ไม้ไผ่ทำฟากกระท่อม ใบคือทำหลังคากระท่อม ใบเตยหนามทำหลังคาเรือและสานเสื่อนอน กระบุงใส่ของ และพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคและอาการเจ็บป่วยต่างๆ

แม้ว่ามอแกนจะมีความคุ้นเคยกับป่าแถบหมู่เกาะมะริดนี้เป็นอย่างดี แต่มอแกนรู้สึกสบายใจที่จะอยู่ในทะเลมากกว่าในป่า เวลาส่วนใหญ่ของมอแกนนั้น อยู่ในทะเลหรือริมฝั่งทะเล เมื่อมอแกนตั้งหมู่บ้าน ก็จะสร้างกระท่อมบนหาดทรายชายฝั่ง โดยเฉพาะบริเวณหาดทรายที่น้ำขึ้นถึง แม้ว่าจะมีที่ราบโล่งด้านในๆ ใกล้ชายหาด แต่มอแกนก็จะไม่สร้างกระท่อมในบริเวณนั้น เด็กมอแกนคุ้นเคยกับทะเลตั้งแต่ยังเล็ก บางคนว่ายน้ำได้พร้อมๆ กับที่เดินได้ พ่อแม่จะปล่อยให้เด็กเล็กๆ พายเรือเล็กเล่นโดยลำพัง โดยไม่ต้องมีใครดูแล

มอแกนมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับทะเลมาเป็นเวลาหลายร้อยปี จึงมีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการเดินเรือ การว่ายน้ำดำน้ำและการทำมาหากินทางทะเล แต่มอแกนก็มีความรู้เกี่ยวกับป่าและพืชพรรณไม้ที่หลากหลาย เพราะมอแกนเข้าป่าเพื่อตัดไม้และใบไม้มาทำเรือ ทำเสาบ้าน หลังคาบ้านและหลังคาเรือ ฝ้ายบ้าน ไม้ฟืน และใช้พืชสมุนไพรบางชนิดเพื่อรักษาโรค ฯลฯ วิถีชีวิตของมอแกนถูกกำหนดโดยอิทธิพลของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือลมมรสุม (ประจำปี) และน้ำขึ้นน้ำลง (ประจำวัน) ในภาษามอแกน ไม่มีคำว่า “ปี” จะมี

แต่คำเรียกฤดูกาลที่ต่างกัน 2 ฤดู คือ “ตักฮ้อน” หรือฤดูที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพอากาศค่อนข้างจะ แห้งแล้ง คลื่นลมไม่รุนแรง และ “บาส์ด” หรือฤดูที่ได้รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ มีฝนตกชุก บางครั้ง ฝนตกติดต่อกันเป็นเวลานาน คลื่นลมแรง วิถีชีวิตของมอแกนถูกหล่อหลอมโดยอิทธิพล ลมมรสุมทั้งสองนี้

แม้ว่าการทำมาหากินของมอแกนเน้นที่การยังชีพแบบ “หาเช้ากินค่ำ” ไปวันๆ แต่อันที่จริงแล้ว การค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นส่วนสำคัญของชีวิต เนื่องจากข้าวสาร เครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญๆ ล้วนได้จากในเมือง แทบทั้งสิ้น การค้าขายแลกเปลี่ยนก็เป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตมอแกน และมอแกนแลกเปลี่ยนหรือขาย ปลิงทะเล หอยมุกและหอยมีราคาอื่นๆ รังนก กระดองกระ ฯลฯ กับพ่อค้าคนกลางหรือเจ้าแก้ว ในช่วงที่การเก็บแร่เป็นอาชีพหลักของผู้คนแถบชายฝั่งทะเลจังหวัดพังงา มอแกนบางคนเดินทางไปฝั่งเพื่อรับจ้างเก็บแร่ ตามชายหาด ซึ่งเป็นงานที่อิสระไม่ต้องทำร่วมกับคนงานอื่นๆ ในเหมือง ในปัจจุบัน ยังมีมอแกนส่วนหนึ่งที่เข้าฝั่งเพื่อทำงานรับจ้างต่างๆ แต่ก็มักจะทำได้ไม่นานนัก และหวนกลับมาสู่วิถีชีวิตที่ค่อนข้างจะอิสระ ตกปลา ฆมหอย และการทำมาหากินกับทะเลเช่นเดิม

นักวิชาการที่ศึกษาเปรียบเทียบสังคมวัฒนธรรมของชนเผ่าเร่ร่อนทางทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้ข้อคิดเห็นว่าสำหรับมอแกนแล้ว การทำมาหากินแบ่งได้เป็นออก 2 ฤดูกาลหลักๆ (Sopher 1977:59) คือ

1. ฤดูกาลหาอาหารริมชายฝั่งทะเลและในป่า

คือช่วงลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ หรือที่มอแกนเรียกว่า บาส์ด ประมาณเดือนพฤษภาคม ถึงเดือน ตุลาคม ฤดูนี้มีฝนและคลื่นลมจัดเป็นครั้งคราว มอแกนตั้งที่พักชั่วคราวชายฝั่งทะเลหรือเกาะที่มีอ่าวกำบัง หาอาหารทั้งพืช ผลไม้ป่า และห้วยม้วนห้วยลอม สร้างและซ่อมแซมเรือ และสานเสื่อเตย

2. ฤดูกาลหาอาหารในทะเล

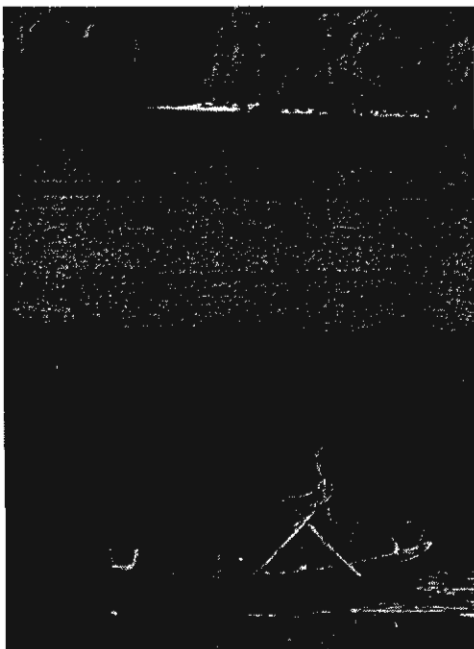
คือช่วงมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มอแกนเรียก ตักฮ้อน ประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน เป็นช่วงลมสงบ ไม่มีฝนและคลื่นลม มอแกนจะอาศัยอยู่ในเรือที่เรียกว่า “ก่าบวง” และออกทะเลบ่อยครั้งเพื่อหาอาหาร ตกปลา ดำปลิง ฆมหอยมุกและมุกไข่มุก ผู้ที่ได้เคยสังเกตวิถีชีวิตของมอแกนเมื่อประมาณหนึ่งร้อยปีมาแล้วได้บันทึกว่า “ในช่วงที่สภาพอากาศสงบ เราจะพบมอแกนได้ตามเกาะที่ห่างไกลทางแถบตะวันตก เดินทางอยู่ตลอดเวลา ไม่อยู่นิ่งพอกๆ กับทะเลรอบๆ” (Carrapiett 1909:15)

ทะเลอันดามันเหนือมีเกาะน้อยใหญ่อยู่เป็นจำนวนมากกว่า 700 เกาะ เรียกว่าหมู่เกาะมะริด ในอดีตหมู่เกาะเหล่านี้แทบไม่มีประชากรอื่นใดเลยนอกจากมอแกน หมู่เกาะเหล่านี้เคยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบปีมาแล้ว รองผู้ตรวจการอาณานิคมชาวอังกฤษประจำจังหวัดมะริดได้มีโอกาสตามมอแกนออกทะเล และบันทึกว่าในเวลาเพียง 1 ชั่วโมง มอแกนล่าเต่าได้ 3 ตัว ปลาฉลาม 2 ตัว และปลาอื่นๆ อีก (Temple 1897: 120 ส่วนที่คัดลอกมาจาก Captain E.M. Ryan 1857) ในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการประมงและการเก็บเกี่ยวทรัพยากรสัตว์น้ำในบริเวณนี้มากขึ้น แต่น่านน้ำนี้ก็นับว่าเป็น

บริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพมากกว่าน่านน้ำอ่าวไทยหรือแถบทะเลอันดามันตอนใต้ จะเห็นได้ว่ามีเรือประมงของไทยที่เข้าไปหาปลาในน่านน้ำนี้อยู่มาก ทั้งถูกต้องตามขั้นตอน และลักลอบกระทำแม้ว่าจะต้องเสี่ยงกับการถูกจับกุมก็ตาม

ในปัจจุบัน ผู้ชายมอแกนมักจะออกทะเลด้วยกันเป็นกลุ่ม แต่เมื่อถึงบริเวณที่จะงมหอยหรือแทงปลา ก็จะแยกย้ายกันว่ายน้ำหรือดำน้ำไปหาหอยและปลาตามจุดต่างๆ สำหรับสัตว์ทะเลขนาดใหญ่เช่น เต่า หรือ กระเบนราหู จะต้องมีการทำงานที่ประสานกันอย่างดีระหว่างมือฉลามกับนายท้ายเรือ นายท้ายจะคอยนำเรือไปตามทิศทางที่ผู้ฉลามชัก มือฉลามจะยืนอยู่ที่หัวเรือ และจะเล็งฉลามไปที่เต่าหรือปลา เมื่อพุ่งฉลามไป หัวฉลามจะหลุดออกจากค้ำ โดยมีเชือกผูกโยงไว้ทำให้สามารถจะดึงเอาฉลามและปลาหรือเต่ากลับมาได้โดยง่าย หากมอแกนจับปลาหรือสัตว์ทะเลขนาดใหญ่ได้ ก็จะแบ่งกันอย่างทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน/หมู่เรือ

ส่วนผู้หญิงและเด็ก มักจะออกหาอาหารหลังจากที่น้ำลง โดยแจวเรือเล็กหรือเดินออกไปตามหาดทราย แนวปะการังหรือโขดหิน เพื่อหาหอยชนิดต่างๆ ปู แม่นทะเล เปรียงทราย เด็กๆ มอแกนออกหาอาหารได้เอง โดยเฉพาะหอยนางรมที่มีชุกชุมบริเวณโขดหินริมฝั่งทะเล

ตาราง แหล่งอาหาร ประเภทของอาหาร และเครื่องมือเครื่องใช้ในการหาอาหารของมอแกน

บริเวณ/แหล่งอาหาร	ชนิดของอาหาร	เครื่องมือเครื่องใช้
แนวปะการัง	ปลา เต่าทะเล เม่นทะเล ปลิงทะเล หอยขนาดเล็ก เช่น หอยน้ำพริก, หอยดาหัว, หอยชักตีน หอยมือเสือ, หอยมือแมว กั้งตึกแดน	สามง่ามแทงปลา, จมวกแทงปลา, เบ็ดและสายเบ็ด, ลอบดักปลา จมวกแทงเต่า เหล็กแหลมยาว มีปลายเป็นตะขอ มือเปล่า, แวนดาคำน้า มือเปล่า ค้อนเล็ก เส้นหวาย, เขี่ย (ปลาเล็กๆ)
โขดหิน	ปู หอยตลับ, หอยนางรม ลิ้นทะเล	เหล็กแหลมยาว มีปลายเป็นตะขอ เหล็กคอกหอย เหล็กคอกหอย
หาดทราย	เพรียงทราย หอยชักตีน หอยเสียบ	หวายปักเพรียง, ไม้ขูด มือเปล่า ช้อน
น้ำลึก/โขดหิน/กองหินใต้น้ำ	ปลาชนิดต่างๆ หอยมุกโข่ง	เบ็ดและสายเบ็ด มือเปล่า, แวนดาคำน้า
ป่า	ห้วมัน ห้วกลอย ผัก ผลไม้ป่า หน่อไม้	เหล็กขูดห้วมัน มือเปล่า พร้า
ป่าโกงกาง	เพรียงเจาะไม้	ขวาน

เครื่องมือที่มอแกนใช้จับปลาและสัตว์ทะเลเป็นเครื่องมือที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เมื่อชำรุดหรือสูญหายก็ทำขึ้นใหม่ได้ไม่ยากนัก เครื่องมือจับปลาหลักๆ คือจมวกแทงปลาซึ่งเป็นจมวกเคียวสำหรับแทงปลาในน้ำลึก หรือจมวกสามง่ามเพื่อแทงปลาในน้ำตื้นๆ ในปัจจุบัน สำหรับการหาอาหารเพื่อยังชีพ มอแกนใช้เบ็ดมือเพื่อตกปลา บางครอบครัวตัดหวายมาสานทำลอบขนาดเล็กเพื่อดักปลา

มอแกนไม่นิยมใช้เครื่องมือจับปลาและสัตว์ทะเล เช่น แหและอวนชนิดต่างๆ คำว่า fishers (คนทำประมง) จึงอาจจะไม่เหมาะสมกับมอแกนนัก เพราะอันที่จริงแล้ว มอแกนเป็น gatherers (นักเก็บ ต่ำ งบ ฯลฯ) มากกว่า แม้ว่าจะมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกับผู้คนชายฝั่งทะเลและเคยเห็นวิธีประมงโดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย แต่มอแกนก็ไม่ได้นำเครื่องมือประมงดังกล่าวมาใช้ เนื่องจากมอแกนเก็บและล่าสัตว์ทะเลชนิดต่างๆ ไม่จำกัดเฉพาะปลา และปริมาณที่จับได้โดยมือเปล่าและเครื่องมือแบบเรียบง่ายก็เพียงพอแล้วสำหรับ

การบริโภคในแต่ละวัน ปกติมอแกนไม่ทำปลาเค็มหรือปลาแห้ง เนื่องจากสามารถหาอาหารทะเลสดๆ ได้วันต่อวัน นอกจากนั้น เครื่องมือที่ซับซ้อนขึ้นก็ต้องมีการบำรุงรักษามากขึ้น เช่น การซ่อมแซม ทำความสะอาด อย่างไรก็ตาม มอแกนบางกลุ่มมีนายทุนหรือที่มอแกนเรียกว่า *ต่อแเก* (เจ้าแเก) สนับสนุนเครื่องมือประมง เช่น แหและอวน เพื่อส่งเสริมการทำปลาดุกแห้งส่งขายเจ้าแเก หรือบางกลุ่มก็รับจ้างทำประมงที่ผิดกฎหมาย

เรือ : สิ่งจำเป็นในชีวิต

เรือ หรือ “ก่าบวง” เป็นทั้งพาหนะ เครื่องมือทำมาหากิน บ้านที่พักอาศัย และบ่อยครั้งเป็นที่เกิดและที่ตายของมอแกน เรือจึงเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตของมอแกน ในสมัยก่อน มอแกนใช้เรือ “ก่าบวงก้อมัน” เป็นเรือขุดเสริมกราบด้วยไม้ระกำซึ่งเป็นไม้เล็กเรียวยาว มีน้ำหนักเบา ดังนั้น เรือมอแกนจึงได้ชื่อว่าเป็นเรือที่ไม่มีวันจม เพราะแม้ว่าจะปริ้มเรือแต่เรือก็ไม่จมลง เมื่อวิดน้ำออก เรือก็จะลอยขึ้นและแล่นได้ตามเดิม

ก่าบวงมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นคือมี “ง่าม” หรือรอยหยักเว้าที่หัวเรือและท้ายเรือ ประโยชน์ใช้สอยของง่ามที่หัวและท้ายเรือก็คือเป็นที่ปีนและก้าวขึ้นลงเรือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมอแกนลงทะเลเพื่อว่ายน้ำและดำน้ำ การขึ้นเรือทางข้างเรือที่มีกราบทำด้วยไม้ระกำเป็นไปได้อย่างเพราะไม้ระกำที่เสียบต่อกันด้วยซี่ไม้ไผ่แน่นไม่แข็งแรงพอที่จะรับน้ำหนักคนไหนขึ้น ง่ามมีประโยชน์สำหรับเป็นที่จับยึดเวลาลากเรือขึ้นและลงหาด และนักมานุษยวิทยายังให้ความหมายของง่ามเรือในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งสะท้อน คุณลักษณะของมนุษย์ก็มีปากและมีทวาร เรือเป็นเสมือนมนุษย์คนหนึ่ง คำเรียกส่วนต่างๆ ของเรือ ก็มาจากคำเรียกอวัยวะในร่างกายของคน เช่น *หละแก็* (ท้อง) *ตะบิ่น* (แก้ม) *ตุ้โก๊ะ* (คอ) *บ่าฮ้อย* (ไหล่) และ *ตะบั้ง* (ซี่โครง) (Ivanoff 1999:109-110)

งานที่ยากที่สุดในการทำเรือคือตัดต้นไม้ และขุดรากเพื่อทำมาดเรือ ก่าบวงส่วนใหญ่ทำจากไม้ตะเคียนและไม้ขนุนป่าน มอแกนจะเข้าป่าเพื่อหาไม้ที่เหมาะสมจะทำเรือ หลังจากนั้น จึงทำพิธีไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอไม้จากป่า และถามต้นไม้ว่าจะยินยอมให้ตัดหรือไม่ เสมือนว่าต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิตและมีความสามารถในการรับรู้ (Ivanoff 1999:29) เครื่องมือของมอแกนในการตัดไม้และทำเรือมีเพียงขวานและสิ่วเท่านั้น เมื่อมอแกนล้มไม้ได้แล้ว ก็จะลงมือขุดรากเป็นรูปมาดเรือ เมื่อได้รูปได้ร่างแล้ว มอแกนจะช่วยกันลากไม้ซุงที่ขึ้นเป็นรูปมาดเรือออกจากป่าลงมาที่หมู่บ้านหรือบริเวณที่พักอาศัย

หลังจากนั้น มอแกนจะขุดมาดสลัดกับการเบิกกราบเรือโดยใช้ไฟอ่อนๆ ทำให้ไม้อ่อนตัวลง และตัดให้มาดกว้างขึ้น เมื่อมาดเรือได้รูปแล้ว จึงใส่กงเรือ เสริมกราบด้วยไม้ระกำ และเอาไม้ไผ่ มาทำฟากพื้น เรือไม้ระกำนี้ ขับเคลื่อนด้วยลม โดยมีใบเรือที่ทำด้วยใบเคยหนามเย็บเข้าด้วยกันเป็นผืนสี่เหลี่ยม หากไม่มีลม ก็อาศัยแฉะที่มีปลายแหลม 2-4 แฉะ ซึ่งผูกไว้ที่ด้านหน้าของเรือ หรือใช้ไม้ถ่อ ซึ่งก็คือปลายจมวกที่มอแกนใช้ล่าสัตว์ทะเลขนาดใหญ่นั่นเอง

ในสมัยนี้ มอแกนส่วนใหญ่เลิกใช้ไม้ระกำเสริมกราบเรือแล้ว เพราะไม้ระกำมีอายุใช้งานเพียง 3-6 เดือนเท่านั้น มอแกนหันมาใช้ไม้กระดานเนื่องจากมีความคงทน ใช้ได้นานหลายปี ส่วนมาดเรื่อนั้นใช้ได้

นานหลายสิบปี และบางที่ยังสืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลานด้วย หลังจากที่มีมอแกนหันมาใช้ไม้กระดาน ใบเรือก็หมดประโยชน์ใช้สอยไปด้วย เนื่องจากเรือไม้กระดานมีน้ำหนักมาก ต้องขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์

เรือกำบังยังมีความสำคัญในแง่ของพิธีกรรมด้วย ในเดือนห้าทางจันทรคติของทุกๆ ปี มอแกนมีพิธีฉลองเสาบรรพบุรุษ เรียกว่า พิธี “หน่อเอ็นหล่อใบง” มอแกนจะแกะสลักเสาไม้ หล่อใบง ซึ่งเป็นที่สิงสถิตย์ของวิญญาณบรรพบุรุษ พิธีนี้จะจัดขึ้น 3 วัน 3 คืน โดยมีมอแกนจากหลายๆ เกาะมาชุมนุมกันเล่นดนตรี ร้องเพลง ร่ายรำ เข้าทรงเพื่อรักษาโรคและทำนายทายทักสภาพความเป็นอยู่ในปีที่จะมาถึง ในพิธีนี้ บางครั้งมอแกนจัดให้มีการลอยเรือซึ่งมอแกนทำขึ้น โดยย่อส่วนกว่าบางลงมาเป็นเรือจำลองยาวเพียง 1-5 เมตร เรือนี้จะเหมือนตัวแทนที่นำโชคร้ายต่างๆ ออกจากชุมชนมอแกน ในเรือจะมีไม้แกะสลักเป็นรูปคนที่จะนำเรือนี้ออกทะเลไป มอแกนแต่ละครอบครัวจะนำข้าวสาร หมาก พลุ มาใส่ในเรือเพื่อเป็นเสบียงให้แก่คนในเรือ

ในสมัยก่อน เรือมีความสำคัญกับมอแกน ทุกครัวเรือนมีเรือของตนเอง และใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตในเรือ ในปัจจุบัน เพียงครั้งหนึ่งของครัวเรือนมอแกนที่เกาะสุรินทร์มีเรือของตนเอง เนื่องจากไม้กระดาน และเครื่องยนต์เป็นของราคาแพงที่ต้องหาซื้อมา จึงเป็นเรื่องยากที่ทุกครัวเรือนจะมีเรือของตนเองได้นอกจากนี้ เมื่อมีการตั้งหลักแหล่งถาวรมากขึ้น เรือก็มีความสำคัญน้อยลง อย่างไรก็ตาม ทุกครัวเรือนมอแกนมีฉ่าพัน คือเรือขนาดเล็ก ซึ่งอาจจะเสริมกราบหรือไม่ก็ได้ เอาไว้เป็นพาหนะเดินทางระยะใกล้ๆ โดยใช้กรรเชียงหรือแจว แม้แต่เด็กเล็กๆ ก็สามารถจะใช้ ฉ่าพัน เดินทางไปไหนมาไหนได้ ใช้ใบเรือ กรรเชียง เรือแต่ละลำเรียกว่า กำบัง แต่ถ้าเป็นกลุ่มเรือที่เดินทางด้วยกัน (สมัยก่อนบางทีใช้ผูกโยงเรือเข้าด้วยกัน) เรียกว่า “บ้าน”

แบบแผนทำมาหากินในป่า/บนบก

เมื่อช่วงฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้มาถึง ป่าจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหารนานาชนิด ห้วมันและหัวกลอยสะสมคาร์โบไฮเดรตและธาตุอาหารอื่นๆ ไว้อย่างอุดมสมบูรณ์ หน่อไม้เริ่มผลิยอดออกมาตามกอไผ่ ไม้ป่าหลายชนิดทยอยกันออกผล ดังนั้น แม้ว่าจะมีฝนตกหนักติดกันเป็นช่วงๆ และมอแกนออกทะเลได้น้อยลง แต่ก็ยังพึ่งพาอาหารจากป่าได้อย่างเต็มที่

มอแกนใช้ “เท้าเปล่า” ในการออกหากินทั้งในทะเลและบนบก แม้บนพื้นป่าที่เต็มไปด้วยกิ่งไม้ใบไม้ และไม่มีหนามและอันตรายจากสัตว์มีพิษ มอแกนก็ยังถนัดที่จะเดินเท้าเปล่า มอแกนมีแหล่งเก็บอาหารป่าอยู่มากมายหลายแห่ง และมักจะเปลี่ยนแหล่งหาอาหารอยู่เสมอ ในการเข้าไปเก็บอาหารในป่า มอแกนจะเข้าป่าเป็นกลุ่ม และแยกย้ายกันเดินลึกเข้าไปในป่า ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ลาดชัน เนื่องจากภูมิสัณฐานของหมู่เกาะสุรินทร์ที่มีลักษณะเป็นหินแกรนิตขรุขระ

เมื่อเข้าไปเก็บอาหารและพืชใช้สอยในป่า มอแกนมักจะร้องเรียกกันอยู่เป็นระยะๆ ให้แน่ใจว่าไม่เดินห่างกันไกลเกินไปจนเรียกไม่ได้ยิน ป่าเป็นสถานที่ที่รกทึบที่มอแกนไม่คุ้นเคยเท่าพื้นที่เปิดโล่งเช่นทะเล ดังนั้น มอแกนมักจะเข้าป่าตามลำพัง อย่างไรก็ตาม มอแกนพึ่งพาทรัพยากรจากป่ามากพอๆ กับทะเล ไม่ว่าจะเป็น

เป็นไม้ใหญ่เพื่อทำมาดเรือ ไม้ไผ่ทำฟากกระท่อม ใบคือทำหลังคาแลผ้าบ้าน ใบเคยหนามทำหลังคาเรือ เสื้อนอนและกระปุกเก็บข้าวของ หวายทำสายรัดหรือเย็บใบเคยเข้าด้วยกัน และพืชสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ ฯลฯ

ผู้ชายมักจะเก็บผลไม้ป่า หรือตัดใบไม้ตามต้นไม้สูงๆ ที่ต้องอาศัยความชำนาญในการปีนป่าย ในสมัยก่อน หลังจากที่มีมอแกนคลอตกหาทราย มักจะเอารกไปแขวนไว้บนต้นไม้ เพื่อเป็นเคล็ดให้เด็กชายเติบโตขึ้นเป็นนักปีนป่ายต้นไม้ที่เก่งกล้า ในช่วงฤดูหาน้ำผึ้ง ผู้ชายมอแกนจะเข้าป่าไปตีผึ้ง (ซึ่งก็ต้องอาศัยความชำนาญในการปีนต้นไม้เช่นเดียวกัน) เมื่อได้รังผึ้ง น้ำผึ้งและตัวอ่อนของผึ้งมาแล้วก็ต้องมาแบ่งกันทั้งหมดที่บ้าน ในสมัยก่อนมอแกนเคยล่าหมูป่า กระเจิง และนก หญิงมอแกนเก่งในการหาและซุกหั่วกลอยหั่วมัน และตัดใบเคยหนาม ส่วนเด็กๆ ก็มีส่วนร่วมในการเก็บของป่าโดยช่วยพ่อแม่เก็บผลไม้ที่สุกแล้วและร่วงลงบนพื้นดิน

แต่ปัจจุบันการหาหินในป่าลดลงอย่างมาก เพราะพื้นที่จำกัดลง ที่ดินบนฝั่งกลายเป็นที่ดินของรัฐและเอกชน มอแกนจึงไม่สามารถจะทำมาหาหินโดยวิธีเก็บหาของป่าอย่างเดิมได้ มอแกนทำมาหาหินแถบหมู่เกาะมริดเป็นระยะเวลานานโดยไม่ต้องแก่งแย่งกับใคร ทั้งป่าและทะเลเป็นระบบนิเวศที่มีความหลากหลายและเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ วิถีชีวิตของมอแกนพึ่งพาทรัพยากรทั้งทางบกและทางทะเล มอแกนไม่เจาะจงเลือกอาหารชนิดใดเป็นอาหารหลักและสลับสับเปลี่ยนแหล่งหาอาหารเป็นประจำ ซึ่งนอกจากจะทำให้มอแกนได้รับสารอาหารที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีพแล้ว ยังไม่มีผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ด้วย

มอแกนบางกลุ่มเคยทำไร่หมุนเวียนโดยบุกเบิกพื้นที่ป่าและทำนาข้าวไร่ ผลผลิตข้าวนั้นเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและแบ่งปันกันในชุมชน การทำนาข้าวไร่ทำในฤดูฝนซึ่งเป็นฤดูกาลที่มอแกนตั้งเพิงพักชั่วคราวและอยู่รวมกันเป็นชุมชน แต่หลังจากที่เกี่ยวข้าวแล้วก็ถึงเวลาเข้าสู่ฤดูแล้งที่มอแกนชอบที่จะอาศัยอยู่ในเรือและเดินทางไปตามเกาะต่างๆ ดังนั้น กลิกรรมและการทำข้าวไร่ไม่ได้ทำให้มอแกนอยู่ติดที่ แต่เป็นการขยายโอกาสในการยังชีพและการเก็บสะสมอาหารหลักไว้บริโภคได้นานๆ

การค้าขายแลกเปลี่ยน

แม้ว่าวิถีชีวิตมอแกนจะดูเหมือนว่าเป็นวิถีชีวิตแบบยังชีพที่หาเข้ากินค่าไปวันๆ แต่มอแกนมีการค้าขายแลกเปลี่ยนของทะเลมาเป็นเวลากว่าหนึ่งร้อยปีมาแล้ว พ่อค้าคนกลางเป็นฝ่ายเข้าไปหา มอแกนเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าเนื่องจากมอแกนมักจะไม่เข้ามาในเมือง (Anderson 1890:14) โดยส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนของต่อของ (barter) และซื้อขายด้วยเงินบ้าง พ่อค้าบางรายอาศัยอยู่ในกลุ่มมอแกนเพื่อทำการค้าขายแลกเปลี่ยนจนกระทั่งสินค้าหมดลง จึงเข้าเมืองเพื่อนำสินค้าจากทะเลมาขายในเมือง และซื้อสินค้าที่มอแกนต้องการ เช่น ข้าวสาร เสื้อผ้า หม้อ กระทะ เต อาหารกระป๋อง ฯลฯ มาเพิ่มเติมอีก พ่อค้าเหล่านี้เป็นสายโยงใยระหว่างมอแกนกับโลกภายนอก เพราะเป็นบุคคลที่มอแกนไว้วางใจที่สุด

สินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดอย่างมากคือ รังนก อำพัน ไม้หอม ปลิงทะเลตากแห้ง ปลาและหอยตากแห้ง มุกและเปลือกหอยมุก หอยมุกโข่ง หอยนมสาว และหอยสวยงามอื่นๆ กระดองกระต่ายนำไปทำเครื่อง

ประดับ เช่น กำไล แหวน สินค้าเหล่านี้ทำกำไรให้แก่พ่อค้าคนกลางอย่างมาก มอแกนไม่ทราบถึงราคาในท้องตลาด และไม่มีทางเลือกในการขาย จึงให้ราคาที่ต่ำกว่าตลาดอย่างมาก มีผู้ให้ข้อสังเกตว่าในเมืองมะริดมีคฤหาสน์สวยงามโอ่อ่าของพ่อค้าจำนวนมากมาย ซึ่งพ่อค้าส่วนหนึ่งร่ำรวยมั่งคั่งขึ้นมาได้ด้วยการค้าขายกับมอแกน ดังนั้น มอแกนมีส่วนในการทำให้เศรษฐกิจในบริเวณเมืองสำคัญๆ ชายฝั่งทะเลฟูเฟื่องขึ้น โดยแทบจะไม่ได้รับผลประโยชน์ใดๆ จากเศรษฐกิจนั้นเลย (Bernatzik 1939:22)

สินค้าที่มอแกนนำมาค้าขายแลกเปลี่ยนนั้น ปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาด ทั้งตลาดระดับท้องถิ่นและภูมิภาค เช่น ในสมัยก่อนมอแกนในเขตพม่าล่าปลาทะเลบนราหูเพื่อนำเนื้อมาตากแห้งขาย แต่สมัยนี้ เนื้อกระเบนราหูไม่เป็นที่นิยมของตลาดอีกต่อไปแล้ว มอแกนจึงหันมางมปลิงและหอยสวยงามที่เป็นที่ต้องการของตลาดปัจจุบันแทน

ของที่มอแกนใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนมักจะมีน้ำหนักเบาและเก็บไว้ได้นานๆ เนื่องจากมอแกนมีวิถีชีวิตเร่ร่อน เคลื่อนย้ายบ่อย ส่วนพ่อค้าคนกลางก็อยู่ในเมืองใหญ่ๆ ชายฝั่ง เช่น มะริด ตะนาวศรี เกาะสอง (Victoria's Point) ในพม่า และระนอง ในไทย มอแกนจะเก็บรวบรวมสินค้า เมื่อได้จำนวนมากพอจึงนำไปขายให้พ่อค้า ที่มักจะเป็น “เจ้าแก่” ซื้อขายกันเป็นประจำ

มอแกนมีอาหารหลักคือหัวกลอยหัวมัน แต่ก็ไม่ใช่อาหารที่หาได้ทุกๆ วัน และอาหารอื่นๆ ที่หาได้แม้ว่าจะเต็มไปด้วยโปรตีนและธาตุอาหารที่สำคัญๆ แต่ก็ไม่ทำให้อิ่มท้อง ดังนั้น ข้าวจึงเป็นสิ่งสำคัญ และยังเก็บรักษาได้นานไม่เหมือนอาหารสดอื่นๆ ที่เน่าเสียได้ง่าย มอแกนขายเปลือกหอยที่มีราคา ปลิงทะเลตากแห้ง และสินค้าอื่นๆ เพื่อซื้อข้าวสารดูนเอาไว้เป็นกระสอบๆ โดยเฉพาะในช่วงมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ที่การออกทะเลค่อนข้างยากลำบาก ต่อมาเมื่อมอแกนถูกดึงเข้ามาในระบบค้าขายแลกเปลี่ยน ข้าวจึงกลายเป็นอาหารหลัก และยังเป็นเครื่องประกันความอิ่มท้องด้วย หากไม่มีอาหารอย่างอื่น มอแกนจะกินข้าวเปล่ากับเกลือ น้ำตาล พริก หรือกะปิ แม้ว่าจะไม่เอร็ดอร่อย แต่ก็ทำให้รู้สึกอิ่ม

“เจ้าแก่” มีอิทธิพลต่อชีวิตมอแกนอย่างมาก นอกจากจะเป็นตัวกลางในการค้าแล้วยังเป็นสื่อกลางระหว่างโลกภายนอกกับมอแกน อุดหนุนเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องเรือ ช่วยเหลือในยามที่เดือนร้อน แต่เจ้าแก่ที่เห็นแก่ได้ ก็สร้างอิทธิพลในด้านลบ คือดึงมอแกนเข้าไปสู่นิสัยการบริโภคใหม่ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแนะนำให้ใช้สารเสพติด เช่น ในสมัยก่อนเจ้าแก่ใช้เหล้า ผิ่น ยาเส้น ฝิ่น ฝิ่น เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้กำไรสูงสุดและเพื่อเป็นหลักประกันให้มอแกนนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกับตนและไม่เปลี่ยนไปหาเจ้าแก่คนอื่น

สังคมมอแกนมีพื้นฐานอยู่บนระบบเครือญาติ ครอบครัวเดียวเป็นหน่วยสำคัญในสังคมมอแกน ทั้งผู้ชายและผู้หญิงมีบทบาทสำคัญพอกันภายในครอบครัวเช่นเดียวกับสังคมชนเผ่าและสังคมดั้งเดิมอื่นๆ ชายและหญิงมอแกนแต่งงานอยู่กินกันตั้งแต่อายุน้อยๆ มอแกนมักจะไม่เปลี่ยนคู่ครองนอกจากฝ่ายสามีหรือภรรยาเสียชีวิตลงหรือเมื่อมีปัญหาขัดแย้งกันอย่างรุนแรงจึงแยกจากกัน ลูกๆ ถือเป็นสิ่งสำคัญในครอบครัวมอแกน แต่ละครอบครัวมีลูกกันประมาณ 2-5 คน เนื่องจากมอแกนมีการทำมาหากินที่ค่อนข้างเสี่ยงอันตรายรวมทั้งการทะเลาะวิวาทที่จะรักษาสุขภาพ และความห่างไกลจากบริการสาธารณสุขพื้นฐานทำให้จำนวนประชากรมอแกนค่อนข้างจะคงที่ (ไม่รวมถึงการอพยพโยกย้ายไปมาเกาะอื่นๆ)

ในปัจจุบัน ชาวมอแกนเริ่มปักหลักและอยู่ติดที่ ไม่อพยพโยกย้ายเหมือนแต่ก่อน เนื่องจากปัจจัยหลายประการ ดังนี้

- 1) การโยกย้ายข้ามพรมแดนเป็นไปได้ยากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งในประเทศพม่า ทำให้มีเรือรบและเรือตรวจการณ์ของพม่าลาดตระเวนบริเวณน่านน้ำบริเวณหมู่เกาะมะริด บางครั้งมอแกนถูกตรวจจับหรือถูกเกณฑ์ไปเป็นแรงงานบังคับ การเดินทางข้ามไปมาจึงไม่สะดวกเหมือนในสมัยก่อน
- 2) การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทำให้บริเวณที่มอแกนเคยเดินทางเร่ร่อนหรือทำมาหากินถูกจับจองครอบครองโดยเอกชน บางพื้นที่ก็ถูกกันเขตเป็นพื้นที่คุ้มครอง ดังนั้น พื้นที่ตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินของมอแกนจึงหดแคบลง ไม่สามารถจะเดินทางเร่ร่อนทำมาหากินได้เหมือนเดิม
- 3) มอแกนส่วนใหญ่ไม่ได้สร้างเรือใช้เองเหมือนในสมัยก่อน และความรู้เกี่ยวกับการสร้างเรือกำลังจะหายไป ปกติแล้วมอแกนจะสร้างเรือด้วยเครื่องมือง่าย ๆ และจะเลือกตัดไม้จากป่ามาซุดเป็นเรือ แต่ปัจจุบันมีข้อจำกัดให้การตัดไม้ ในระยะหลัง มอแกนหันมาซื้อเรือหัวโทงมือสองหรือเรือที่ใช้แล้ว ซึ่งหมายถึงว่าจะต้องเก็บหอมรอมริบเพื่อที่จะมีเงินพอที่จะซื้อเรือ นอกจากนี้ เรือใช้แล้วก็มักจะสึกกร่อนและผูกพันเร็ว
- 4) การเดินทางในปัจจุบันมี “ค่าใช้จ่าย” ที่เพิ่มขึ้น ปัจจุบันมอแกนหันมาใช้เครื่องยนต์เรือ ซึ่งต้องมีค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ต้องมีการบำรุงรักษา และมีค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซม ผิดกับในสมัยก่อนที่มอแกนใช้เรือ “ก่าบวง” ไม้ระกำที่มีน้ำหนักเบา ขับเคลื่อนด้วยแรงลม (ใช้ใบเรือ) และแรงคน (ใช้แจวขนาดใหญ่)
- 5) การเพิ่มจำนวนของแม่น้ำทั้งในวัยผู้ใหญ่และวัยชราทำให้การเคลื่อนย้ายของมอแกนลดลง เนื่องจากผู้สูงอายุมอแกนมีความสามารถในการเดินเรือค่อนข้างจำกัด และไม่แข็งแรงเท่าผู้ชาย ปกติแล้วผู้ชายซึ่งร่างกายแข็งแรงและมีทักษะทางทะเลสูงจะเป็นคนสร้างเรือ เดินเรือ และซ่อมเรือสำหรับแม่น้ำและคนชราแล้ว การอาศัยอยู่บนบกและการอยู่ติดที่เป็นเรื่องที่สะดวกและสบายกว่าการอยู่อาศัยและเดินทางไปมาในเรือ

ในปัจจุบันนี้ มอแกนมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป นอกจากเปลี่ยนจากการใช้ใบเรือและแจวมาเป็นใช้เครื่องยนต์เรือ ทำให้การเดินทางไม่ต้องขึ้นกับทิศทางลมมากนัก และแม้ในสภาวะอากาศที่มีลมและคลื่น มอแกนก็ยังเดินทางออกทะเลได้ โดยตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่มากขึ้น มีบางครอบครัวเท่านั้นที่ยังใช้ชีวิตอยู่ในเรือในช่วงฤดูแล้ง แต่ส่วนมากจะสร้างกระท่อมอยู่เป็นหมู่บ้าน และออกทะเลเป็นกลุ่มใหญ่ โดยใช้เรือเพียงลำเดียวหรือ 2-3 ลำเท่านั้น ไม่เหมือนสมัยก่อนที่แต่ละครอบครัวมีเรือของตนเอง และออกเดินทางไปตามเกาะต่างๆ จะแวะตามหาดทรายชายฝั่งเพื่อสร้างเพิงพักชั่วคราวเฉพาะในช่วงที่มีลมพายุและฝนหนักๆ

ชุมชนมอแกนแต่ละแห่งมีวิถีที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับภูมิสัมพันธกับคนในท้องถิ่นและแบบแผนในการทำมาหากิน ชุมชนใหญ่ๆ ในประเทศไทยคือ 1) ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลา และเกาะสินไหในจังหวัด

ระนอง 2) ชุมชนมอแกนที่เกาะพยาม ในจังหวัดระนอง 3) หมู่เกาะสุรินทร์ในจังหวัดพังงา และ 4) ชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์ในจังหวัดภูเก็ต

ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลาและเกาะสินไห จังหวัดระนอง

การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนมอแกนเกาะเหลา ตั้งอยู่ที่บ้านเกาะเหลานอก ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะเหลา หมู่ที่ 6 ตำบลปากน้ำ และชุมชนเกาะสินไห ตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะสินไห หมู่ที่ 4 ตำบลปากน้ำ สำหรับมอแกนแล้ว เกาะช้างและเกาะพยามเป็นเกาะ “แม่” ที่สำคัญในบริเวณนี้มากกว่าร้อยปี ซึ่งในอดีตนั้น บริเวณนี้มีมอแกนเดินทางไปมาตามเกาะต่างๆ และทำมาหากินทางทะเลมาก่อนที่ชาวไทยและไทยมุสลิมจะเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ แต่เดิมนั้น บริเวณเกาะต่างๆ ในจังหวัดระนองเป็นเส้นทางสัญจรและหยุดพักของชาวประมงจากหลายๆ แห่ง

เดิมชาวมอแกนที่เดินทางและทำมาหากินอยู่บริเวณนี้จะอาศัยอยู่บนเรือเป็นหลัก และมีการสร้างเพิงพักหรือกระท่อมตามอ่าวต่างๆ เพื่อหลบคลื่นลมในช่วงฤดูฝน แม้ในปัจจุบันมอแกนจะตั้งหลักแหล่งมากขึ้น แต่กระท่อมของมอแกนยังเป็นที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะชั่วคราว ทำด้วยวัสดุที่หาได้ในธรรมชาติหรือที่เก็บหาได้ในท้องถิ่นและต้องซ่อมแซมอยู่บ่อยครั้ง

การตั้งถิ่นฐานที่ถาวรบนเกาะเหลาเริ่มมาประมาณ 30 ปีมาแล้ว โดยการชักชวนของส.ค.ต.ทวี รอดไพฑูรย์ (อดีตตำรวจน้ำ) ให้เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณที่ดินของตนเอง ชาวมอแกนจึงไม่ได้อพยพย้ายถิ่นฐานเหมือนในอดีต แต่ได้มีการสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยอย่างเป็นหลักแหล่งคือสร้างกระท่อมยกเสาสูงบริเวณชายหาดหิน โดยใช้วัสดุธรรมชาติ มอแกนกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยที่เกาะเหลามีประมาณ 10 ครัวเรือน ต่อมาก็เข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้น มีการขยายชุมชนออกไปเรื่อยๆ จนในปัจจุบันมีประชากรมอแกนกว่า 300 คนบนเกาะเหลา นอกจากชุมชนมอแกนแล้ว ยังมีชุมชนคนไทยอยู่บริเวณเกาะเหลาใน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีอาชีพหลักคือการทำประมง ทำกะปิ การเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง และการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ บริเวณเกาะเหลาไม่มีโรงเรียนบ้านเกาะเหลาตั้งอยู่ ชุมชนไทยและมอแกนไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กันมากนัก ระหว่างทั้งสองชุมชนมีทางเดินเชื่อมกันแต่ทางเดินนั้นค่อนข้างจะรกและชัน

ชุมชนมอแกนบนเกาะเหลามีพื้นที่ประมาณ 7 ไร่ จากเนื้อที่เกาะทั้งหมดประมาณ 300 ไร่ ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยป่าชายเลนประมาณร้อยละ 60 ของพื้นที่ทั้งหมด ที่เหลือเป็นพื้นที่สวนเก่าประมาณร้อยละ 40 ซึ่งที่ดินดังกล่าวยังไม่มีมีการออกเอกสารสิทธิใดๆ แต่ในช่วงที่ผ่านมาก็ได้มีความพยายามการอ้างสิทธิในที่ดินบนเกาะ ซึ่งในปัจจุบัน ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ชาวมอแกนบนเกาะเหลาคิดว่า หากไม่สามารถอาศัยอยู่ที่นี้ได้ต่อไปก็จะอพยพไปที่เกาะพยามที่มีญาติพี่น้องอยู่ที่นี่ (คณะอนุกรรมการพิจารณาศึกษาติดตามตรวจสอบการจัดการปัญหาสถานะฯ 2548)

ส่วนชุมชนที่เกาะสินไห่นั้นมีขนาดเล็กกว่าที่เกาะเหลามาก มีบ้านกระจายอยู่บริเวณป่าชายเลนเพียงไม่กี่หลัง แต่ชุมชนทั้งสองก็เป็นเครือญาติและไปมาหาสู่กันเป็นประจำ การทำมาหากินและชีวิตความเป็นอยู่ก็มีความคล้ายคลึงกัน

การทำมาหากิน

มอแกนที่เกาะเหลามีอาชีพประมง หาหอย ต่อยหอยดิบ ส่วนใหญ่มีพ่อค้าแม่ค้าคนกลางรับซื้อและนำไปขายที่ตลาดระนอง และเนื่องจากชุมชนอยู่ใกล้กับระนอง จึงรับจ้างแรงงานกับนายทุนหรือเจ้าแก้วด้วย ชาวมอแกนมีความเชี่ยวชาญในการดำน้ำ ว่ายน้ำ งานที่เป็นที่นิยมในหมู่ชุมชนเกาะเหลาคือการรับจ้างระเบิดปลา ชาวมอแกนที่ไปเป็นลูกเรือในเรือระเบิดปลาจะมีการออกไปทำงานคราวละประมาณ 30 คน มีทั้งเด็ก ผู้หญิง และผู้ชายโดยออกไปครั้งหนึ่งเป็นเวลากว่าสัปดาห์ การนำเด็กและผู้หญิงไปด้วยก็เพื่อตบตาทหารพม่าว่าเป็นเรือประมงธรรมดา สำหรับค่าจ้างนั้น ผู้ขายมอแกนจะได้ประมาณ 3,000-6,000 บาท ส่วนผู้หญิงได้ประมาณ 500 บาท โดยทำหน้าที่เป็นแม่ครัว และมีเด็กไปด้วย โดยได้ค่าจ้างประมาณ 100-200 บาท (คณะอนุกรรมการพิจารณาศึกษาติดตามตรวจสอบการจัดการปัญหาสถานะฯ 2548)

การรับจ้างระเบิดปลานั้นเป็นอาชีพที่อันตรายและมีความเสี่ยงสูง นอกจากนั้นค่าแรงยังต่ำและไม่ มีหลักประกันใดๆ หรือสวัสดิการหากเกิดอุบัติเหตุขึ้น มีมอแกนบางคนเคยถูกระเบิดจนพิการหรือเสียชีวิต บ่อยครั้งที่ผู้ที่รับจ้างระเบิดปลาถูกจับโดยฝ่ายไทยหรือฝ่ายพม่า ส่วนการออกเรือดำปลิงนั้นจะมีความเสี่ยงสูงเช่นกัน เพราะต้องดำน้ำลึก สาเหตุที่ต้องรับจ้างเช่นนี้ก็เนื่องจากต้องทำมาหากินและเลี้ยงปากท้อง เนื่องจากเงินเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเลี้ยงชีพ และทางเลือกสำหรับชาวมอแกนก็มีไม่มากนักเพราะไม่สามารถจะทำมาหากินแบบยังชีพเป็นหลักได้เช่นในสมัยก่อน

นอกจากการระเบิดปลาแล้วก็ยังมีการดำน้ำเก็บปลิงทะเล โดยเรือดำปลิงจะออกไปทำงานครั้งละกว่าสิบคนต่อลำ โดยจะหากันในฝั่งไทยและเข้าไปในพม่าด้วย จะมีนายทุนหรือตัวแทนของนายทุนติดตามไปด้วย ซึ่งในแต่ละครั้งจะใช้เวลากว่าสัปดาห์ เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วมา ชาวมอแกนที่นี้ประสบกับปัญหาการติดยาเสพติดประเภทเฮโรอีนอย่างรุนแรงและมีมอแกนหลายคนเสียชีวิตจากการเสพยา ชาวมอแกนส่วนใหญ่บนเกาะเหลามักจะติดหนี้สิน ทั้งที่เป็นหนี้สินนายทุนและหนี้สินร้านค้า ทำให้ต้องทำงานที่หนักและเสี่ยงอันตราย การขาดทักษะและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพทำให้ชาวมอแกนไม่มีอุปกรณ์การทำประมงที่ทันสมัยทัดเทียม กับชาวประมงกลุ่มอื่น ๆ จึงได้เพียงการพึ่งพาเครื่องมือของนายทุนในการดำรงชีพ

นอกจากการทำประมงระหว่งน่านน้ำไทย-พม่าแล้ว มอแกนที่เกาะเหลาบางครัวเรือนยังอพยพโยกย้ายออกไปทำมาหากิน โดยการรับจ้างแรงงานตามที่ต่างๆ เช่นที่บ้านน้ำเค็ม หาดราไวย์ และผู้หญิงมอแกนบางรายก็โยกย้ายตามสามีคนไทยหรืออุรักลาไวย์ไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอื่น

คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน

ปัญหาที่สำคัญที่สุดและเป็นต้นตอของปัญหาด้านอื่นๆ ต่อมาก็คือปัญหาด้านสถานะบุคคล มอแกนที่เกาะเหลาไม่มีสัญชาติและบัตรประชาชน และก่อนเหตุการณ์สึนามินั้น ไม่มีผู้ใดเข้ามาส่งเสริมคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง การที่ชุมชนมอแกนเกาะเหลาถูกละเลยมาโดยตลอดก็เนื่องมาจากชาวมอแกนถูกมองว่าเป็นคนไร้รัฐ และพื้นที่เกาะเหลาอยู่ใกล้แนวชายแดนระหว่างไทยและพม่า ทำให้เป็นแหล่งที่มีการลักลอบนำสิ่งผิดกฎหมายและคนต่างด้าวเข้าประเทศได้ง่าย ในชุมชนมอแกนเองก็มีพม่าเข้ามาอยู่ปะปนอยู่บ้าง แม้ว่ามอแกนหลายคนจะเกิดและเติบโตในประเทศไทย แต่เนื่องจากไม่มีการสำรวจที่ครอบคลุมและไม่มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคลเลย ในขณะเดียวกันก็มีมอแกนอพยพเข้ามาเพิ่มเติมอีกทั้งจากในประเทศไทยเองและจากพม่า แม้ว่าชุมชนจะอยู่ห่างจากเมืองระนองเพียง 20 นาทีโดยการเดินทางทางเรือ แต่ก็ยังเป็นชุมชนที่ถูกกละเลย ประกอบกับชาวมอแกนส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือ ไม่รู้กฎหมาย และไม่กล้าจะเข้าไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่บ้านเมือง จึงไม่ได้รับความช่วยเหลือด้านนี้ และสถานะบุคคลของชาวมอแกนก็ยังค่อนข้างสับสนและยากต่อการพิสูจน์

ความเป็นคนไร้รัฐทำให้ไม่ได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานและเกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น การขาดสวัสดิการต่างๆ การถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนภายนอก การเข้ามาแสวงหาประโยชน์ของคนต่างถิ่น ในชุมชน เนื่องจากชาวมอแกนมีฐานะเป็นคนต่างด้าว กิจกรรมหลายประการที่จำเป็นต้องติดต่อประสานงานกับภายนอก จึงไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง ที่ผ่านมามีชาวมอแกนจะอาศัยชาวไทยที่รู้จักคุ้นเคย หรือนายทุนเป็นผู้ประสานงานให้ บ่อยครั้งมีการเรียกเก็บค่าใช้จ่าย จากสินค้าหรือการบริการเสมอ ทำให้ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ อยู่ในอัตราค่อนข้างสูง นอกจากนั้นการไม่รู้หนังสือทำให้ถูกเอารัดเอาเปรียบและกดโกงจากการติดต่อค้าขายอยู่เสมอ เช่น ต้องซื้อสินค้าในราคาแพง บางครั้งมีการโกงตราชั่งหรือขายสินค้าหมดอายุ โดยเหตุที่ชาวมอแกนโดยพื้นฐานเป็นคนรักสงบและไม่ชอบเรียกร้อง พยายามปรับตัวอยู่ตลอดเวลาทำให้ถูกเอารัดเอาเปรียบอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังถูกชักจูงได้ง่าย ที่ผ่านมามีชาวมอแกนถูกนำไปใช้ประโยชน์โดยนายทุนในเมืองอยู่เสมอ (คณะอนุกรรมการพิจารณาการศึกษาติดตามตรวจสอบการจัดการปัญหาสถานะฯ 2548)

ในชุมชนเกาะเหลานั้น เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ชุมชนจึงแออัดมากขึ้นและเกิดปัญหาด้านสุขภาพอนามัย เช่น โรคผิวหนัง โรคท้องเสียท้องร่วง เด็กๆ เป็นโรคขาดสารอาหารเพราะมารดามักจะเลี้ยงทารกด้วยน้ำขันทวน เนื่องจากน้ำนมแม่ไม่ไหล นอกจากนั้น สาธารณูปโภคต่างๆ ก็ขาดแคลน ชุมชนไม่มีไฟฟ้าใช้ ยกเว้นแต่บ้านบางหลังซึ่งมีเครื่องปั่นไฟฟ้าใช้เฉพาะในยามค่ำคืน ชุมชนไม่มีห้องน้ำห้องส้วม ส่วนใหญ่มอแกนจะถ่ายบริเวณชายป่าโกงกาง ส่วนน้ำกินน้ำใช้นั้น มีแหล่งน้ำซับข้างหมู่บ้านที่สามารถจะใช้อุปโภคบริโภคได้ แต่แหล่งน้ำซับนั้นค่อนข้างจะห่างจากหมู่บ้าน ทำให้ต้องเดินไปตักน้ำระยะทางไกล และมีน้ำเพียงพอเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น แหล่งน้ำอีกแห่งหนึ่งคือน้ำบ่อซึ่งห่างจากหมู่บ้านไปด้านในประมาณ 300 เมตร แต่เป็นน้ำค่อนข้างกร่อย ไม่สามารถจะนำมาดื่มได้ ใช้เพื่อการอาบน้ำและซักล้างเท่านั้น บางครัวเรือนแก้ปัญหาเรื่องน้ำดื่มโดยการซื้อน้ำจากท่าเรือระนอง แต่ก็มีความแพงและไม่สะดวกเรื่องขนส่ง นอกจากนั้น คุณภาพของน้ำก็อาจจะไม่สะอาดพอสำหรับการดื่ม

ส่วนการรักษาพยาบาลนั้น หากเจ็บไข้ไม่สบายหนักๆ มอแกนจะเข้ารับรักษาในโรงพยาบาลระนอง แต่ความยากจน ทำให้บางครั้งชาวมอแกนบนเกาะเหลาไม่สามารถเข้าเมืองไปรักษาตัวได้ อีกทั้งคำรักษาพยาบาลค่อนข้างสูงเพราะมอแกนไม่มีบัตรสุขภาพ อีกทั้งการค้ำประกันในการประกอบอาชีพทำให้ชาวมอแกนบนเกาะเหลาไม่มีเวลาในการดูแลหรือเอาใจใส่ในเรื่องสุขภาพของตนเองหรือคนในครอบครัว เพราะต้องทำงานหาเลี้ยงชีวิต บางครั้งเจ็บป่วยก็ไม่มีเวลาพักผ่อนยังต้องออกทะเลไปทำงาน เช่นเดียวกับชุมชนมอแกนอื่นๆ ในประเทศไทย ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลายังไม่ได้รับรองสิทธิการเป็นพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นพวกเขาจึงไม่มีกรรมสิทธิใด ๆ ในผืนแผ่นดินไทย ประกอบกับจุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวมอแกนกลุ่มนี้เป็นการเริ่มต้นด้วยการชักชวนให้มีการตั้งถิ่นฐานในที่ดินของผู้อื่นจึงเป็นเรื่องยากที่จะมีโอกาสที่จะได้ครอบครองกรรมสิทธิในที่ดินที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน (คณะอนุกรรมการพิจารณาศึกษาติดตามตรวจสอบการจัดการปัญหาสถานะฯ 2548)

แม้ว่าเกาะเหลาจะมีโรงเรียนบ้านเกาะเหลาที่เปิดสอนตั้งแต่อนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6 แต่เด็กส่วนใหญ่ที่เข้าเรียนเป็นประจำคือเด็กไทยจากหมู่บ้านเกาะเหลาในซึ่งอยู่ติดกับโรงเรียน เด็กๆ มอแกนนั้นไม่ค่อยได้เรียนหนังสือเพราะมีอุปสรรคเรื่องการเดินทาง เรื่องเครื่องแบบและอุปกรณ์การเรียน และเรื่องการส่งเสริมเอาใจใส่จากครอบครัว โรงเรียนบ้านเกาะเหลาจะส่งเรือมารับเด็กมอแกนทุกเช้า แต่ถ้าหากวันไหนอยู่ในช่วงน้ำลดหรือฝนตก มีลมพายุ เด็กๆ ก็อาจจะไปโรงเรียนสายหรือไม่ได้ไปโรงเรียนเลย แม้ว่าทางโรงเรียนจะช่วยสนับสนุนเรื่องสมุดหนังสือและเครื่องเขียน และอนุโลมไม่ต้องแต่งเครื่องแบบหากมีความจำเป็น แต่เด็กมอแกนส่วนใหญ่จะเรียนไม่เกินชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 หรือ 3 และเพียงแค่พูดภาษาไทยได้ แต่มักจะเขียนหนังสือได้ไม่คล่อง ส่วนครอบครัวและผู้ปกครองนั้นก็ไม่ค่อยได้ส่งเสริมเรื่องการศึกษาอย่างจริงจัง เพราะยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาและยังไม่มีตัวอย่างความสำเร็จให้เห็นอย่างจริงจัง เด็กๆ มอแกนจึงไปโรงเรียนไม่สม่ำเสมอ และบางครั้งยังออกมาช่วยครอบครัวออกทะเลหรือรับจ้างอย่างอื่น ทำให้ไม่มีเวลาทุ่มเทให้กับการเรียนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน

ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลานั้นเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่เป็นเอกเทศ ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนอื่น การติดต่อสื่อสารคมนาคมกับภายนอกนั้นทำได้โดยทางเรือเท่านั้น สิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนที่ยังเหลืออยู่คือภาษา ทุกคนในชุมชนสื่อสารกันด้วยภาษามอแกน และเด็กๆ ก็ยังพูดภาษามอแกนได้อย่างคล่องแคล่ว แต่สำหรับวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมนั้น หลายๆ อย่างค่อยๆ สูญสลายไป ยังมีที่เหลืออยู่คือความเชื่อเรื่องวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ การรักษาพยาบาลด้วยการเข้าทรง การคลอดด้วยหมอดำแย พิธีการฝังศพและการร้องเพลงแบบดั้งเดิม ส่วนเครื่องดนตรี การเล่นดนตรี การฉลองเสาวิญญาณบรรพบุรุษนั้นไม่มีผู้สืบทอดต่อไปแล้ว มอแกนผู้สูงอายุในท้องถิ่นก็ได้ล้มหายตายจากกันไปทำให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เคยมีอยู่ขาดหายไป ไม่มีการสืบทอด

ส่วนความเป็น “ชุมชน” นั้น อาจจะเรียกได้ว่าชาวมอแกนเกาะเหลายังเกาะกลุ่มและอยู่ร่วมกันได้เนื่องจาก “ความเป็นมอแกน” ด้วยกัน แต่การรวมกลุ่มชุมชนหรือการเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งพอที่จะลุกขึ้นมาจัดการเรื่องต่างๆ ในชุมชนและแก้ปัญหาต่างๆ ยังไม่เกิดขึ้น มอแกนที่เกาะเหลานั้นมีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนทำมาหากินและพึ่งพิงกับคนภายนอกค่อนข้างมาก วิถีแบบยังชีพที่สามารถจะเก็บอาหารจากทะเลและป่าไม่สามารถจะทำให้ชุมชนอยู่รอดได้อีกต่อไป ต้องรับจ้างรายวันหรือทำงานที่เสี่ยงอันตราย ทำให้การรวมกลุ่มนั้นเป็นเรื่องที่ยาก นอกจากนั้น ชุมชนยังขยายใหญ่ขึ้นจากเดิม มีผู้คนอพยพเข้ามาจากหลายแห่ง ทำให้ความสนิทสนมกลมเกลียวกันนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากเป็นละแวกบ้านที่อยู่ร่วมชุมชนกัน พบเห็นพูดคุยกันทุกวัน และรู้ความเป็นไปในแต่ละวันของกันและกัน แต่ไม่ได้เกิดจากความสามัคคีอันเนื่องมาจากการมีเป้าหมายเดียวกันหรือต้องการผลักดันการพัฒนาชุมชนร่วมกัน

การเปลี่ยนแปลงหลังสึนามิ

ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลาไม่ได้รับผลกระทบจากสึนามิมากนัก เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ ทำให้ไม่ได้รับแรงกระแทกของคลื่น มีเพียงน้ำที่ท่วมขึ้นมาทำให้เรือและข้าวของในบ้านเสียหาย ภายหลังสึนามิ มีหน่วยงานและองค์กรต่างๆ เข้ามาเยี่ยมเยียนหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก นับเป็นครั้งแรกที่ชุมชนได้รับความสนใจจากทั้งหน่วยราชการ องค์กรอิสระ สื่อมวลชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และมูลนิธิต่างๆ

หลังเหตุการณ์สึนามิ กรมการปกครองเริ่มให้ความสนใจประเด็นเรื่องสัญชาติอย่างจริงจัง ทำให้มีการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคล แต่เมื่อมีข่าวว่าจะมีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคล เริ่มมีความไม่ไว้วางใจขึ้นในชุมชน เนื่องจากกลุ่มที่อยู่ดั้งเดิมบางคนเห็นว่าหากมีพม่าหรือมอแกนที่เดินทางมาจากพม่าเข้ามาอยู่ในชุมชนก็อาจจะขึ้นอุปสรรคต่อสิทธิที่จะได้รับสัญชาติและบัตรประชาชนไทย การแบ่งแยกสถานะเช่นนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งกันในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาก่อนที่เจ้าหน้าที่รัฐจะลงมาเก็บข้อมูลสถานะบุคคลในชุมชนมอแกน (ประมาณเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2548)

ชุมชนมอแกนที่เกาะเหลาได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิและองค์กรต่างๆ หลายแห่ง เช่น มูลนิธิเด็กสร้างถึงเก็บน้ำ สร้างอาคารเอนกประสงค์เพื่อจัดกิจกรรมให้เด็กๆ และจัดเตรียมอาหารกลางวันให้เด็กก่อนวัยเรียน องค์กรแอ็คชั่นเอดเข้ามาช่วยสนับสนุนเรื่องไม้กระดานและอุปกรณ์ในการสร้างและซ่อมแซมบ้าน เพื่อให้ครอบครัวได้มีบ้านที่มีสภาพแข็งแรงมั่นคงอยู่อาศัย นอกจากนั้นยังให้การสนับสนุนด้านเรือ ทั้งการซ่อมแซมเรือและการมอบเรือให้พร้อมทั้งเครื่องยนต์และอุปกรณ์ประมงเช่นแหและอวน โดยที่ชาวบ้านจะต้องรวมตัวกันและผ่อนชำระ คริสตจักรระนองเข้ามาสร้างโบสถ์และแนะนำให้เปลี่ยนจากการนับถือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติมาเป็นนับถือพระเจ้าพร้อมกับความช่วยเหลืออื่นๆ อีก เช่น การสร้างถังน้ำคอนกรีต ส้วม ฯลฯ

อาจจะนับว่าเป็นครั้งแรกที่ชุมชนมอแกนเกาะเหลามีผู้คนหลายฝ่ายที่เข้ามาช่วยเหลือพร้อมๆ กันด้วยมุมมองว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้มีศักดิ์ศรีด้อยกว่า นายชิตดี ผู้อาวุโสคนหนึ่งในชุมชนถึงกับกล่าวว่า “ต้องขอบคุณ

สินามิที่ทำให้ผู้คนหันมาสนใจและช่วยเหลือพวกเราชาวมอแกน” แม้ว่าการช่วยเหลือดังกล่าวนี้มีวัตถุประสงค์อันเดียวกันคือยกระดับคุณภาพชีวิตมอแกนให้ดีขึ้น นำการพัฒนาด้านอาชีพ สาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมมาให้ชุมชน พร้อมๆ กับการส่งเสริมสุขอนามัยและการศึกษาของเด็กๆ ในชุมชน แต่การช่วยเหลือดังกล่าวยังไม่ได้สอดคล้องประสานกันทำให้เกิดการทำงานที่ซ้ำซ้อนและทำให้ชาวบ้านแบ่งแยกกลุ่มกัน แทนที่จะเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน กลับจะทำให้ชุมชนสับสนและอ่อนแอยิ่งขึ้น

การสนับสนุนเรื่องเรือโดยมีเงื่อนไขต่างๆ เช่น การรวมกลุ่ม การผ่อนชำระ ฯลฯ นั้น แม้จะทำให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวในเรื่องการจัดการ แต่การสื่อสารที่ไม่ชัดเจนทำให้เกิดความเข้าใจผิดและกลายเป็นการสร้างเงื่อนไขผลักดันให้ชาวมอแกนบางรายต้องหันกลับไปทำงานกับนายทุนระเบิดปลา เพื่อที่จะสามารถจะหาเงินมาผ่อนชำระเรือและอุปกรณ์ประมง ดังนั้น แทนที่มอแกนจะค่อยๆ เปลี่ยนสภาพจากผู้ที่ต้องเป็นฝ่ายพึ่งพิงภายนอก โดยเฉพาะนายทุนหรือเจ้าเก่า ก็ปรากฏว่าต้องกลับเข้าสู่วัฏจักรของการพึ่งพาและการต้องกลับไปทำงานเสี่ยงอันตรายเช่นเดิม นอกจากนั้น ก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องการไร้กรรมสิทธิ์ที่ดินและขาดความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย

แต่เดิมนั้น ชุมชนมอแกนเกาะเหลาไม่มีผู้นำที่เป็นทางการ แต่ต่อมาเมื่อมีองค์กรต่างๆ เข้ามาติดต่อและให้ความช่วยเหลือ ก็จำเป็นต้องมีตัวแทนจากชุมชนขึ้นมาเป็นผู้ประสานงาน และเป็นตัวกลางระหว่างชุมชนมอแกนและองค์กรภายนอก นายซิดี ผู้อาวุโสในชุมชนจึงเป็นผู้นำและผู้ประสานงานต่างๆ และนายเด็วมอแกนรุ่นใหม่ในชุมชนก็เป็นผู้นำเกี่ยวกับเรื่องการส่งเสริมด้านอาชีพ นอกจากนั้น ยังมีมอแกนอีกหลายคนที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นผู้นำกลุ่มขึ้นได้ในอนาคต

ชุมชนมอแกนที่เกาะพยาม จังหวัดระนอง

การตั้งถิ่นฐาน

แต่เดิมนั้นพื้นที่บริเวณอ่าวเขาควายบนเกาะพยามเป็นที่ดินรกร้างไม่มีใครอยู่อาศัย แต่มีนายเสงี่ยมแดงทองซึ่งเป็นเจ้าเก่าจากระนองมาบุกเบิกถางที่ จากนั้นได้ชักชวนชาวมอแกนจากเกาะต่างๆ มาทำงานให้ โดยนายเสงี่ยมจะเลี้ยงดูลูกน้องเหล่านี้ โดยให้ข้าวสารและสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ชุมชนมอแกนที่เกาะพยามเกิดขึ้นมาก่อนชุมชนที่เกาะเหลา โดยเมื่อประมาณ 40-50 ปีแล้ว มีชาวมอแกนอาศัยอยู่กระจายตัวบริเวณอ่าวเขาควายมากถึง 150 หลังคาเรือน มีประชากรหลายร้อยคน ในชุมชนมีผู้หญิงมอแกน 2-3 คนที่เป็นภรรยาของนายเสงี่ยมด้วย

ภายหลังเมื่อนายเสงี่ยมเสียชีวิตลงในปี พ.ศ.2532 ลูกๆ ได้แบ่งที่ดินออกขาย ที่ดินในบริเวณนี้จึงอยู่ได้กรรมสิทธิ์ของเจ้าของที่ดินหลายราย และชาวมอแกนก็ค่อยๆ อพยพกระจายตัวกันออกไป เหลือแต่ชาวมอแกนประมาณ 15 ครอบครัวที่เคยสนิทสนมกับนายเสงี่ยมมาก ชาวมอแกนเกาะพยามและเกาะเหลาในสมัยก่อนนั้นมักจะเดินทางไปมาหาสู่กัน บ้างก็ย้ายข้ามไปมาหรือแต่งงานข้ามกลุ่ม

การทำมาหากิน

อาชีพดั้งเดิมของมอแกนเกาะพยามในสมัยก่อน คือการนำเรือออกเดินทางไปยังหมู่เกาะนิโคบาร์และหมู่เกาะอันามันในประเทศอินเดียเพื่อเก็บหอยนมสาวและสัตว์ทะเลอื่นๆ ซึ่งเรือทั้งหมด 7-8 ลำ เป็นของนายเสงี่ยม ส่วนอาชีพอื่นๆ คือ การดำหอย ดำปลิง การทำระเบิดปลาในเขตฝั่งประเทศพม่า โดยในสมัยนั้นชาวมอแกนยังไม่ได้ใช้เครื่องมือประมงเช่นอวนกุ้ง อวนปู แต่ใช้เครื่องมือง่ายๆ ส่วนใหญ่เป็นการดำน้ำตัวเปล่า และเก็บหอยด้วยมือเปล่า แต่ภายหลังจากที่ชุมชนมอแกนเดิมค่อยๆ สลายตัวไป กลุ่มมอแกนที่ยังคงเหลืออยู่ 15 ครัวเรือน ต่างเปลี่ยนวิถีการดำรงชีพ โดยหันมาประกอบอาชีพประมงประเภทอวนกุ้ง อวนปู ซึ่งเป็นอาชีพใหม่ที่มอแกนหัดทำกันเอง ไม่มีใครเข้ามาสอน ผลผลิตที่หามาได้นั้นจะนำไปขายให้กับเจ้าแห่งระนอง เพราะเจ้าแห่งเป็นผู้ให้ยืมเรือ เครื่องเรือ และเครื่องมือประมง นอกจากการประมงโดยใช้อวนแล้ว มอแกนยังทำอาชีพดำเก็บปลิง เก็บหอยและเจาะหอยขาย และเนื่องจากเกาะพยามได้พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของทะเลจังหวัดระนอง จึงมีมอแกนบางส่วนจากชุมชนไปทำงานรับจ้างตามบังกะโลหรือรีสอร์ทที่อ่าวใหญ่

คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน

มอแกนหลายคนในชุมชนเกาะพยามมักจะพูดว่า “การทำมาหากินแก่พาตัวพอยุ่รอดไปวันๆ เท่านั้น” ในปัจจุบันอาชีพหลักของมอแกนที่นี้ก็ยังคงเหมือนเดิม คือ ทำประมงโดยใช้อวนกุ้ง อวนปู ดำปลิง เจาะหอย หรือวิ่งเรือหัวโทงขนของ เป็นต้น

ในสมัยก่อนนั้นชุมชนชาวมอแกนเกาะพยามมีนายเสงี่ยมเป็นทั้งเจ้าแก่ ผู้นำและผู้ที่ยกย่องเลทุกข์สุขให้ชาวมอแกน แต่ภายหลังจากที่นายเสงี่ยมเสียชีวิตไป มอแกนหลายครอบครัวก็แยกย้ายกระจัดกระจายกันไป ไม่นานมานี้ กำนันตำบลเกาะพยามให้มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านที่ยกย่องเลชุมชนมอแกนขึ้นเพื่อที่จะส่งเสริมให้ชุมชนมีความพร้อมที่จะร่วมกันดูแลจัดการชุมชนเอง เช่นจัดการปัญหาขยะและการปรับปรุงสาธารณูปโภคในชุมชน เนื่องจากยังไม่มีมอแกนในชุมชนที่พร้อมจะเป็นผู้นำ จึงเลือกเอาผู้ใหญ่บ้านที่เป็นคนไทยมาช่วยดูแลชุมชนในช่วงแรก เด็ๆ ในชุมชนเดินทางไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านเกาะพยาม และหากเจ็บไข้ไม่สบายก็มีสถานีนามัยบนเกาะพยามเช่นกัน

แม้ว่าชุมชนมอแกนที่เกาะพยามจะมีการทำมาหากินเกี่ยวกับทะเลคล้ายกับชุมชนเกาะเหลา แต่ก็มีอาชีพที่เสี่ยงน้อยกว่า และชุมชนมีสภาพทั่วๆ ไปที่ดีกว่าเพราะบ้านเรือนไม่แออัดเท่าที่เกาะเหลา อย่างไรก็ตาม ปัญหาหลักที่มีร่วมกันคือเรื่องความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย เพราะมอแกนที่นี้ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อาศัยอยู่

นอกจากนั้นก็มีปัญหาเรื่องสัญชาติและบัตรประชาชน ซึ่งก็ได้มีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคลแล้วในช่วงหลังของปี พ.ศ. 2548 แต่ในกลางปี พ.ศ. 2549 ก็ยังไม่มีความคืบหน้าเกี่ยวกับการให้บัตรประชาชน

วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน

ในปัจจุบัน ชุมชนมอแกนเกาะพยามยังมิได้มีผู้นำที่รัฐเข้ามาสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคลแล้วในช่วงหลังของปี พ.ศ. 2548 แต่ในกลางปี พ.ศ. 2549 ก็ยังไม่มีความคืบหน้าเกี่ยวกับการให้บัตรประชาชน

ในปัจจุบัน ชุมชนมอแกนเกาะพยามยังมิได้มีผู้นำที่รัฐเข้ามาสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสถานะบุคคลแล้วในช่วงหลังของปี พ.ศ. 2548 แต่ในกลางปี พ.ศ. 2549 ก็ยังไม่มีความคืบหน้าเกี่ยวกับการให้บัตรประชาชน

นอกจากนั้นยังมีการแกะสลักเสาหล่อโคงซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญของมอแกนในทุกชุมชน พิธีการจะดำเนินไปตลอดสามวันสามคืน ชาวมอแกนทุกคนจะหยุดทำงานเพื่อเข้าร่วมในพิธี บางครั้งมีการเรียกมอแกนจากเกาะเหลาและเกาะอื่นๆ ในพมามาร่วมพิธีด้วย แต่ในปัจจุบันนั้นไม่มีโต๊ะหม่อใหญ่ที่จะเข้าทรงในงานหล่อโคงอีกต่อไป จึงไม่ได้จัดพิธีฉลองประจำปี และความรู้เกี่ยวกับดนตรี เพลงร้อง ตำนาน นิทานต่างๆ ก็กำลังจะสูญหายไปเพราะขาดผู้ที่สืบทอด

สำหรับชาวมอแกนเกาะพยามนั้น ความเป็นชุมชนค่อนข้างจะแน่นแฟ้นกว่าชุมชนมอแกนที่เกาะเหลา เพราะส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยบริเวณเกาะพยามมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นลูกน้องของนายเส้งยม นอกจากนั้น คนเก่าแก่ในชุมชนก็ยังเกี่ยวโยงเป็นเครือญาติและสนิทสนมกันดี และไม่มีมอแกนที่อพยพย้ายเข้า-ออกจากชุมชนบ่อยครั้งแบบที่ชุมชนเกาะเหลา

การเปลี่ยนแปลงหลังสึนามิ

บ้านเรือนและข้าวของเครื่องใช้ในชุมชนมอแกนที่เกาะพยามเสียหายไปในเหตุการณ์คลื่นยักษ์สึนามิ แต่ต่อมาในช่วงกลางเดือนมกราคม 2548 ทางคริสตจักรจังหวัดระนองได้เข้ามาช่วยเหลือเรื่องที่ดินและเรื่องบ้าน เพราะมอแกนไม่สามารถจะสร้างบ้านใหม่บนที่ดินที่เคยอาศัยอยู่ได้ คริสตจักรเลยได้ขอซื้อที่ดินแห่งใหม่บริเวณอ่าวเขาควายจำนวน 11 ไร่ และสนับสนุนการสร้างชุมชนใหม่ในช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ 2548 โดยชุมชนนี้มีอาจารย์จากคริสตจักรเข้ามาอยู่ด้วยและมีการสร้างโบสถ์เล็กๆ ภายในชุมชน ด้านหนึ่งของชุมชนติดกับคลองป่าชายเลน และด้านที่ติดกับทะเลมีป่าโกงกางเป็นแนวกันชนระหว่างชุมชนกับชายทะเล

นับว่าชุมชนมอแกนที่เกาะพยามมีความเป็นสัดส่วนและสภาพบ้านก็ค่อนข้างใหม่เพราะได้รับการช่วยเหลืออย่างเต็มที่ในการสร้างบ้าน การเปลี่ยนแปลงภายหลังสึนามิจึงทำให้คุณภาพชีวิตของชุมชนดีขึ้น หลายๆ บ้านมีการสร้างห้องน้ำ-ห้องส้วม และมีการขุดบ่อน้ำสำหรับอาบและซักล้าง ส่วนน้ำดื่มนั้นต้องซื้อจากภายนอก คริสตจักรได้ติดตั้งเครื่องปั่นไฟแต่ก็เพื่อใช้ในส่วนของบ้านพักอาจารย์และโบสถ์เป็นหลัก

ชาวมอแกนในชุมชนได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ และคริสตจักรระนองได้ให้ความช่วยเหลือชุมชนในด้านต่างๆ รวมทั้งเรื่องเรือและอุปกรณ์ประมง ในอนาคตทางคริสตจักรจะสนับสนุนให้มีการเปิดร้านขายของแบบหุ้นเป็นสหกรณ์ และตั้งสหกรณ์ประมงขึ้นเพื่อที่จะได้รวมตัวกันต่อรองราคาสัตว์ทะเลกับพ่อค้าคนกลางได้ ปัจจุบันนี้ระบบสหกรณ์ยังไม่สมบูรณ์ และยังไม่ได้มีการจัดสร้างร้านค้าชุมชน

ชุมชนมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา

การตั้งถิ่นฐาน

หมู่เกาะสุรินทร์อยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดพังงา ตั้งอยู่ในทะเลอันดามันห่างจากฝั่งอำเภอตะกั่วป่าประมาณ 60 กิโลเมตร หมู่เกาะนี้ประกอบด้วยเกาะขนาดใหญ่ 2 เกาะ คือเกาะสุรินทร์เหนือและเกาะสุรินทร์ใต้ และเกาะขนาดเล็ก 3 เกาะ คือ เกาะตอรินลา เกาะมังกร และเกาะสตอร์ค หมู่เกาะสุรินทร์ได้รับการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2524

ชาวมอแกนได้เข้ามาพักพิงและทำมาหากินบริเวณหมู่เกาะสุรินทร์มานานก่อนการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติทางทะเล แต่ความจริงข้อนี้มักจะไม่ได้มีการเผยแพร่มากนัก นอกเหนือจากมอแกนแล้ว ยังมีผู้ที่เคยเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติบริเวณหมู่เกาะสุรินทร์ก่อนการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานฯ อีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มที่เข้ามาหาไม้หอม ด้ดไม้มีค่า เก็บของป่า และเรือประมงท้องถิ่นที่เข้ามาหลบคลื่นลมตามอ่าวต่าง ๆ รอบหมู่เกาะ

ในช่วงแรกก่อตั้งและบุกเบิกพื้นที่นั้น เจ้าหน้าที่จากกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงมาสำรวจพื้นที่และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับมอแกน โดยที่มอแกนเป็นผู้ให้ข้อมูลแก่เจ้าหน้าที่เกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ บนเกาะ เช่น แหล่งน้ำจืด และที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับสำนักงานอุทยานฯ มอแกนผู้หนึ่งเล่าว่าเดิมมอแกนกลุ่มหนึ่งตั้งหมู่บ้านเล็กๆ อยู่บริเวณที่ตั้งสำนักงานอุทยานฯ ปัจจุบัน ซึ่งเป็นสถานที่ที่มอแกนเรียกขานกันว่า “บูฮูน เอนุม บุงะ” แต่หลังจากที่เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ลงมาสำรวจพื้นที่ มอแกนได้แนะนำว่าสถานที่นั้นเป็นจุดที่เหมาะสมที่จะตั้งสำนักงานอุทยานฯ เพราะเป็นหัวแหลมที่มีชายหาดและมีทัศนียภาพที่งดงามของช่องเขา และต่อมามอแกนก็ย้ายออกไปจากจุดนั้นเพื่อเปิดโอกาสให้อุทยานฯ สร้างสำนักงานและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ (นฤมลและคณะ 2549)

ต่อมามีมอแกนหลายสิบครอบครัวเลือกเกาะสุรินทร์เป็นบ้านถาวร โดยแต่ก็ยังมีอีกหลายๆ ครอบครัวที่เดินทางไปมาตามเกาะต่างๆ ชุมชนที่หมู่เกาะสุรินทร์นั้นเป็นชุมชนที่ไม่ใหญ่นักและมอแกนมักจะกระจายตัวออกเป็น 2-3 ชุมชน ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์สึนามิ ปี พ.ศ. 2547 มีชุมชนมอแกน 2 ชุมชนบนหมู่เกาะ

สุรินทร์ คืออยู่ที่อ่าวบอนเล็กบนเกาะสุรินทร์ใต้ (30 หลังคาเรือน) และที่อ่าวไทรเอนบนเกาะสุรินทร์เหนือ (16 หลังคาเรือน) จำนวนประชากรมอแกนบนเกาะสุรินทร์เปลี่ยนแปลงตามรอบฤดูกาลและรอบปี บางครอบครัวยังคงเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างหมู่เกาะสุรินทร์และเกาะอื่น ๆ ในน่านน้ำพม่า หรือระหว่างเกาะสุรินทร์กับเกาะพระทองหรือชายฝั่งในประเทศไทย หรือบางทีก็ย้ายไปมาระหว่างสองชุมชนในหมู่เกาะสุรินทร์

การทำมาหากิน

ในอดีต มอแกนเดินทางมาทำมาหากินและตั้งเพิงพักบริเวณเกาะสุรินทร์ และส่วนหนึ่งก็ทำงานให้กับเจ้าแก้วหรือนายทุนที่ระนองหรือที่เกาะสอง (Victoria's Point) โดยการเก็บหอยมุกโข่ง หอยนมสาว ปลิงทะเล ฯลฯ เมื่อประมาณยี่สิบปีที่แล้ว หมู่เกาะสุรินทร์ยังไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก หลังจากที่มีการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2524 จึงเริ่มมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว และสนับสนุนให้มอแกนนำเปลือกหอยสวยงามมาขายนักท่องเที่ยว หลายปีต่อมาเกาะสุรินทร์กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวยอดนิยมแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะสำหรับผู้ที่ชอบว่ายน้ำ ดำน้ำดูปะการัง เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีปะการังงดงามและสภาพค่อนข้างสมบูรณ์

ในแต่ละปี มอแกนมีรายได้จากการขายเปลือกหอยอย่างมากในช่วง 6 เดือนที่อุทยานเปิดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมายังเกาะสุรินทร์ ภาพที่คุ้นตาในช่วงนั้นคือผู้หญิงมอแกนแจวเรือนำกระเจดใส่เปลือกหอยหลากหลายชนิดมาวางขายบริเวณที่พักในอุทยานฯ เปลือกหอยที่เป็นที่นิยมคือหอยเบี้ยชนิดต่างๆ หอยสังข์ มะระ และหอยมือผี ซึ่งส่วนใหญ่เก็บมาจากหมู่เกาะในพม่า

การขายเปลือกหอยของมอแกนถูกยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2541 เนื่องจากกระแสความห่วงใยทรัพยากรธรรมชาติมีมากขึ้นและรุนแรงขึ้น ปัจจุบันข้อกำหนดที่เข้มงวดขึ้นของอุทยานแห่งชาติ ทำให้มอแกนเก็บและล่าหอยมือเสือ หอยมุกโข่ง หอยนมสาว ปลิงชนิดต่างๆ¹ กุ้งมังกร และเต่ากระไม่ได้อีกต่อไป ทางอุทยานแห่งชาติ พยายามช่วยเหลือโดยการตั้งกองทุนมอแกน รับบริจาคจากนักท่องเที่ยว การจ้างมอแกนมาทำงานเป็นพนักงานขับเรือ ทำความสะอาดอุทยานฯ และช่วยงานในครัว

ส่วนทางหน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กรมประมง ซึ่งเป็นสถานีเล็กๆ อยู่ที่เกาะสุรินทร์เหนือ ก็ตั้งโรงเรียนเพื่อสอนเด็กมอแกนให้อ่านเขียนภาษาไทย นับเลขคิดเลข มีความรู้ด้านสุขอนามัย อย่างไรก็ตาม อนาคตของชุมชนมอแกนก็ยังคงมืดมน เนื่องจากมอแกนหลายคนยังไม่มีบัตรประชาชนไทย และมีข้อจำกัดหลายประการในการดำรงชีวิตในเขตอุทยานแห่งชาติ

¹ มอแกนทำปลิงตากแห้งโดยการนำปลิงทะเลมาผ่าเอาไส้และเครื่องในออก ทำความสะอาด ด้วยจันทน์ ข้างด้วยไฟอ่อนๆ และตากแดดให้แห้งสนิทเพื่อเก็บได้นานๆ มอแกนมักจะนิยมทำปลิงในหน้าแล้ง เพราะหน้าฝนอากาศชื้น ทำให้ปลิงไม่แห้งสนิทและราคาดก

ส่วนในแง่ของการเดินทางไปมาระหว่างเกาะต่างๆ การเยียนเยียนญาติพี่น้องเพื่อนฝูงก็ลดน้อยลง มอแกนหันมาใช้เรือกระดานติดเครื่องยนต์ ซึ่งต้องอาศัยน้ำมันดีเซล ทำให้มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ “พรมแดน” ของมอแกนคับแคบลงเนื่องจากสถานการณ์วุ่นวายในน่านน้ำพม่า ซึ่งจำกัดทั้งการเดินทางและการทำมาหากินของมอแกน

คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน

ชุมชนมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์นั้นมีกระท่อมหรือบ้านที่พักอาศัยของมอแกนที่สร้างด้วยวัสดุธรรมชาติ และสร้างเป็นได้ถุนสูง ชุมชนมีวิถีแบบเรียบง่าย ไม่มีไฟฟ้า ส่วนแหล่งน้ำก็ใช้น้ำจืดหรือลำธารที่ไหลออกมาจากป่า ซึ่งใช้เป็นน้ำอุปโภคบริโภคได้

ในช่วง ปี พ.ศ. 2547 มีชาวมอแกนจำนวน 184 คนอาศัยอยู่บนเกาะสุรินทร์ แบ่งเป็นชาย 77 คน และหญิง 107 คน เหตุที่ผู้หญิงมีจำนวนมากกว่าผู้ชายเนื่องจากผู้ชายมีอัตราการเสียชีวิตสูงจากความเสี่ยงในการทำมาหากินทางทะเล ไม่ว่าจะเป็นการออกหาปลา การดำน้ำ ทำให้อายุขัยโดยเฉลี่ยของผู้ชายสั้นกว่าผู้หญิง ปัจจุบันชาวมอแกนมีวิถีการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น ทำให้ผู้ชายต้องทำงานหนักขึ้นเพื่อที่จะมีรายได้มาซื้อสินค้าใหม่ๆ เหล่านี้ ผู้ชายบางคนติดสารกระตุ้นซึ่งเป็นสิ่งบั่นทอนสุขภาพและอายุขัยของประชากรชาย

ประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรมอแกนที่เกาะสุรินทร์มีอายุต่ำกว่า 18 ปี นั่นหมายถึงว่าประชากรเด็กมีจำนวนสูงมาก เด็กที่มีอายุต่ำกว่า 10 ปีมีประมาณหนึ่งในสามของประชากรทั้งหมด แม้ว่าอัตราการเกิดจะค่อนข้างสูงแต่อัตราการตายของเด็กแรกเกิดก็สูงเช่นกัน ผู้หญิงมอแกนวัยเจริญพันธุ์เริ่มนิยมฝังยาคุมกำเนิดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543-44 แนวโน้มการมีบุตรของผู้หญิงมอแกนจึงลดลง

มอแกนที่เกาะสุรินทร์มีปัญหาเรื่องการไร้รัฐเช่นเดียวกับมอแกนในชุมชนอื่นๆ ก่อนเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 มีชาวมอแกนจำนวน 4 คนจากทั้งหมดที่อาศัยบนเกาะสุรินทร์ที่มีสัญชาติไทยและได้รับบัตรประชาชน ส่วนที่เหลือยังคงเป็นคนไร้รัฐและไม่ได้รับการคุ้มครองภายใต้กฎหมายไทย หลังเหตุการณ์สึนามิ มีการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับชาวมอแกนตามสื่อต่าง ๆ จนทำให้กรมการปกครองหันความสนใจมายังชาวมอแกนที่อาศัยอยู่บนเกาะสุรินทร์ ภาครัฐจึงมีการดำเนินงานด้านนี้อย่างจริงจัง ทำให้ชาวมอแกน 32 คนได้รับบัตรประชาชนและสำเนาทะเบียนบ้านในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549

สำหรับการศึกษาของเด็กๆ มอแกนนั้น หน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้จัดตั้งโรงเรียนสุรัสวดีในปี พ.ศ. 2537 เจ้าหน้าที่หน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบางคนทำหน้าที่เป็นครูสอนภาษาไทย คณิตศาสตร์ พลศึกษา ฯลฯ เพื่อให้เด็กมอแกนมีความรู้เบื้องต้นที่จะสามารถติดต่อสื่อสารกับสังคมใหญ่ได้ ต่อมาโรงเรียนนี้กลายเป็นสาขาของโรงเรียนบ้านปากจกบนเกาะพระทอง นักเรียนได้รับสวัสดิการนมและได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานประถมศึกษาอำเภอกระบุรี ส่วนเครื่องแบบ สมุดหนังสือ และอุปกรณ์กีฬาได้รับบริจาคจากได้ทั้งเรือประมงที่เดินทางไปมาบริเวณนี้ และจากนักท่องเที่ยว การเรียนการสอนในช่วงเวลาประมาณ 10 ปีได้ทำให้เด็กมอแกนสามารถอ่านเขียนภาษาไทยได้ งบประมาณสนับสนุนโรงเรียนสุรัสวดีหมดลงเมื่อเดือนกันยายน 2547 ทำให้การเรียนการสอนต้องหยุดชะงักลง

สำหรับด้านสาธารณสุขชุมชนนั้น หากมีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย ๆ มอแกนมักจะรักษาด้วยวิธีแบบพื้นบ้าน ผู้ใหญ่และคนสูงอายุไม่คุ้นเคยกับการรักษาด้วยแพทย์แผนใหม่และไม่อยากจะเข้าโรงพยาบาล อุปสรรคด้านภาษาและความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษาโรคก็เป็นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ผู้ป่วยมอแกนไม่สามารถอธิบายอาการเจ็บป่วยให้แพทย์เข้าใจได้อย่างละเอียด นอกจากนั้น หากมีอาการเจ็บป่วยมากจนต้องค้างคืนที่โรงพยาบาล ญาติๆ ก็ต้องเฝ้าผู้ป่วยและต้องมีค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารการกิน มอแกนเกาะสุรินทร์เพิ่งจะเริ่มหันมาใช้ยาสมัยใหม่และเข้ารักษาในโรงพยาบาลเมื่อมีอาการเจ็บป่วยหนักๆ เมื่อ 5-6 ปีมาที่เอง ปัญหาที่ตามมาคือระยะหลัง มอแกนมักจะนิยมซื้อยาจากในเมืองและบริโกลกินปริมาณ โดยเฉพาะยากลุ่มพาราเซตามอลซึ่งกลายเป็นยาที่มอแกนใช้บรรเทาอาการเจ็บไข้ไม่สบาย

สารกระตุ้นหรือสารเสพติดเป็นสิ่งที่ผู้ชายมอแกนใช้บ่อยครั้ง ไม่ว่าจะเป็นยาสูบ/ยาเส้น เหล้าขาว กระท่อม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ช่วยให้สามารถทำงานหนักได้มากขึ้นและนานขึ้น เมื่อประมาณสิบกว่าปีมาแล้ว ผู้ชายมอแกนหลายคนถูกชักจูงให้เสพเฮโรอีน หัวหน้าครอบครัวยางคนเสพเกินขนาดจนเสียชีวิต บ้างก็ติดเชื่อจากการใช้เข็มฉีดยาร่วมกัน สิ่งนี้เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จำนวนประชากรมอแกนผู้ชายที่เกาะสุรินทร์ไม่สมดุลกับจำนวนประชากรผู้หญิง ผลที่ตามมาคือแม่มีหลายสิบคนต้องแบกรับภาระ ต้องประสบกับความยากลำบากในการทำมาหากินและหารายได้มาจุนเจือสมาชิกในครัวเรือน

วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน

ชุมชนมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์เป็นชุมชนที่ยังรักษามโนธรรมประเพณีและแนวปฏิบัติดั้งเดิมไว้ได้มากที่สุดหากเทียบกับชุมชนมอแกนที่อื่นๆ ในประเทศไทย ผู้อาวุโสในชุมชนยังมีความรู้พื้นบ้านดั้งเดิมอยู่หลายอย่าง ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้มีความสำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นส่วนสำคัญของวิถีวัฒนธรรมมอแกนแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่ามอแกนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความรู้ มี “เทคโนโลยี” ในรูปแบบของตนเอง เป็นที่น่าเสียดายที่ความรู้เหล่านี้จำกัคงอยู่ในกลุ่มผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น ความรู้ดั้งเดิมของมอแกนกำลังจะถูกกลืนเลือนไปเพราะว่าแทบจะไม่มีใครถ่ายทอดไปสู่มอแกนรุ่นหลัง

“เทคโนโลยีพื้นบ้าน” เหล่านี้คือแนวคิดและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อกระชับความสัมพันธ์ในชุมชน เพื่อรักษาความเจ็บไข้ ทำคลอด เพื่อเลือกใช้พืชสมุนไพรในป่า มอแกนมีศิลปิน ดนตรี เพลงร้องที่ขับขานบรรยายภาพเกี่ยวกับคนรักที่จากไกล เกี่ยวกับการทำมาหากินทางทะเล เกี่ยวกับการเดินเรือ และแม้กระทั่งเกี่ยวกับสิ่งใหม่ๆ ที่ประสบพบเห็น มีนิทานปรัมปราที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาและปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ และมีงานฝีมือที่ทำการใช้สอย เช่น สร้างเรือกำบังที่เป็นเรือแบบดั้งเดิมโดยเครื่องมือที่เรียบง่ายด้วยความรู้พื้นบ้านและวัสดุจากธรรมชาติล้วนๆ² หรือแม้แต่จำลองเป็นเรือลำเล็กให้เด็กเล่น สานเสื่อไว้นั่งและนอน สานกระปุกเตยเพื่อเป็นภาชนะใส่ของ ความรู้เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ามอแกนสามารถจะพึ่ง

² โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างเรือและระบบสัญลักษณ์อันซับซ้อนที่แฝงไว้ในส่วนต่างๆ ของเรือใน The Moken Boat, Symbolic Technology (Ivanoff 1999)

ตนเองได้ด้วยเทคโนโลยีและทักษะต่างๆ เหล่านี้ หากความรู้ถูกลืมเลือนและสูญหายไปหมด ก็หมายถึงว่ามอแกนต้องหิบบั้มและพึ่งพิงเทคโนโลยีและความรู้จากภายนอกที่ไม่ได้มีฐานรากจากวัฒนธรรมของตนเอง และมักจะต้องซื้อหา หรือทำให้มอแกนต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น (นฤมลและคณะ 2549)

ตารางที่ 3 ตารางแสดงความรู้ประเภทต่างๆ ของชาวมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์

ประเภทความรู้	ความรู้ของมอแกน	ร้อยละของชาวมอแกนที่มี ความรู้ดังกล่าว
ความรู้เรื่องวิญญาน การสื่อสารกับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ การรักษาแบบพื้นบ้าน และการคลอดแบบพื้นบ้าน	หมอสื่อสารกับวิญญาน หมอเข้าทรง	7
	หมอทำน้ำมันดี ปัดเป่าโรค	6
	หมอดำแย	3
	หมอสมุนไพร	5
ดนตรีและนุขปาฐะ	นักดนตรี – การตีกลอง/รำมะนา	22
	นักดนตรี – เครื่องสาย/กำด้ง	4
	นักร้อง	15
	นักเล่นนิทาน	14
งานฝีมือ งานช่าง	ช่างต่อเรือ	25
	ช่างทำเรือจำลอง	16
	ช่างสานเสื่อ	4
	ช่างสานกระจุกจากใบเตยทะเล	11

ข้อมูลจาก นฤมลและคณะ 2549

ชุมชนมอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์นั้นประกอบด้วยมอแกนจากเกาะต่างๆ หลากหลายเกาะ ชาวมอแกนเหล่านี้ตัดสินใจเข้ามาตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรที่หมู่เกาะสุรินทร์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 ดังนั้น “ความเป็นชุมชน” จึงมีลักษณะหลวมๆ เพราะมีกลุ่มย่อยของมอแกนอยู่หลายกลุ่ม กลุ่มหลักๆ คือกลุ่มมอแกนเกาะย่านเชือก และกลุ่มมอแกนเกาะคูด ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ก็ยังคงเป็นเครือญาติกัน ยังมีการตั้งหลักแหล่งที่ถาวรมากขึ้นก็มีการแต่งงานข้ามกลุ่มย่อยกันมากขึ้น ทำให้มอแกนส่วนใหญ่ที่หมู่เกาะสุรินทร์นั้นก็ยังคงกันโดยสายเลือด โดยการแต่งงาน หรือโดยการรับเป็นพ่อแม่บุญธรรม

เมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้วมอแกนที่อยู่อาศัยและเดินทางโยกย้ายไปมาบริเวณหมู่เกาะสุรินทร์-เกาะพระทอง-อำเภอตะกั่วป่า-เกาะย่านเชือก นั้นมีผู้นำที่เข้มแข็งคือพ่อเผ่ามาด๊ะห์ ซึ่งเป็นทั้งผู้นำทางด้านจิตวิญญาณและด้านการปกครอง มีมอแกนเชื่อถือและยอมรับเป็นจำนวนมากและติดตามพ่อเผ่าไปตามที่ต่างๆ แต่หลังจากที่พ่อเผ่ามาด๊ะห์เสียชีวิตลงก็ไม่มีผู้นำที่เป็นที่เชื่อถือเช่นนี้อีก ในปัจจุบัน ชุมชนมอแกนหมู่เกาะสุรินทร์มีพ่อเผ่าชาละมา (บุตรชายของพ่อเผ่ามาด๊ะห์) เป็นตัวกลางระหว่างชุมชนและองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก เนื่องจากชาละมาพูดภาษาไทยได้คล่อง และไม่เกรงกลัวที่จะติดต่อสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ เพราะเคยขึ้นมาทำงานบนฝั่งหลายปี และมีบัตรประชาชนไทย แต่พ่อเผ่าชาละมาก็ไม่ได้รับการยอมรับนับถือจาก

ชุมชน เนื่องจากไม่ได้เป็นตัวแทนที่คำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก และเป็นผู้ที่เฝ้าดูอยู่เป็นประจำ

การเปลี่ยนแปลงหลังสึนามิ

หมู่บ้านมอแกนทั้งที่อ่าวบอนเล็กและอ่าวไทรเอนถูกคลื่นสึนามิซัดเสียหายไปพร้อมกับเรือหลายลำ เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวมอแกนกลายเป็นคนไร้บ้าน ไร้เรือ ส่วนอาคารสำนักงานอุทยานฯ และอาคารของหน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่อ่าวไทรเอนก็เสียหายเป็นอันมาก

ชาวมอแกนเกาะสุรินทร์ทั้งหมดอพยพไปอยู่บนฝั่ง ที่วัดสามัคคีธรรมในอำเภอกระบุรี แต่ทั้งหมดก็ย้ายกลับมายังเกาะสุรินทร์ภายในเวลาสองสัปดาห์ โดยมีกลุ่มอาสาสมัครหรือ อ.ส. จากอำเภอมาช่วยสร้างบ้านบริเวณอ่าวบอนใหญ่ บ้านเหล่านี้สร้างด้วยวัสดุที่มีผู้บริจาคมาจากฝั่ง บ้านใหม่ของมอแกนจึงไม่ใช่บ้านแบบดั้งเดิมที่ใช้วัสดุในท้องถิ่น แต่ละบ้านมีแผ่นไม้อัดเป็นพื้นและเป็น ไม้กั้นห้อง การระบายอากาศจึงไม่ดีเท่าบ้านแบบเดิมที่ใช้พื้นไม้ไผ่ นอกจากนั้น ชาวมอแกนได้รับความช่วยเหลือเป็นข้าวสาร เสบียง สิ่งจำเป็นต่างๆ รวมทั้งเรือ และอุปกรณ์การซ่อมเรือจากองค์กรและมูลนิธิต่างๆ หลายแห่ง ความช่วยเหลือรวมถึงเมล็ดพันธุ์พืชด้วย มอแกน จึงปลูกพืชผักจำพวกฟักทอง แตงโม ถั่วเขียวและพริก ในบริเวณหมู่บ้าน โดยเฉพาะพื้นที่ราบด้านหลังหมู่บ้าน

หลังเหตุการณ์สึนามิ หมู่บ้านใหม่ที่อ่าวบอนใหญ่มีการทำถังเก็บน้ำและต่อท่อประปารวม มีศาลาประชาคมซึ่งอาสาสมัครที่มาสสร้างหมู่บ้านได้สร้างไว้ให้ และยังมีห้องน้ำห้องส้วม มีโรงเรียนและบ้านพักครู หมู่บ้านใหม่ที่สร้างเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์ 2548 มีบ้านจำนวน 55 หลัง (ในเดือนเมษายน 2548 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 63 หลัง) ซึ่งนับเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่มาก หลังเหตุการณ์สึนามิ มีครอบครัวมอแกนจากเกาะย่านเชือกที่ได้รับผลกระทบจากคลื่นสึนามิเดินทางเข้ามาเยี่ยมญาติ บางส่วนเดินทางกลับไปเมื่อได้รับส่วนแบ่งข้าวสาร เครื่องครัว เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

ในอนาคต คาดว่ามอแกนที่หมู่เกาะสุรินทร์จะตั้งหลักปักฐานอย่างถาวรมากขึ้น เพราะ 1) มีการสร้างระบบประปา (และจะมีการสร้าง) ห้องน้ำห้องส้วมอย่างถาวรและมีมาตรฐานมากขึ้นภายในหมู่บ้านใหม่ 2) มีโรงเรียนที่เป็นอาคารถาวร พ่อแม่มอแกนโดยส่วนใหญ่ก็มีแนวโน้มที่จะให้ลูกๆ เรียนหนังสือตั้งแต่ครั้งที่มีโรงเรียนสุรัสวดี ดังนั้น การโยกย้ายถิ่นฐานหรือเดินทางไปๆ มาๆ ก็จะลดน้อยลง เพราะหากย้ายไปก็จะอุปสรรคต่อลูกๆ ในการเข้าเรียนอย่างสม่ำเสมอ 3) มีการปลูกพืชผักด้านหลังหมู่บ้าน ซึ่งได้ผลดีมาก ครัวเรือนมอแกนที่มีแปลงปลูกผักสามารถนำผลผลิตมาเป็นอาหารได้ ครัวเรือนอื่นๆ จึงเพาะปลูกพืชผักเพื่อการบริโภคบ้าง ซึ่งการเพาะปลูกทำให้มอแกนอยู่ดีที่มากขึ้น (นฤมลและคณะ 2549)

ชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต

การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์นั้นอยู่ร่วมกับชาวเลอุรักลาไวย์ที่ชุมชนริมทะเลหาดราไวย์ซึ่งตั้งอยู่บนถนนสายหลัก มอแกนที่หาดราไวย์นี้มาจากที่ต่างๆ หลากหลาย เช่น เกาะเหลา เกาะพยาม เกาะช้าง เกาะสินไห เกาะย่านเชือก เกาะคุด ฯลฯ เนื่องจากชุมชนขยายตัวรวดเร็วและมีผู้ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่เป็นจำนวนมาก ชุมชนจึงค่อนข้างแออัด และไม่สามารถจะขยายพื้นที่ออกไปได้เพราะมีการออกเอกสารสิทธิ์เป็นพื้นที่ของเอกชน พื้นที่ชายหาดนั้นแทบลงเพราะมีชายฝั่งถูกกัดเซาะเข้ามาเรื่อยๆ จนกระทั่งต้องสร้างเขื่อนสกัดกั้นการกัดเซาะ ด้านหน้าชายหาดเป็นที่จอดเรือของชาวบ้านในชุมชน ส่วนด้านตะวันออกเป็นหัวแหลม แต่ก็มีเอกชนเข้ามาถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเช่นกัน พื้นที่ชุมชนมอแกนนั้นมีขนาดเล็กและบ้านเรือนมีลักษณะทรุดโทรมกว่าของชาวอุรักลาไวย์ ส่วนสาธารณูปโภคนั้นก็จำกัด หน่วยงานรัฐไม่สามารถจะเข้ามาสนับสนุนได้เพราะพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน

การทำมาหากิน

ชุมชนมอแกนมีอาชีพออกทะเล จับสัตว์น้ำ หาหอย ต่อยหอยดิบ โดยมีเจ้าแก้วรับซื้อสัตว์น้ำเหล่านี้ เนื่องจากที่ตั้งชุมชนอยู่บนถนนสายหลัก และไม่ห่างจากบริเวณหาดกะตะ หาดกะรน และแหลมพรหมเทพที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้น อาหารทะเลสดๆ เป็นที่ต้องการอย่างมากและมีราคาดี ส่วนมอแกนที่ไม่มีเจ้าแก้วสนับสนุนก็ทำงานรับจ้างแรงงานในรูปแบบต่างๆ ดังนั้น การทำมาหากินจึงเป็นการหาเช้ากินค่ำ ไม่มีการเก็บออม นอกจากนี้ ความเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เมืองทำให้ชาวมอแกนมีรายจ่ายที่สูง ต้องซื้อน้ำอุปโภคบริโภคในราคาแพง ไฟฟ้าที่ต่อมาจากบ้านอื่นๆ ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงเช่นกัน

เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว บริษัทท่องเที่ยวมักจะพานักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ (จากเอเชีย) มาแวะชมหมู่บ้านหาดราไวย์ ซึ่งประชาสัมพันธ์กันว่าเป็นชุมชน “ชิปซีทะเล” โดยนักท่องเที่ยวจะลงมาจากรถทัวร์ขนาดใหญ่เพื่อเดินชมบริเวณที่มอแกนอยู่อาศัย เข้ามาถ่ายรูป ให้สตาฟฟ์และแจกขนมเด็กๆ ในช่วงนั้นบ้านเรือนยังมีลักษณะเหมือนบ้านดั้งเดิมอยู่คือเป็นบ้านใต้ถุนสูง ทำด้วยวัสดุจากธรรมชาติ คือไม้ ไม้ไผ่ และมุงหลังคาจาก แต่ต่อมาบ้านเรือนหลายหลังเปลี่ยนสภาพไปเป็นบ้านปูนชั้นเดียว และบริเวณมีลักษณะแออัดมากขึ้น ทำให้สภาพต่างๆ ดูทรุดโทรมลง บริษัทท่องเที่ยวจึงไม่ได้พานักท่องเที่ยวเข้ามาชมหมู่บ้านอีก แต่มีบางบริษัทที่นำรถทัวร์มาจอดข้างๆ หมู่บ้านเพื่อให้พนักงานท่องเที่ยวได้ถ่ายรูปและชมวิถี “ชิปซีทะเล” ที่เปลี่ยนแปลงไป

คุณภาพชีวิตและปัญหาในชุมชน

หากเทียบกับชุมชนมอแกนในที่อื่นๆ แล้ว ชุมชนที่หาดราไวย์นี้อยู่ในสภาพที่ด้อยกว่าอย่างมาก ทั้งในด้านคุณภาพชีวิตและในด้านศักดิ์ศรีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมดั้งเดิม จึงถือว่าเป็นชุมชนมอแกนชายขอบที่ขาดความมั่นคงของชีวิตและสิทธิในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย ด้านอาชีพ ด้านวัฒนธรรม ฯลฯ

เช่นเดียวกับมอแกนในชุมชนอื่นๆ มอแกนที่หาดราไวย์ส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องสถานะบุคคล และยังไม่ได้มีเจ้าหน้าที่รัฐหรือองค์กรใดเข้าไปสำรวจอย่างเป็นทางการ (ข้อมูล ณ พฤษภาคม 2549) การขาดสถานะบุคคลที่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้ชาวมอแกนไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิพื้นฐาน ไม่ได้รับทะเบียนบ้าน ไม่มีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง ไม่มีสิทธิถือครองที่ดินและที่อยู่อาศัย ขออนุญาตสร้างบ้านไม่ได้ เมื่อเจ็บป่วยลงไม่สามารถรับสวัสดิการรักษาพยาบาลได้ เด็กที่ไม่มีใบรับรองการเกิดก็ไม่มีชื่อในสำเนาทะเบียนบ้าน ส่วนด้านการศึกษา นั้น เด็กๆ มอแกนในชุมชนสามารถเดินทางไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดสว่างอารมณ์ ซึ่งเปิดสอนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ปัญหาคือเด็กๆ ขาดแรงจูงใจในการเรียนและการสนับสนุนที่จริงจังจากครอบครัว ทำให้ผลการเรียนไม่ดี และเด็กๆ ขาดเรียนบ่อย ส่วนด้านการรักษาพยาบาลนั้น มอแกนที่ไม่มีบัตรประชาชนก็ไม่ได้รับบัตรสุขภาพ แต่ทว่าหากเจ็บไข้ไม่สบายสามารถจะเข้าไปหาเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่สถานีอนามัยราไวย์ได้ ซึ่งเจ้าหน้าที่อนามัยก็คุ้นเคยกับชาวมอแกนและอุรักลาไวย์เป็นอย่างดี

การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขาดแคลนที่ดินทำให้ชุมชนขยายตัวมากขึ้นมีความแออัดมากขึ้น ความแออัดของอาคารบ้านเรือน ทางเดินที่แคบและบางตอนมีน้ำท่วมขัง ทำให้ชุมชนหาดราไวย์ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของชาวมอแกนมีความหนาแน่นสูง และส่งผลให้เกิดปัญหาสุขอนามัยของชุมชน บ่อน้ำที่ชุมชนเคยใช้ก็ตั้งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของถนนสายหลัก เมื่อมีการจราจรแออัด การข้ามถนนไปอาบน้ำ ชักผ้า และซักผ้า ก็ยากลำบากขึ้น พื้นที่บริเวณบ่อน้ำนั้นกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ทำให้มีการกั้นบริเวณโดยรอบของบ่อน้ำและเหลือพื้นที่ที่ใช้เป็นลานซักล้างไม่มากนัก ในระยะหลัง น้ำมีคุณภาพลดลงกลายเป็นน้ำกร่อย ทำให้มีผู้มาใช้น้ำบ่อลดลงและต้องหันมาซื้อน้ำอุปโภคบริโภคกันมากขึ้น

ชุมชนราไวย์นั้นมีความแออัด และขาดพื้นที่สาธารณะเพื่อนันทนาการหรือเพื่อกิจกรรมร่วมกันของชุมชน หาดทรายชายทะเลเป็น “ที่สาธารณะของหมู่บ้าน” แห่งเดียวที่เป็นบริเวณพักผ่อนหย่อนใจและที่สังสรรค์ของชาวบ้าน ในช่วงกลางวัน เย็น และกลางคืน บริเวณชายทะเลจะเป็นที่ที่คนในหมู่บ้านออกมาพบปะพูดคุยกัน ในวันหยุดเรียน เด็กๆ ก็จะออกมาเล่นน้ำทะเลกันที่หลายๆ ชั่วโมง บริเวณชายหาดหน้าหมู่บ้านยังมีแผงขายปลา ปู กุ้ง หอย ซึ่งชาวเลทั้งอุรักลาไวย์และมอแกนออกทะเลไปทำการประมงมาได้

พื้นที่ชายฝั่งและบริเวณหาดทรายเป็นแหล่งจอดเรือของคนในชุมชน และเคยเป็นแหล่งอาหารของชาวเลที่ยากไร้และไม่มีเรือของตนเอง ดังนั้น ความแออัดของชุมชนทำให้มีการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้นมากขึ้น ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ และทำให้ผู้ยากไร้เหล่านี้ไม่สามารถจะยังชีพด้วยทรัพยากรในบริเวณนั้นได้อีกต่อไป ความไม่มั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและด้านอาชีพจะส่งผลกระทบอย่างมากต่อวิถีชีวิตการทำมาหากินของ “ชาวเล” ที่มีความผูกพันกับทะเล

วัฒนธรรมประเพณีและความเป็นชุมชน

ชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์นั้นเป็นชุมชน “ชายขอบยกกำลังสอง” หมายถึงว่าเป็นชุมชนชาวเลที่มักจะถูกดูแคลนในอดีตด้วยความแตกต่างทางชาติพันธุ์และวิถีความเป็นอยู่ และในปัจจุบันถูกดูแคลนเพราะความยากจน นอกจากนั้นก็เป็นชุมชนที่ยังไม่ได้รับการนับรวมให้เข้ามามีส่วนร่วมเต็มที่กับชุมชนอุรักลาไวย์อีก

ด้วย ชาวมอแกนมักจะพูดถึงความน้อยใจที่ไม่ได้รับการสนับสนุนและไม่ได้รับความช่วยเหลือจากแหล่งต่างๆ ทัดเทียมกับชาวอุรักลาไวย์ และถึงแม้ว่าจะไม่มีความขัดแย้งกันระหว่างชุมชนทั้งสอง แต่ก็ไม่มีการรวมตัวกันเพื่อผลักดันอัตลักษณ์และความภูมิใจของความเป็นคนพื้นเมือง

บริเวณด้านหน้าชุมชนยังมีศาลวิญญาณบรรพบุรุษที่ชาวมอแกนประกอบพิธีเช่นไหว้ปีละครั้ง แต่ไม่มีพิธี “เหน่เอน” หล่อโบง” และไม่มีการแกะเสาวิญญาณบรรพบุรุษอีกต่อไป ผู้อาวุโสที่มีความรู้พื้นบ้านและมีฝีมือในการสร้างเรือหรือสร้างเครื่องนุ่งห่มต่างๆ ก็ล้มหายตายจากกันไปทำให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เคยมีอยู่ขาดหายไปไม่มีการสืบทอด นอกจากนั้น ชาวมอแกนก็รู้สึกภาคภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมของตนและไม่มีพลังที่จะรวมกลุ่มเพื่อรื้อฟื้นขนบประเพณีต่างๆ ความเป็นชุมชนก็ยังไม่เข้มแข็ง เพราะแต่ละครัวเรือนต้องดิ้นรนทำมาหากินและยังถูกชักจูงด้วยอบายมุขต่างๆ เช่น เหล้า และการพนัน

การเปลี่ยนแปลงหลังสึนามิ

ก่อนเหตุการณ์สึนามิ ไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนชุมชนมอแกนที่หาดราไวย์อย่างต่อเนื่องยกเว้นคริสตจักรที่เข้ามาสอนศาสนาและให้การสนับสนุนครอบครัวที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ หลังเหตุการณ์สึนามิ ชุมชนมอแกนได้รับผลกระทบในเรื่องเรือและสิ่งของต่างๆ ที่ถูกคลื่นพัดพาเสียหาย แต่ก็มียุทธศาสตร์และมูลนิธิต่างๆ เข้ามาให้ความช่วยเหลือ และมีเจ้าหน้าที่เครือข่ายคนจนสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มจัดการแก้ปัญหาของชุมชน

ปัญหาที่สำคัญคือการขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการที่บ้านในชุมชนมอแกน 6 หลังจะถูกรื้อย้ายเนื่องจากการขยายถนนสายหลักเป็น 4 ช่องทาง ซึ่งทางชุมชนร่วมกับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ร้องเรียนต่ออนุกรรมการแก้ไขปัญหาระหว่างที่ดินและกำลังจะหาทางช่วยเหลือ ส่วนผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ปรึกษารื้อถอนนายกองจัดการบริหารส่วนจังหวัดเรื่องการจัดหาที่ดินที่เหมาะสมให้กับชุมชน แต่ก็ยังหาแนวทางแก้ไขปัญหามาไม่ได้

อย่างไรก็ดี ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นเป็นปัญหาร่วมระหว่างชาวเลอุรักลาไวย์และมอแกนในชุมชนหาดราไวย์ และยังเป็นปัญหาร่วมกับชุมชนชาวเลและชุมชนแออัดอื่นๆ จึงมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ชุมชนจึงเริ่มจะตระหนักในสำคัญของการรวมตัวกันและการเข้าร่วมกิจกรรมในการเรียกร้องสิทธิของชุมชน

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนมอแกนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในประเทศไทยมีชุมชนมอแกนที่เป็นแหล่งใหญ่อยู่ 5 แห่ง คือ

- 1) ชุมชนมอแกนเกาะเหลาและเกาะสินไห จังหวัดระนอง
- 2) ชุมชนมอแกนเกาะพยาม จังหวัดระนอง
- 3) ชุมชนมอแกนหมู่เกาะสุรินทร์ จังหวัดพังงา
- 4) ชุมชนมอแกนหาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต

ทั้งสี่ชุมชนมีความคล้ายคลึงกันในด้านอาชีพที่เกี่ยวกับทะเล แต่รายละเอียดการประกอบอาชีพและการทำมาหากินทางทะเลนั้นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง อีกส่วนที่คล้ายคลึงกันคือเรื่องของการขาดสิทธิในด้านต่างๆ ทั้งสิทธิในการเป็นพลเมือง สิทธิและความมั่นคงในที่อยู่อาศัย สิทธิและการสนับสนุนทางด้านวัฒนธรรมดั้งเดิม ในบทต่อไปจะเป็นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชาวมอแกน ซึ่งเป็นชาวเลกลุ่มที่มีจำนวนประชากรมากกว่ามอแกน และมีการกระจายตัวอยู่ในหลายหมู่บ้านในจังหวัดพังงาและภูเก็ต

บทที่ 3 มอแกน

หากเทียบกับชาวมอแกนและชาวอุรักลาไวย์แล้ว ชาวมอแกนนับได้ว่าเป็นกลุ่มที่ได้รับความสนใจน้อยกว่ากลุ่มข้างต้น เนื่องจากหมู่บ้านมอแกนมักจะตั้งอยู่ในบริเวณที่ไม่ได้เป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือแหล่งที่ผู้คนภายนอกให้ความสนใจหรือผ่านไปผ่านมามาก ในขณะที่ชาวอุรักลาไวย์และชาวมอแกนนั้นมีหมู่บ้านอยู่ในบริเวณที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือบริเวณใกล้เคียง นอกจากนั้น ยังมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในสื่อและได้รับความสนใจจากวงการวิชาการค่อนข้างมาก ส่วนมอแกนนั้นเป็นกลุ่มที่มักจะได้รับคำเอ่ยถึงในนามของ “ชาวเล” หรือ “ไทยใหม่” และถูกเหมารวมว่ามีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมคล้ายคลึงกับอุรักลาไวย์หรือมอแกน

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้มอแกนไม่เป็นที่รู้จักคือกระบวนการผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้วิถีชีวิต วัฒนธรรม และภาษาของมอแกนไม่แตกต่างจากวิถีของคนในท้องถิ่นมากนัก เด็กมอแกนได้รับการศึกษาในโรงเรียน อ่านเขียนพูดภาษาไทย จนกระทั่งใช้ภาษาไทยปักษ์ใต้ในครอบครัว และละเลยภาษามอแกนของพ่อแม่ปู่ย่าตายายในที่สุด มอแกนส่วนใหญ่กลายเป็น “ไทยใหม่” ที่นับถือศาสนาพุทธ ผู้ชายมอแกนหลายคนบวชเป็นพระในช่วงเข้าพรรษา

ชาวมอแกนได้หันเหชีวิตจากที่เคยเดินทางไกลไปตามเกาะและชายฝั่งมาอยู่ติดที่ หมู่บ้านมอแกนหลายแห่งตั้งอยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน ไม่ได้อยู่ชายทะเลแบบหมู่บ้านมอแกนและหมู่บ้านอุรักลาไวย์ ชาวบ้านเหล่านี้เลิกทำมาหากินใกล้ชิดกับทะเลเหมือนแต่ก่อน นอกจากจะออกทะเลเพื่อเก็บหาเป็นครั้งคราว บางครัวเรือนหันมาทำสวน รับจ้าง แต่ก็มีมอแกนหลายกลุ่มที่ยังตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้ชิดทะเลและป่าชายเลน และยังประกอบอาชีพประมง ใช้เครื่องมือประมงเช่น แห อวน หรือคำหยอ คำปลิง มอแกนหลายกลุ่มถือว่ากลุ่มของตนเป็น “ชาวบก” ไม่ได้เดินทางเร่ร่อนไปในทะเลเช่น “ชาวเกาะ” เหมือนกลุ่มมอแกน และแม้ว่าอาจจะเคยมีชีวิตที่เก็บอาหารและล่าสัตว์ทะเลเช่นเดียวกับมอแกนในอดีต แต่ในความทรงจำของมอแกนแล้ว กลุ่มนี้ไม่เคยใช้เรือง่ามหรือเรือกำบังที่มีหัวและท้ายว่าเป็นเอกลักษณ์เช่นกลุ่มมอแกน

งานทางด้านวิชาการที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับชาวมอแกนนั้นเป็นงานด้านภาษาศาสตร์ (Larish 1999) และเท่าที่ผ่านมายังไม่มีงานศึกษาวิจัยในด้านอื่นๆ เลย ยกเว้นการศึกษาเปรียบเทียบเบื้องต้นระหว่างชาวเล 3 กลุ่ม (อากรณ 2546) ความตื่นตัวในการศึกษาเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมมอแกนนั้นเพิ่งจะมีขึ้นหลังจากที่เกิดเหตุการณ์สึนามิ และงานชิ้นแรกหลังเหตุการณ์สึนามิที่เป็นงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชาวมอแกนที่เกาะพระทองนั้นเน้นที่ประเด็นการตั้งหลักปักฐานและประเพณีชุมชน ประเด็นเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการประเมินความต้องการด้านการศึกษาและการเรียนรู้ของชุมชน (โอลิเวียร์ 2549)

ในบทที่เกี่ยวกับชุมชนมอแกนนี้ ไม่สามารถจะลงรายละเอียดของข้อมูลพื้นฐานของแต่ละชุมชนได้ เนื่องจากชุมชนมอแกนนั้นมีจำนวนมากที่สุดในกลุ่มชาวเล คือมีหมู่บ้านมอแกนกว่า 25 หมู่บ้านกระจายตัวอยู่ทั้งบริเวณชายฝั่งทะเล คลองป่าโกงกาง และด้านในของแผ่นดิน ทั้งในจังหวัดพังงาและด้านเหนือของจังหวัดภูเก็ต ดังนั้น บทนี้จะกล่าวถึงภาพรวมของมอแกนโดยสำรวจความเป็นมาของชาวมอแกน ความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น แบบแผนการดำรงชีพของมอแกน ความเป็นชุมชนและการรวมกลุ่ม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม และท้ายสุดเป็นข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหลังสิ้นามิ

ประวัติความเป็นมาของมอแกน

อันที่จริงแล้ว ประวัติความเป็นมาของชาวเลทั้งสามกลุ่มนั้นเป็นหัวข้อที่ยังค้นคว้าวิจัยได้ต่อไปอีก เพราะยังไม่มีข้อสรุปที่แน่นอนถึงความเป็นมาของชาวเลทั้งสามกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ตามหลักฐานในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรมละกานั้น บทบาทของชาวเลหรือโอรังลาอูต (Orang Laut) นั้นเด่นชัดมากและเป็นส่วนสำคัญที่เสริมอำนาจและบารมีของกษัตริย์ปรัมเปร แต่เรายังไม่ทราบแน่ชัดว่าชาวเลในเมืองไทยนั้นสืบเชื้อสายมาจากโอรังลาอูตในประวัติศาสตร์ของมละกาแน่นอนหรือไม่ แต่น่าจะเป็นไปได้ว่าชาวอูรักลาไยและชาวโอรังลาอูตนั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันในช่วง 500 ปีที่แล้วมา

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาวเลทั้งสามกลุ่มจะคลุมเครือมาก และหากเทียบกันในระหว่างสามกลุ่มนั้นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมอแกนจะเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุด เพราะดูเหมือนว่ามอแกนจะเคยเป็นชนเผ่าที่ร่อนทางทะเลเช่นเดียวกับมอแกน (หรือเคยเป็นกลุ่มเดียวกันเสียด้วยซ้ำ) แต่มอแกนนั้นกลายมาเป็นผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานและชุมชนอยู่บริเวณฝั่งทะเลมานานหลายร้อยปีจนกระทั่งซึมซับภาษาและขนบประเพณีของท้องถิ่นไว้เป็นอันมาก แต่การที่ชาวมอแกนเข้ามาตั้งหลักแหล่งแทนที่จะใช้ชีวิตแบบร่อนนั้น ยังไม่มีหลักฐานที่ชี้ชัดว่าเป็นด้วยสาเหตุใด

มีผู้สันนิษฐานว่าการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มมอแกนและมอแกนน่าจะมามากกว่า 150 ปีแล้ว หลังจากที่มอแกนถูกจับและบีบบังคับให้เป็นทาสและขึ้นมำตั้งรกรากอยู่บนฝั่ง สมมุติฐานเบื้องต้นคือชาวมอแกนนั้นเคยถูกจับและบังคับให้เป็นทาส อาจจะเป็นพวกที่แบกของในเส้นทางข้ามช่องแคบ หรือเป็นแรงงานที่เกณฑ์มาสร้างวัดใหญ่แห่งหนึ่งแถบนครศรีธรรมราช (โอลิเวียร์และคณะ 2549:55,62,103)

หากมอแกนเป็นกลุ่มที่ถูกจับไปเกณฑ์แรงงานสร้างวัดแถบตะวันออกของแหลมมลายูจริง ประวัติศาสตร์มอแกนในช่วงหลังจากนั้นก็จะมีคืบหน้า และยังไม่พบหลักฐานใดๆ เลยที่ระบุว่ามอแกนได้กลับมาตั้งรกรากทางฝั่งทะเลอันดามันเพราะเหตุใดและในช่วงเวลาใด ความเป็นมาของกลุ่มนี้มาปรากฏอีกครั้งด้วยการสืบค้นประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้อาวุโสในชุมชน

ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวมอแกนระลึกย้อนไปในสมัยก่อนว่าเมื่อเล็กๆ เคยเดินทางไปทำมาหากินบริเวณชายฝั่ง แต่ไปไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก มอแกนบางรายเล่าว่าเคยอยู่เรือ “ไม้ระกำ” ไข่แจวและใบเรือเดินทางในช่วงฤดูแล้ง ส่วนช่วงฤดูฝนก็อยู่ติดที่ หลายคนบอกตรงกันว่ามอแกนไม่ใช่คนเก็บหาทางทะเลที่อาศัยการค้าขายแบบอูรักลาไวก์และมอแกน แต่จะเก็บหาบริเวณน้ำตื้นและป่าโกงกาง โดยเฉพาะในช่วงที่น้ำลด สัตว์ทะเลที่เก็บหาเป็นหลักคือหอยชนิดต่างๆ เช่น หอยนมสาว (เอาเปลือกและเนื้อขาย) และหอยชนิดต่างๆ ตามหาดทราย หาดเลน และป่าเลน นอกจากนั้นก็เก็บปลิงทะเลเพื่อต้ม ข้างไฟ ร่มควันและตากแดดเพื่อขายให้เจ้าแก้ว ฯลฯ

ชุมชนมอแกนเกิดจากการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มเล็กๆ ขนาดประมาณ 5-15 หลังคาเรือน โดยสร้างบ้านใต้ถุนสูงบนที่ราบชายฝั่งทะเล และชุมชนค่อยๆ ขยายออกไปเนื่องจากประชากรเพิ่มขึ้น และมีญาติพี่น้องจากที่อื่นๆ หรือที่เดินทางโยกย้ายไปมาเข้ามารวมกลุ่มเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ขึ้น การตั้งหลักปักฐานและความถาวรของชุมชนมอแกนนั้นมีความตายตัวมากกว่าของมอแกน

สถานที่แรกๆ ที่น่าจะเป็นที่ตั้งชุมชนของมอแกนคือบางสัก ลำปี ทำนูน และกระจายออกไปยังที่อื่นๆ ต่อไป บางสักเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญในตำนานดั้งเดิมของมอแกน ตำนานนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้เฒ่าสามคนที่เป็นบรรพบุรุษของมอแกน และเป็นผู้ที่เดินทางไปยังดินแดนของยักษ์เพื่อหาหนังกของยักษ์ไปกลับไปให้พี่เขยซึ่งเป็นคนไทย หลังจากการผจญภัยในดินแดนยักษ์แล้ว ทั้งสามคนเดินทางมาที่บางสักโดยนั่งมาบนหลังปลา

